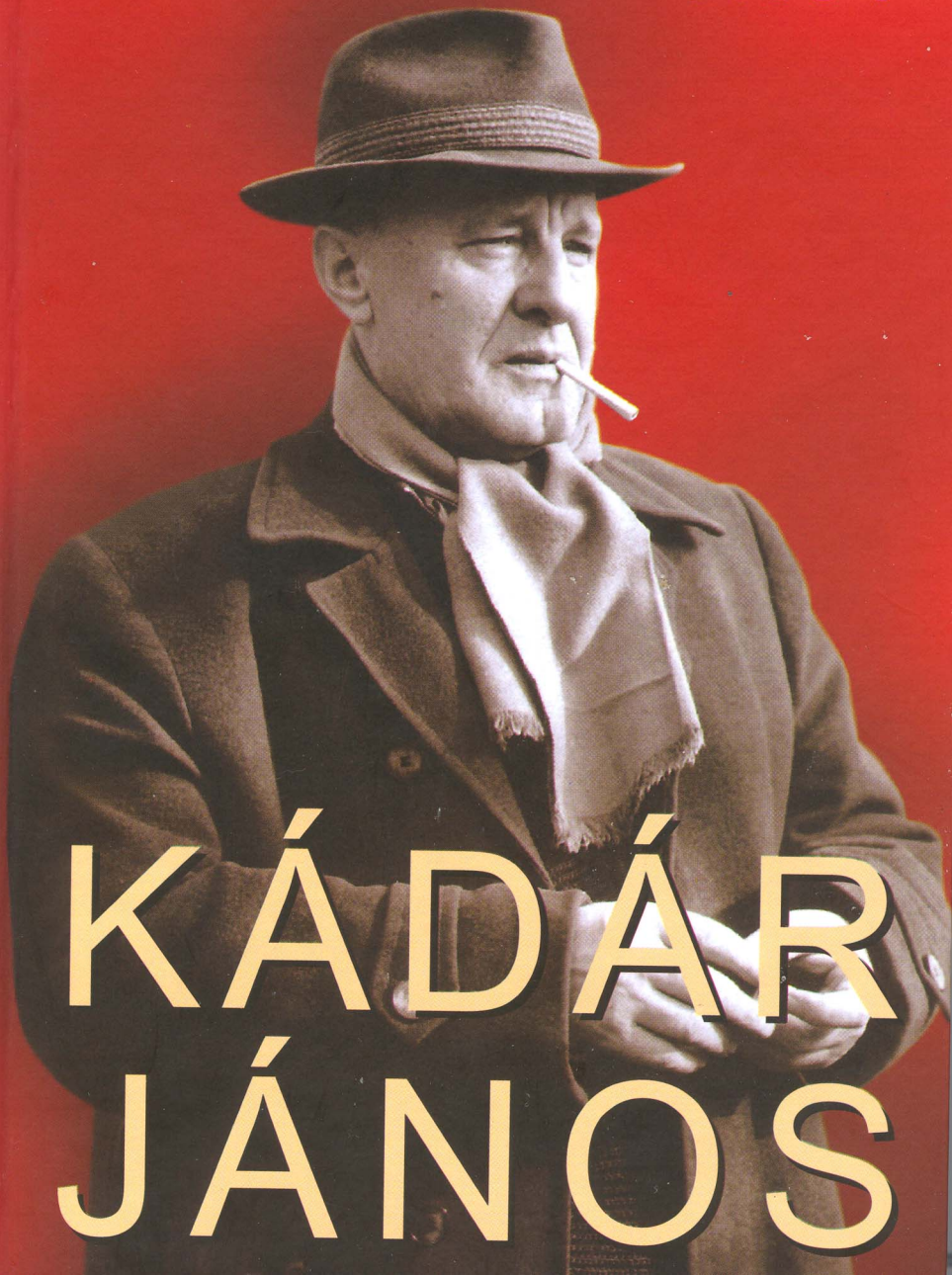

MOLDOVA GYÖRGY

KÁDÁR
JÁNOS

**"Ott voltam, ahol lennem kellett,
és azt tettem, amit tennem kellett."**

Kádár János

URBIS

MOLDOVA GYÖRGY

KÁDÁR
JÁNOS

Első kötet

URBIS KÖNYVKIADÓ

BUDAPEST, 2006

© Moldova György, 2006

A táblaborító
NAGY PÉTER
munkája

A kötetben megjelent képeket
az MTI archívumából, illetve
RÉDEI FERENC
fotóiból válogattuk

ISBN 963 9706 00 0 ö
ISBN 963 9706 01 9 Első
kötet

Urbis Könyvkiadó, Budapest
A kiadásért felel a Kiadó igazgatója
Irodalmi vezető: *Urbán László*
Műszaki vezető: *Jordán Gusztáv*

A kiadvány a debreceni
könyvnyomtatás több mint négy
évszázados hagyományait őrző
ALFÖLDI NYOMDA Zrt.-ben készült a
2006. évben
Felelős vezető: *György Géza*
vezérigazgató A nyomdai
megrendelés törzsszáma: 6921.49.01

.A tűzből nem a füstre, hanem a lángra emlékszünk majd..."

I.

Be kell vallanom: életem során többször is megváltozott a Kádár Jánosról alkotott véleményem. Sokáig a nevét sem ismertem. 1952-ben, mikor felvettek a Színház- és Filmművészeti Főiskolára, és újságolvasóként, filmhíradónézőként, szeminárium hallgatóként tájékozódni kezdtem a politika világában, Kádár Jánosnak még a hírét sem lehetett hallani. „Leleplezett árulóként” életfogytiglanra szóló büntetését töltötte az Államvédelmi Hatóság Conti utcai börtönében. Ugyanott raboskodott még 1953 júniusában is, mikor Sztálin halála után megindult az olvadás, és Nagy Imre miniszterelnök meghirdette nevezetes reformprogramját. Ezt az utóbbi eseményt nem véletlenül említem meg, egyetlen olyan politikai fordulatot sem tudnék előhozni életemnek most már több mint hét évtizedéből, amely olyan kiábrándítóan hatott volna rám, mint ez a Nagy Imre-beszéd.

A legnyomorultabb proli sorból elindulva elkötelezett híve voltam a szocialista rendszernek, mely lehetővé tette számomra, hogy bekerülhessek egy főiskolára, és majdan elsőnemzedékes értelmiségivé válhassak.

Minden tőlem telhetőt megtettem viszonzásul: lankadatlanul tanultam, nyaranként dolgoztam a „nagy szocialista építkezéseken”, Sztálinvárosban, Kazincbarcikán, Inotán, erőmön felül jegyeztem béke- és terv-kölcsönt, jártam „népnevelni”, legyőzve szégyenkezé-

semet, amiért esti nyugalomukban zavarom meg agitációmmal a gyanútlan és ismeretlen családokat.

Ugy éreztem, hogy Nagy Imre „júniusi programja” egyetlen gesztussal feleslegesnek, sőt károsnak minősítette minden buzgóságomat. Megírtam már, de most is kikívánczozik belőlem, hogy a beszéde után tízszer-hússzor is körbejártam a Móricz Zsigmond körteret, menet közben azt ismételtetem: ez nem az én rendszerem, ez már nem az én rendszerem. A sokadik kört megtéve már el is fogadtattam magammal ezt a tényt.

Ezentúl megpróbáltam másra összpontosítani az erőmet és az időmet. Akkoriban kezdtem komolyabban foglalkozni az írással, 1955-ben meg is jelentek az első novelláim. Kezdték megismerni a nevemet, barátságokat kötöttem fiatal írókkal, de nem csatlakoztam a körülöttük kibontakozó szekér táborokhoz. Az írószövetségben és a Petőfi Körben zajló vitákat is elkerültem, de figyelemmel kísértem az egyre inkább felkavarodó politikai változásokat.

Nagy Imre és Rákosi Mátyás politikai párviadala nem érdekelt túlságosan. A cvikkeres miniszterelnök sorozatos kizárása, majd visszavétele a Magyar Dolgozók Pártjába lassan a napi viccek szintjére süllyedt. Egyszer Alfonzó, a parodista azzal kezdte produkcióját a Vidám Színpadon, hogy bejelentette: „óriási szenzáció! Nagy Imrét visszazárták a Pártba!”. A többi állami és pártkorifeus, hirtelen politikussá átvedlett író, tudós és más értelmiségi megnyilvánulásai sem keltettek bennem több bizalmat. Szózataik már sokszor kijátszott és cinkelt kártyalapok képzetét idézték fel.

Csak egy név gondolkodtatott el: Kádár Jánosé. Hallottam emlegetni, hogy három és fél éves rabság után, 1954 őszén szabadult ki a börtönből. A civil életbe visz-szatérve először gyári munkásként próbált elhelyez-

kedni, majd a budapesti XIII. kerület, Angyalföld párttitkára lett - szóltak a személyével kapcsolatos hírek. Ennél többet nem is tudtam róla, de kiábrándultságomban már csak az ismeretlenekről tételeztem fel valami jót.

Kádár János sokáig méltónak tűnt a bizalomra, mind az októberi felkelést megelőzően, mind az események alatt következetesen kiállt a szocialista eszme védelmében, bár egyre viharosabb jobboldali támadásokkal kellett szembenéznie. Leszámolt a Rákosi-klikk országglásának örökségével, feloszlatta az MDP-t és megalapította az új Magyar Szocialista Munkáspártot.

- Kis párt leszünk, de tisztességes! - mondta Kádár, és nekem életemben először jutott eszembe, hogy ez lehetne az a párt, amelybe érdemes volna belépni. Ez ellentétben állt ugyan minden korábbi elhatározással, de tapasztalnom kellett, hogy az elvesztett hitnek legalább a gyökerei kitéphetetlenül benne maradnak a szívben.

Végül mégsem került rá sor, mert az események most is áthúzták az illúzióimat. 1956. november 1-jén este Kádár János eltűnt a Parlamentből, és csak november 4-én hallatott újra magáról. A szolnoki rádió hullámhosszán bejelentették, hogy Kádár vezetésével megalakult a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt kormány, „mely célul tűzte ki a nemzeti függetlenség megőrzését és a szocialista rend védelmét az ellenforradalmi erőkkel szemben”. A kormány a Szovjetunióhoz fordult azzal a kéréssel, hogy a Vörös Hadsereg támogassa törekvéseiben. Ez a deklaráció nem volt több utólagosan felrakott „fügefalevélnél”, a beszéd elhangzásakor már elindult a szovjet páncélosok rohama Budapest ellen.

Az 1848-as szabadságharc leverése óta, amelyben

Miklós cár seregei is részt vettek, a „muszkavezető” jelző, mely a saját honfitársai ellen idegen segítséget kérő személyeket fedí, a legmélyebb megvetést kifejező megjelölések közé tartozik, Kádár Jánosra is rásütötték ezt a szégyenbélyeget. Akkoriban aligha volt nála gyűlöltebb ember az országban.

Az események az én sorsomra is kihatottak. A Főiskolán kibontakozó személyeskedő politikai szócsatákba nem szálltam be, de a körülmények úgy alakultak, hogy október 24-én reggel fegyvert fogtam, és csak november 6-án vagy 7-én hajítottam el egy óbudai átjáróban. Komolyabb akcióba nem keveredtem. Nem csatlakoztam egykori főiskolás társaim: Gáli József vagy Csongovai Per Olaf „szezón utáni” próbálkozásaihoz sem. Csak 2006-ban tudtam meg a televíziós híradóból, hogy egy akkor elsőéves filmrendező hallgató, bizonyos Szabó István mégis feljelentett a II/V-ös belügyi csoportfőnökségen „fegyveres ellenforradalmi tevékenységért”. Vagy engem, vagy őt nem vették komolyan a belső elhárítás emberei, de megúsztam egy hosszas kihallgatással és egy figyelmeztetéssel.

A környezetemben viszont sűrűn csapdostak a villámok. Előbb az osztályfőnökömet, Háy Gyulát tartóztatták le, aki a szovjet tankok betörésének reggelén beszélt a rádióban, a világ íróinak segítségét kérte - a felhívás eredménye ismeretes -, aztán évfolyamtársamat, Csurka Istvánt internálták.

Szüleim és testvéreim külföldre távoztak - egyszál magamra maradtam. Áprilisban már minden államvizsgát letéve a diploma megszerzése előtt álltam, de nem engedték, hogy egy, a Rajk-perről írott színdarabomat nyújtsam be, ezért otthagytam a Főiskolát, és beálltam egy pesti vállalathoz fűtésszerelő segédmunkásnak.

Mintegy másfél évet dolgoztam egy háromtagú partiban, változó munkahelyeken, lakásokban, pincékben hajladoztunk a radiátorok és kazánok mellett. Szinte minden pihenőidőnkben előkerült Kádár János személye. Munkatársaim mind gyűlölték őt, emlékszem, hogy egyikük milyen átkozódó mozdulattal emelte a kezét a mennyezet felé:

- Miért nem akad egy bátor ember ebben az országban, aki megölné ezt a szemét árulót?! Ennek nem szabad élni!

Nem mondtam ki, de akkoriban én is felvállaltam volna a merénylő szerepét, a sorsom fölött érzett minden elkeseredettségem a Kádár János elleni gyűlöletben csapódott le.

Ezek az érzelmek sokáig nem változtak bennem, legfeljebb az indulataim csillapodtak kissé az idő múltával. Undorodva olvastam az újságok lelkendező beszámolóját, hogy május elsején százezrek ünnepelték Kádár Jánost a Hősök terén rendezett nagygyűlésen. Ha nem is tudtam, de feltételeztem, hogy legtöbbjük néhány hónappal korábban még tüntetett ellene, és most csak a tömegszervezetek utasítása vagy személyes karriervágy hozta ki őket ide.

Később levettem a szerelők lenolajtól, festéktől foltos munkaruháját, és visszatértem az értelmiségi életformába - már amennyiben rossz forgatókönyvek írása, mert ezzel foglalkoztam, megérdemli ezt az elnevezést. További évek teltek el, amíg maradék illúzióimat lehorzsolva átküzdöttem magam az irodalmi világ szűk bejárati kapuján. 1963-ban megjelent az első könyvem, nyolc évet vártam rá.

Ekkorra már befejeződött a kádári rendszer úgynevezett „kemény korszaka”, kiengedték a börtönökből az 1956-os cselekmények miatt elítélt politikai foglyo-

kat. Az általános életszínvonal is emelkedett, mind több víkendház épült a Balaton mellett és a hegyekben, az első Trabantok és Wartburgok is elindultak nyugati portyákra.

Az én életem is megváltozott, a családom hazatért külföldről, megnősültem, gyerekeim születtek, íróként országos elismertséget szereztem, különféle díjakat is kaptam, de a Kádár-rendszer iránti fenntartásaim továbbra is megmaradtak. Nap mint nap össze kellett csapnom a kulturális élet tisztségviselőivel, a pártfunkcionáriusok önhitt és hatalmaskodó seregével, csak egy-egy jóindulatú, értem kiálló embernek, mindenekelőtt barátomnak és kiadómnak, Kardos Györgynek köszönhettem, hogy talpon tudtam maradni.

Ennek ellenére egyre őszintébb tiszteletet éreztem Kádár János személye iránt. A magam, belátom, laikus módján úgy ítélt meg, hogy az ő eredeti szándékai a gyakorlatban eltorzulva önkényesen, sőt, a céllal szöges ellentétben álló formában valósulnak meg.

A Kádár-korszaknak és névadójának illetően különválasztása azonban önmagam előtt is kétesnek tűnt. Azt a régi legendát juttatta az eszembe, hogy „Ferenc József jó király volt, szerette a népet, csak azok a gonosz tanácsosok és végrehajtóik sanyargatták a népet”.

Hosszú időbe tellett, számtalan könyvet kellett elolvasnom, emberek sokaságával kellett elbeszélgetnem, míg megbizonyosodtam feltételezésem helyességében. Kádár János, bár egy pillanatra sem tagadta meg a magát szocialistának nevező állam- és pártapparátust, ettől visszatartotta kommunista fegyelme, állandó harcban állt vele. Kanyó András a Kádár Jánosról készített interjúsorozatában így tűnődik:

„...Kíváncsi volnák, hogy a Kádár-éra különböző szakaszaiban a pártapparátus mekkora hányada értette

a kádári politikát. Azt hiszem, ezt már sohasem fogjuk megtudni. Vannak azonban tapasztalataim, amelyek arra utalnak, hogy az apparátus java része soha nem volt szívből-értelemből kádárista. Ahol tudott, ott tett keresztbe - gazdaságban, kultúrában, politikában - a kádárizmusnak. Részben ösztönösen, részben tudatosan. Azonban mindkét esetben ugyanattól az októl motiváltan. Érzékelte, hogy ami jó a népnek, az neki magának nem kedvező, épp a nép szolgálatára való alkalmatlansága miatt. Félni féltek Kádártól, hogy joggal-e, azt ma már megint nehéz dokumentálni. A nép mindenesetre hitt benne, joggal. Ezt azok a hajdan szájról szájra járó történetek bizonyítják, amelyek arról szóltak, hogy az Öreg megjelent X., Y., Z. elvtárs újonnan és közpénzen épült kacsalábon forgójában, kisajátította és óvodát, szociális otthont, miegymást csináltatott belőle."

Persze nem egyszerűen az apparátusról van itt szó, ha Kádár ellenségeiről beszélünk, hanem mindenféle belső dogmatizmusról, az „autentikus szocializmus” különféle válfajairól, népboldogító törekvésekről, amelyek csoport- és személyes ambíciókat lepleztek...”.

Kádár kormányzásának szinte első pillanatától kezdve szembekerült a szektás, úgynevezett „munkás ellenzékkel”. Ennek tagjai a proletárdiktatúra elveinek feladásával vádolták őt, s szinte hetenként jártak Moszkvába feljelentgetni az éppen soron levő szovjet vezetőknél. Már 1957-ben előkerültek olyan dossziék, melyeket az ellene megfogalmazott orosz nyelvű panaszok töltöttek meg. Biszku Béla, Gáspár Sándor vagy Komócsin Zoltán feltehetően alkalmasnak érezték magukat arra, hogy Kádár János helyére lépjenek, vagy legalábbis a saját jelöltjükkel váltsák fel őt. Kádár ugyanúgy harcra kényszerült jónéhány jobboldali

reformistával is. Voltak időszakok, mikor mind Kelet-, mind Nyugat-Európában népszerűbb volt, mint a saját pártjában.

Ezek a viaskodások nem törhették meg energiáit. Újra és újra szorítóba lép az a Kádár János, aki 1964-ben a szocialista világban egyedül meri méltatni a puccsal megbuktatott Hruscsov érdemeit. 1977-ben tárgyalóasztalhoz ül Ceaușescuval, huszonegy pontos egyezményt kötnek, a helsinki értekezleten kiáll a romániai magyar kisebbség érdekében. S aztán a még sohasem látott nyitás a világra: kitűnő viszonyt épít ki seregnyi polgári és szociáldemokrata politikussal. Magyarország elindul az Európába vezető úton.

Egyre közelebb kerültem a végnapjaihoz közeledő, majd a világból eltávozó Kádár Jánoshoz. Ez nem jelentett szorosabb személyi kapcsolatot, utoljára évekkel a halála előtt találkoztunk. Közben legfeljebb a megjelenő könyveimből küldtem neki egy-egy tiszteletpéldányt, melyet mindig udvarias levélben köszönt meg.

Furcsa ilyent mondani, de igazában a hiányával hatott rám, miként változott meg a világ az ő eltávozásával, kiviláglott, milyen sötét erőket tartott kordában harminckét éven át. Akkor nyerte el valódi rangját, mikor a személyiségét már módunkban állt összevetni életben maradt kortársaival és utódaival.

Egyszer már Kádár János halála után Aczél Györgygyei beszélgettem Benczúr utcai irodájában, megkérdeztem tőle:

- Milyen emlék marad a világban a maguk vezetői gárdájáról?

-Semmilyen, mi csak barkácsoltuk a Történelmet. Egyetlen igazán nagy egyéniség volt köztünk: Kádár János.

II.

Ki volt és honnan jött az az ember, aki élete hosszú évtizedeiben meghatározta egy egész ország, sőt, Európa jelentős részének sorsát?

„Nem volt a magyar történelemben senki, aki olyan alacsonyról indulva olyan magasra jutott, mint Kádár János - ismeri el egy vele ellenséges életrajzírója is. -A szociális származás mindenki számára életpályát meghatározó tényező. Kádár kivételes képessége abban rejlett, hogy az alacsony szociális származásából fakadó hátrányokat - miután tudatosan törekedett azok behozására - felhajtó erővé alakította.”

Kádár János 1912-ben született Fiúmében, egy cselédlány és egy baka viszonyából, a kor szóhasználata szerint „törvénytelen gyerekként”. Anyja után eredetileg Csermanek Jánosnak hívták, a „Kádár”-t később mozgalmi fedőnévként használta, hivatalosan csak a felszabadulás után vette fel.

Apja, Krézinger János somogyi parasztember nem fogadta el őt magáénak, anyja egyedül nevelte fel őt -néhány évvel később született öccsével, Jenővel együtt. A tanulatlan, félig vak Csermanek Borbála gyermekeivel Budapestre költözött, viceházmesterként, mosónőként, újságkézbesítőként tartotta el a családot.

Kádár János még az iskoláskort is alig érte el, mikor már segített az anyjának. Hordta a vizet a lépcsőfelmosáshoz, összegyűjtötte a szemetet, esténként kipucolta

az emeleten élő tehetősebb lakók cipőit. Alkalmi munkákat is vállalt. Pikolófiúként felszolgált a pestújhelyi Szabó-féle vendéglőben, a vendégek kedvelték a teli tálcát cipelő kisfiút, pusztán kedveskedésből gyakran úgy leittatták, hogy görcsös rohamot kapott, összeesett.

Égy újsághirdetésben egy gyereket kerestek „szem”-nek egy vak öregasszony mellé. Kádár jelentkezett, de már az első nap után felmondott. A munkája abból állt, hogy a vak nőt elkísérje koldulni különböző kávéházakba, asztaltól asztalig vezetgetve őt. Erre a szerepre már nem vállalkozott és az anyja sem engedte.

Azt szokták mondani, hogy a legtöbb, önmaga lehetőségeit megvalósító férfi sikere mögött egy-egy nő önfeláldozó munkája rejlik - leginkább az első útba indító édesanyáé. Csermanek Borbála is erején felüli robotot vállalt, hogy kimentesse gyerekeit a nyomorból. Idősebb fiát, a későbbi Kádár Jánost az elit oktatási intézménynek számító Czukor utcai elemibe járatta, majd a Wesselényi utcai polgáriba.

Kádár a legszegényebb diákok közé tartozott, bár kiválóan tanult, hiányos tan- és tornafelszerelésével, kopott öltözékével gyakran vált gúnyolódások célpontjává. Előfordult, hogy megdühödött és napokra eltűnt, a Vásárcsarnokban vagy pályaudvarokon bujkált, számtalan igazolatlan órát összegyűjtve. A nyílt eszű fiú felfogta, hogy fölösleges túlságosan igyekeznie, úgysem juthat semmire. Ez a felismerés, mint maga Kádár írja: „...egy téglát volt a későbbi magány épületében”.

Bár Kádár Jánostól korban egy nemzedéknyi távolság választ el, a gyermekkorom néhány pontján alkalmam volt saját bőrömön is megtapasztalni az ő sorsát. Én is dermesztő külvárosi nyomorban nőttem fel, a szüleim elváltak, így engem is egyedül az anyám ne-

veit fel. Az én életemből is kimaradtak azok az apró fogások, melyeket az ember az apjától szokott ellesni, innen ered például az az apró megegyezés, hogy sem Kádár János, sem én nem tanultam meg nyakkendőt kötni, vagy elfogadhatóan táncolni.

Kádár említett konfliktusai környezetével, bennem is gyerekkori, többnyire egyenlőtlen feltételek között megvívott verekedések és üldöztetések emlékeit idézik fel. Ezeknek a nyomorunkból adódó összeütközéseknek az emlékét soha nem lehet kiirtani, sem a tudatunkból, sem az ösztöneinkből. Egy életre szóló gyanakvást ültetnek belénk a tehetősök iránt, akik erőt és felsőbbrendűségi tudatot merítenek abból, hogy magasabb kasztból származnak vagy oda csatlakoztak. A sors kárpótolt minket, cserébe megkaptuk a szegények és megalázottak iránti feltétlen kötődésünket és szolidaritásunkat, mely akár egy ólomnehéz, életünk minden válságában talpon tartott bennünket. Bár magában a megfogalmazásban is ellentmondás rejlik, mégis elmondhatjuk, hogy Kádár János utolsó tudatos pillanatáig „sikeres vesztes” maradt, az ország első embereként is mindig a legnehezebb sorsúakkal vállalt közösséget.

Csermanek Borbála továbbra is erején felüli robotot vállalva próbálta mind feljebb segíteni gyermekeit. Kisebb fiát, Jenőt később elvesztette - mikor egy zászlót akart kirakni egy ház homlokzatára, az erkély leszakadt alatta, és összezúzta magát. János, az idősebbik a polgári iskolát elvégezve kitanulhatta az úrinak számító írógépműszerész szakmát.

Az ilyen anya-fiú kapcsolatok éppen a magas érzelmi hőfok következtében gyakran járnak konfliktusokkal. Csermanek Borbála a gyerekeit a maga tulajdonának tekintette, úgy is érvényesítette az akarát velük szemben - még felnőttkorukban is. Döme Piroksa - Ká-

dár egyik régi szerelme mesélt erről egy jellemző esetet.

Csermanek Borbála egyszer babot főzött ebédre, Kádár János akkor már a huszadik éve körül járt, gyomra tönkrement Horthy börtönében, nem bírta megenni ezt a nehéz ételt:

- Szeretném, ha megpasszírozná, mama...

- Megpasszírozni? Jó, hogy nem borjúhúst akarsz! Te szerezted magadnak a bajt a politizálásoddal!

Döme Piroska is ott tartózkodott a vicilakásban, félénken felajánlotta:

- Nekünk van otthon két passzírozónk is, elhozom az egyiket.

Csermanek Borbála a csípőjére tette a kezét:

-Mit képzelsz a kisasszony?! Mi vagyunk mi, koldusok?! Takarodjon innen!

Kádár nem szólt, ebéd helyett elszívott egy cigarettát.

Csermanek Borbála a továbbiakban sem érezte meg, hogy eljött az idő, mikor a gyermekét a maga útjára kell bocsátania, továbbra is beleavatkozott az életébe. Ezt Kádár János keményen megszenvedte. Úgy tudom, az anya fia későbbi - egyébként egyetlen - feleségén is talált kifogásolnivalót, elutasította, mert elvált asszony volt. Csak 1948-ban, a „Mama” halála után házasodhattak össze.

„...Egyszer megkérdeztem tőle - írja Aczél György Kádár Jánosról készített életrajzi vázlatában -, hogy miért nem nősül meg. Akkor már elmúlt 32 éves. Egy abszolút szabálytalan választ adott: «nézd, nekem van anyám, aki nagyon primitív asszony. Én egyetlen nőt sem teszek ki annak, hogy én nem tudok elszakadni az anyámtól. Más oldalról viszont egy nőnek sem engedem meg, hogy őt egzécíroztassa, mert ő az én anyám».”

Csermanek Borbála, az én anyám és más hasonló asszonyok alapvetően különböztek a kommunisták klasszikus anyamodelljétől, Gorkij „Anyá” című regényének hősnőjétől, aki a végletekig segíti a forradalmi harc szolgálatába szegődött fiát, majd maga is a nyomába lép. Felesége, Kádár Jánosné jobban hasonlított erre a típusra. Egy legenda szerint egy szakszervezeti könyvtárban, ahol önkéntes segítőként dolgozott, találkozott leendő férjével mint olvasóval, és először épp az említett művet kölcsönözte ki neki.

Közös sorsukról még sok szó esik majd, előjáróban csak annyit; Kádár számára egyetlen asszony létezett; a felesége volt egy személyben a szerelme, bizalmasa, legjobb barátja. „Azonosságuk tudata minden mást megelőzött” - írták róluk valahol.

A Rákosi-korszakban megjelent történelemkönyvek úgy állították be, mintha a két világháború közötti időszakban a külvárosok és más nyomornegyedek az illegális kommunista mozgalmak bástyáinak számítottak volna. Ez a kijelentés messze járt a valóságtól. A mozgalom nem heverte ki a Tanácsköztársaság leverését, vezetőinek, aktivistáinak elvesztését, illetve emigrációba kényszerítését. Az 1930-as években a Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) egy hozzávetőlegesen ötszáz fős „kemény mag”-ból állt, és egy-kétezer, vele lazább kapcsolatot fenntartó szimpatizánsra számíthatott. Emellett létezett néhány más, magát kommunistának valló szervezet, frakció, de ezek csak ritkán működtek együtt a KMP-vel.

A magyar baloldal eszmei terepét a szociáldemokrata párt uralta. Legális szervezetnek számított, jelentős frakcióval képviseltette magát a Parlamentben,

hálózata átfogta az egész országot, befolyásuk a szak-szervezetekben is érvényesült. Központi napilapjuk, a „Népszava” 80 ezer olvasó kezébe jutott el, nagy részük elő is fizette az újságot. Felmerülhet a kérdés: miért nem hozzájuk csatlakozott a fiatal Kádár János?

Nyers Rezső, a munkásmozgalom legtekintélyesebb élő alakjainak egyike egy beszélgetésünk során úgy vélekedett, hogy ez inkább csak a véletlenül múltott. Huszár Tibor bonyolultabb magyarázatot ad. Az életrajzíró a magyar munkáosztály belső, már-már ellentmondásos tagoltságát említi: a nyomdászok, műszerészek és más, magas presztízsű szakmunkások külön kasztot alkottak, a város szélén tisztas családi házakban laktak, gyermekeiket iskoláztatták, ünnepi alkalmakkor keménykalapot viseltek. A segédmunkásoktól megkövetelték az „úr” megszólítást, a mozdonyvezető fehér kesztyűben szállt fel a lépcsőn, a fűtőnek meg kellett törölni előtte a kapaszkodóvasat. Ők alkották a szociáldemokrata párt és a szakegyletek meghatározó felső rétegét.

A tizennyolcadik évében járó Kádár János koránál fogva még nem élhette meg, de feltehetőleg hallott a német, a francia és más országokbeli szociáldemokrata pártok első világháborús árulásáról, mikor a nemzetközi osztályszolidaritást feledve a nemzeti egységet hirdették és csatlakoztak a militarista államvezetéshez. Tudnia kellett a Bethlen-Peyer paktumról is, melyben a szociáldemokraták feladták a sztrájkjogot és a munkások más önvédelmi eszközét.

„Csermanek János az úri proletárok - korabeli szóhasználatlaltal a munkásarisztokraták világában sem érezte otthon magát, számára a kiszolgáltatott, a szegény ember volt a proli, ösztönösen azokkal szolidari-

zált" - írja Huszár. Az idézet itt akár véget is érhetne, de nem volna méltányos, ha nem folytatnánk:

„...gondolatvilágában már akkor megjelenik - jóllehet ekkor még nem tudatosul - egy kettősség, mely változó alakzatokban és tartalommal végigkíséri életét. Kötődik is az esetetek, peremre szorultak világához, amelyben maga is felnőtt és eszmélt, de - visszaemlékezéseiből kitetszően - ki is akar törni e világból. Olvasó, álmodozó, töprengő gyerekként többre vágyik, zavarja igénytelenségük, nyáj tudatuk, az a természetesség, amellyel megalázottságukat tudomásul veszik."

Nincs jogom vitába szállni a kiváló történésszel, de feltételezem, hogy itt is a Kádár „hasadtlelkűségéről" felállított elmélete nyilvánul meg, amely inkább a mélylélektan kétes tárgykörébe tartozik.

Tudom, hogy magam is a találgatás vétkébe esem, de úgy vélem, egyszerűbb magyarázat is kínálkozik: egy fiatal munkást, aki olyan, számára elérhetetlen dolgokról álmodozik, mint hogy saját ágya legyen, melyet nem kell megosztania az öccsével és vehessen egy olyan cipőt, amely nem ázik be, szinte elkerülhetetlenül érdekelni kezdi a politika világa. Merre indulhat? A nyilaskeresztes mozgalom durva erőszakosságával, gyilkos céljaival eleve taszítja. A szociáldemokraták sem vonzák, úgy találja, hogy ők csak megjavítani kívánják ezt a világot, melyet sarkaiból kellene kifordítani. Így válik kommunistává egy egész hosszú életre.

Gyurkó László könyvében megkérdezte Kádár Jánost akkori döntése okairól:

„Nem elméletből, hanem érdekből választottam így, a marxista elméletet én akkoriban nem ismertem - felelt az első titkár -, de megtanultam és felismertem, hogy jogos érdekeimet csak másokkal összefogva valósítha-

tom meg. Én, amikor érdeket mondok, nem csak a magam egyéni érdekeire gondolok. Felelősséget éreztem munkásbarátaimért s később, bármilyen nagy szónak hangzik is, minden munkástársamért is.

-Volt bennem indulat is. Nevezhetjük dacnak vagy sértettségnek. Meggyőződésem volt - ma is az, hogy aki dolgozik, annak jogai vannak. Még inkább annak, aki jól dolgozik. Én viszont azt tapasztaltam, hogy hiába végzem lelkiismeretesen a munkámat, a bért mintha szívességből adták volna, és soha nem voltam biztos, mikor kerülök az utcára, függetlenül attól, hogy jól dolgozom vagy sem. Ez bántott, felháborított, sértette az önérzetemet. Olyan világban akartam élni, ahol a munkás megkapja azt, amit a munkájával kiérdemel."

1931-ben, mikor a 19 éves Kádár János elkezdte keresni a maga útját, a „kommunista” szó épp olyan gyűlöletesen hangzott a magyar társadalomban s a világ polgári országaiban, mint ahogy napjainkban. Feketelista, rendőri felügyelet járt érte és az első aktív mozdulatáért börtönbe zárták.

Kádár János önéletrajzi jegyzeteiben úgy írja le a Kommunista Ifjúságmozgalmak Szövetségéhez, vagyis a KIMSZ-hez fűződő kapcsolatának kezdetét, hogy a szakmájában munka nélkül maradván sétált az utcán, mikor találkozott egy régi barátjával, akivel valaha együtt futballozott. Az illető a KIMSZ-hez tartozott, biztatta régi sporttársát, hogy csatlakozzon hozzájuk.

„...Én egy évig gondolkodtam, hogy belépjek, ne lépjek. Volt egy idős anyám, volt egy kisöcsém, gondolnom kellett arra is, hogy ha én nem vagyok, velük mi lesz. Részt vettem akciókban, de a belépésen gondolkodtam. Egyedül, egy évig. Ezt nem lehetett megkonzultálni. Aztán mentem el egy barátomhoz, akiről tudtam, hogy KIMSZ-tag, és beléptem."

A folyamatos lebukások következményeként kényszerhelyzet állt elő, az újoncot harcba kellett vetni. Alig öt hete dolgozott a KIMSZ-ben, mikor közölték vele, hogy funkciót kap, tagságot kell vállalnia a szervezet körzeti bizottságában. Kádár vonakodott, tapasztalatlanságára hivatkozott, de végül mégsem mondhatott nemet. A megbeszélést detektívek figyelték, a hazafelé induló Kádár János nyomába eredtek és letartóztatták. Három hónapot töltött el a toloncházban, utána a bíróság bizonyítékok hiányában kénytelen volt szabadlábra helyezni. A megbélyegzést azonban nem tudta elkerülni, rendőri felügyelet alá vonták, bekerült a „Fekete Könyvbe”, a kommunista bűnözők nyilvántartásába.

Átesve az első összecsapáson az osztályellenség bíróságával, Kádár folytatta a harcot, szabadulása után alig néhány nappal újra bekapcsolódott az illegális mozgalom tevékenységébe. A budapesti északi kerületben dolgozott tovább, egyre jelentősebb szervezési feladatokat látott el.

1932-től világszerte kibontakozó gazdasági és politikai válság rendítette meg a tőkés országokat. A rendőrség, hogy elkerülje a forradalmi megmozdulásokat, sztrájkokat, lecsapott a kommunista pártokra, ezt a taktikát mindig és mindenütt megszokottnak tekinthetjük:

„... .Bármilyen mély és gyökeres különbségek vannak Hitler Németországa, Franco Spanyolországa és Albánia, Nasszer Egyiptoma és Görögország, Irán és Peru között, mindenütt elsősorban és szinte szimbolikusan a kommunisták vannak kitéve a kis és nagy zsarnokok dühének. Őket tartóztatják le elsőnek, őket lövik le a legkisebb kockázattal, és ha életben maradnak, őket bocsátják szabadon utolsónak” - írja Leroy, és a felso-

rolásban megemlíthette volna Horthy Miklós Magyarországot is.

Nálunk is 1932-ben indult meg a terror hengere, ebben az évben ítélték halálra Fürst Sándort, százával tartóztattak le kommunista pártmunkásokat és szimpatizánsokat. A detektívek 1933 júniusában egy magánlakáson Kádár Jánost is elfogták a KIMSZ néhány más vezetőjével együtt. Kádár ököllel próbált utat törni magának, de a túlerő legyűrte. „...Bevittek minket a rendőrségre, és már az igazoltatás alatt és után engem külön is nagyon megvertek... A detektívek rendkívül ingerültek voltak az ellenállás miatt, mivel a dulakodás során ők is megsérültek... Kérdezgettek, de a céljuk a megverés volt. Én nem szóltam semmit a kihallgatás alatt. Harmadízben éjszaka vittek kihallgatásra. Bevittek egy szobába, ahol ott volt Hain Péter [a rendőrség antikommunista elhárításának vezetője, akit később a »magyar Gestapo« vezetőjeként emlegettek - M. Gy.] - akit én már 1932-ben megismertem, és 14-15 detektív egy csoportban. Itt Hain a következőket mondta: »Le-fogtuk a Vörös Segély embereket, lefogtuk az agitátor embereket, azok már mindent elmondtak... Azonkívül megtaláltuk a lakásodon levő illegális csomagot...« Hain Péter odament az asztalhoz és kiemelt öt-hat írást, láttam, hogy az egyik III. kerületi KIMSZ-anyag, a másik újpesti és így tovább...”

(Ezzel kapcsolatban Huszár megemlíti egy pletykát, eszerint a szennyes ruhák alatt gondosan elrejtett iratokat Csermanek Borbála mutatta meg a nyomozóknak afölötti elkeseredésében, hogy a sok áldozattal felnevelt fia a szakmája helyett politikával foglalkozik.)

„...Ezután megkérdezte Hain Péter - folytatja Kádár -, hogy most tesz-e vallomást, vagy folytassák a verést. Láttam, hogy mindent tud, láttam, hogy itt va-

lakinek vallania kellett már, ha a rendőrség tudja a dolgokat. Úgy láttam, hogy már konspirációról nem lehet szó, valami sötét történetet sem tudtam előadni, úgy láttam, hogy nincs értelme a tagadásnak, ezért minden újabb verés nélkül vallomást tettem." Kádár, ha mozgalmi fedőnevükön is, de megnevezte társait és megszabott feladatköruket.

Kádár János csak a vizsgálati szembesítések során döbbsent rá, hogy csapdába csalták, a társai végig hallgattak. Erről értesülve megpróbálta jóvátenni a vétkét, és a tárgyaláson visszavonta a vallomását, de ezt a bíróság már nem vette figyelembe, az eredeti beismerését tekintette érvényesnek, és ennek alapján hozta meg az ítéletét. Kádár János és két társa, Rudas Ervin és Molnár László egyaránt két év fegyházatot kapott. Beismerő vallomásának híre terjedt, árulásnak minősítették, kizárták a KIMSZ-ből, ez a döntés meg is jelent a „Kommunista” című illegális lapban.

Egy olyan embert ismertem, egy tisztos közepszerhez tartozó író, akiről az terjedt el, hogy illegális kommunistaként lebukott, a rendőrségi vallatások során megtört és feladta társait: Mivel az illető tudott fejben sakkozni, unalmas konferenciákon, ankétokon egymás mellé ültünk le és játszottunk, szájunk sarkából suttogva a lépéseket. Máskor is elbeszélgettünk irodalommal kapcsolatos témákról, gyakran tett finoman szarkasztikus megjegyzéseket.

Az írószövetségi tagok többsége, ha nem is közösisette ki, de lehetőleg elkerülte a vele való beszélgetést. Akkoriban az 1950-es évek elején, az „Áruló” mitikus figurává nőtte ki magát, a kommunista passiójáték leg-gyűlöletesebb szereplőjévé. Minden magára valamit

adó költő politikai tárgyú verseit azzal a fogadkozással fejezte be, hogy ő milyen megtörhetetlen bátorsággal fog viselkedni az osztályellenség vallató pribékjei előtt. Ha minden jól megy, a szemük közé is köp majd. Ez a melldöngető attitűd úgy elterjedt, hogy még Révai József, a kultúra akkori diktátora is megsokallta, és mérsékletre intette a poétákat.

Sokat beszélgettem ezekről a témákról Demény Pállal is, a magyar munkásmozgalom valaha élt legtisztább alakjainak egyikével. Nála hitelesebb szakértőt aligha választhattam volna, ő a legendás francia anarchistánál, Louis Blanquinál is több időt töltött börtönben politikai fogolyként, 7 és fél évet Horthy, 11 évet és nyolc hónapot Rákosi regnálása idején. Egyszer Szász Béláról kérdeztem, aki a „Minden kényszer nélkül” című ismert könyvében azt írta, hogy ő mindvégig sikerrel ellenállt a vallatok terrorjának, és semmiféle koholt bűncselekményt nem vállalt magára. Demény elnéző mosollyal csóválta meg a fejét:

„-Kizárólag érettségi előtt álló diáklányok képzelhetik, hogy végig és mindenben ellent lehet állni egy tapasztalt elhárítással szemben. Valamilyen balhét mindenkinek el kell vinni. A végsőkig való kitartást csak azoknak hiszem el, akik behaltak a vallatásba, mint például Rózsa Ferenc kommunista újságíróval történt.”

Mint láttuk, Kádár János sem tudta kiállni ezt a próbát. Számos mentő körülmény szól mellette, alig töltötte be a huszonegyedik évét, nem rendelkezett elégséges mozgalmi tapasztalattal, nem ismerte kellően a Horthy-rendőrség módszereit, és még lehetne folytatni a sort, de a bűn az általa felvállalt értékrendszerben továbbra is bűn maradt.

Isten nem tud különb poklot kitalálni, mint amilyent

a lelkiismeret-furdalás teremt a magunk számára. Kádár János is hosszan gyötrődött, amiért a mozgalom elítélte és kivetette őt magából. Mindent megtett, hogy visszanyerhesse a társai bizalmát. Előzetes letartóztatása idején is részt vett a kommunista foglyok által szervezett éhségsztrájkban és más akciókban.

A bírósági eljárás hosszasan elhúzódott, Kádár János csak két évvel a lebukása után, 1937 februárjában vonult be a szegedi Csillag börtönbe. Ebben az időben itt raboskodott Rákosi Mátyás is, akit Kádár mozgalmi útjának kezdetétől évtizedeken át a példaképének tekintett.

Rákosi húsz évvel volt idősebb nála, és képzettségben, tapasztalatban is messze a négy polgárit végzett fiatal munkás fölött állt. Egy nyolcgyerekes falusi szatócs családjában született, az igyekvő zsidó házaspár nem sajnált semmiféle áldozatot, hogy iskoláztatni tudja. Rákosi az úgynevezett Keleti Akadémián végzett, öt-hat világnyelvet beszélt, elképesztő memóriával rendelkezett. Nyitva állt előtte a lehetőség, hogy jelentős kereskedelmi állást töltsön be: nemzetközi ügyintéző vagy vezető kormányhivatalnok legyen -ehelyett a hivatásos forradalmár útját választotta.

Az első világháborúban orosz hadifogságba esett, ott érte a forradalom, belépett a kommunista pártba. 1918 végén hazajött a fogolytáborból, és belevetette magát a Tanácsköztársaság küzdelmeibe. Az itteni tevékenységét illetően többféle változat is kering. Egyesek szerint a Vörös Őrség országos parancsnoka volt, és döntő szerepet játszott például a salgótarjáni csatában. Később, mikor az emigrációs beszélgetéseken szóba került ez a teljesítménye, egyik párttársa megjegyezte:

- Lehet, Matyi, de csak délután, mert délelőtt ott ültél velünk a kávéházban.

Mások szerint a kereskedelmi népbiztoshelyettes

posztját töltötte be. Bárhogy is történt, Horthy hatalomátvételekor menekülnie kellett. Bécsben ütötte fel a tanyáját, ott folytatta szervezőmunkáját, amiért az osztrák hatóságok kiutasították az országból. A Szovjetunióba emigrál, a Kommunista Internacionálé tagjává, majd titkárává választják. Hamarosan otthagyja az íróasztalát, operatív munkát végez, álnéven, hamis papírokkal agitátorként és szervezőként dolgozik több nyugat-európai országban.

1924-ben hazaküldik Magyarországra, az illegális kommunista párt irányítójaként. Egy év múlva lebukik, nyolcéves börtönbüntetésre ítélik, ezt letöltvén újra bíróság elé állítják ezúttal a Tanácsköztársaság idején viselt tetteiért. Rákosi a vádlottak padját agitációs szószékké változtatja, az ügyész halálbüntetést kért a fejére. Európa kultúrájának nagy személyiségei álltak ki a védelmére: G. B. Shaw-tól H. G. Wellsen át Romáin Rolland-ig. Így nem végezték ki, de összesen 16 évet töltött börtönben.

Bár tudott az otlétéről, a börtönbe való befogadásakor Kádár János nem ismerte fel Rákosit. Amikor lezárult mögötte a körlet ajtaja és szembekerült az összecsoportosult rabokkal, először egy magas, széles vállú, dús üstökű férfihoz lépett oda, az illető egy szemvillanással továbbküldte az alacsony, szinte nyak nélküli, kopasz Rákosihoz. Kádár sürgősen korigálta ezt a tévedését.

„... Számára azért egy nagy élmény volt, hogy ő, egy csoró proli gyerek egy nemzetközileg, az egész világ által ismert kommunista vezérrel találkozik, aki nagyon leereszkedően kedves volt hozzá...” - írja Aczél György.

Rákosit nem csak a kommunista foglyok ismerték el feltétlen vezetőjüknek, hanem a börtönszemélyzet is

bizonyos respektussal kezelte - nyilván tartottak attól, hogy minden rajta esett sérelem nemzetközi tiltakozást válthatna ki. Rákosi különféle egyedi kedvezményekben részesült, könyveket, folyóiratokat hozathatott be, állítólag azt is megengedték, hogy aranyere és bőrbaja gyógyítására meztelenül is napozhasson.

Fegyintézeteket megjárta öreg mozgalmároktól hallottam, hogy a börtönök tisztasága, az elhelyezés rendje, az ellátás minősége akkoriban magasabb fokon állt, mint a felszabadulás utáni időkben. Az elítéltek belső mozgását is kevésbé korlátozták, vagy azok konspiráltak ügyesebben, de Rákosi masszív és sokoldalú szervezetet építhetett ki a börtön falai között. Ő vizsgálta felül minden újonnan bekerült fogoly politikai hátterét, így Kádár Jánosét is.

Rákosi valósággal meggyóntatta az újoncot korábbi tevékenységéről, a rendőrségen tanúsított magatartásáról. Szavait később leellenőrizte, a Kádárral együtt lebukott és ugyancsak a szegedi börtönbe került Rudas Ervin által elmondottak alapján Rákosi úgy ítélte meg, hogy Kádár János nem követett el főbenjáró bűnt. Tudta azt is, hogy egy tapasztalatlan fiatalembert a rendőrség könnyen meg tud törni veréssel és megfelelően alkalmazott kihallgatási taktikával. (Rákosi megbocsátásra való készségében közrejátszhatott az a gyakran elhangzó legenda, amely szerint politikai pályafutása során tett bírósági vallomásával néha ő is nehéz helyzetbe hozta a társait.) Tapasztalt szemével azt is felmérte, hogy egy sokra hivatott fiatal pártmunkással áll szemben, akire a háború után komoly feladatokat bízhat majd.

Kádár valóságos „apa-imágóként” nézett fel Rákosira, részt vett az általa vezetett szemináriumokon, sokat tanult tőle, például itt kapott először hitelesnek

tűnő képet a Tanácsköztársaság történetéről. Nem sejtette, hogy élete legkeményebb, sorsdöntő csatáit éppen az akkori példakép ellen kell majd megvívnia.

A börtönévek alatt súlyos és kedvezőtlen változások következtek be a nemzetközi és a hazai politikai helyzetben egyaránt. Németországban Hitler hatalomra került, és megsemmisítette a kommunista pártot, az egész baloldali mozgalom egyik fő letéteményesét, példáját néhány más, a nácihoz közelálló európai országban is követték. 1936 januárjában a magyar rendőrség is rajtaütött a KMP vezérkarán, szervezeteit felszámolta, ezzel az illegális párt gyakorlatilag megszűnt.

III.

A háború mindinkább közeledett, a Kommunista Internacionálé a kiéleződő helyzetben új stratégiára kényszerült. A Dimitrov által meghirdetett „Népfront” gondolat jegyében nyitni kellett a legális keretek között működő pártok, elsősorban a szociáldemokraták felé. A Csillag börtönből kiszabadulva Kádár találkozott egykori vádlott-társával, Rudas Ervinnel, aki közölte vele, hogy be kell épülnie a Magyar Szociáldemokrata Párt VI. kerületi szervezetébe, és ott kell folytatnia a mozgalmi munkát. A pártszervezet egy viszonylag szűk lakásban működött, előfordult, hogy Kádár a fürdőszobában tartotta meg a szemináriumi előadását. Lelkiismeretes és szigorú tanár volt, egy hét múlva kikérdezte a hallgatóit, hogy mit jegyeztek meg a szavaiból. Irányította a Népszava terjesztésével kapcsolatos akciókat, kirándulásokat, tüntetéseket szervezett. 1940 elején az egyik közeli szociáldemokrata pártszervezet titkára lett. Az Izabella utca 71. szám alatti párhelyiség gyakorlatilag kommunista bázissá alakult át. Négy csoport közül három kommunista, egy pedig trockista vezetés alatt állt. Ezt az irányzatosságot mindenképpen leplezni kellett, a korlátozó körülmények között kibontakozott Kádár páratlan taktikailavírózó képessége. Hamarosan megkereste őt Goldmann György, a neves szobrászművész, aki a kerületi illegális mozgalmi sejtek munkáját fogta össze:

„- ...Goldmann György közölte velem, hogy a párt dolgozik, és ha én egyetértek a párt politikájával és kedvem van hozzá, beléphetek a Kommunisták Magyarországi Pártjába - írja Kádár János. - Én akkor közöltem Goldmannel, hogy nekem van egy fegyelmi ügyem, amit el kell intézni. Goldmann azt mondta: nézd, mielőtt én azt mondtam neked, hogy a párt dolgozik, be kellett küldenem a nevedet a pártba. Ott már ismerik a rendőrségi viselkedésedet és azt a hibát, amit elkövettél. De ezt a munkáddal már jóvátetted, a fegyelmi ügyed már rendben van."

Kádár ezután már kommunista pártmunkásként dolgozott, de folytatta tevékenységét a Szociáldemokrata Pártban is. Mind bonyolultabb feladatokkal kellett megbirkóznia.

Munkájuk egyre nehezebbé vált. „1941. június 22-én a németek megtámadták a Szovjetuniót, a magyar uralkodó körök azt várták, hogy Hitler fel fogja szólítani Magyarországot az akcióba való belépésre. Hitler azonban június 23-i Horthyhoz intézett levelében csak gazdasági segítséget és a kárpátukrán határok megerősítését kérte. Horthy válaszában biztosította Hitlert Magyarország támogatásáról, sőt másnap megszakította a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval.

A moszkvai magyar nagykövet június 24-én táviratot küldött Bárdossynak [az akkori miniszterelnöknek -M. Gy.], melyben közölte, hogy a Szovjetunióknak nincsenek ellenséges szándékai Magyarországgal szemben. A miniszterelnök eltitkolta a táviratot kormányának tagjai előtt, de közölte annak tartalmát a hadba lépést sürgető német és magyar hadvezetőséggel" -írják a történelemkönyvek.

Provokációtól lehetett tartani, és ez be is következett. „Június 26-án német repülőgépek bombázták Kassát

[a város a bécsi döntés értelmében akkoriban Magyarországhoz tartozott - M. Gy.], Bárdossy ezt szovjet gépek akciójának tüntette fel, javaslatára a kormányzó elnökletével összegyűlt minisztertanács elhatározta, hogy Magyarország hadat üzen a Szovjetuniónak. Ezt a döntést másnap, június 27-én - miután magyar repülőgépek szovjet városokat bombáztak - Bárdossy a Parlamentben is bejelentette... Horthy, a magyar államfő a szovjetellenes háború kirobbanása után személyesen kereste fel Hitlert a főhadiszálláson, hogy biztosítsa Magyarország aktív részvételéről..."

Egy hadtörténész egyszer azt mondta, hogy a magyar hadsereg minden új háborújában technikailag az előző háborúját vívja. Felkészültsége 1941-ben érte el azt a szintet, ahol 1914-18-ban, az első világháború idején kellett volna tartania. A magyar bakák silány felszereléssel, valóban hatékony harceszközök nélkül indultak harcba. Otthonuktól 1000 kilométerre eltávolodva kellett küzdeniük a hazáját önfeláldozó elszántsággal védő, kimeríthetetlen emberanyaggal és mozgástérrel rendelkező Vörös Hadsereg ellen.

Kihaszználva a „villámháború” kezdeti sikereit, itthon is mind nagyobb hangerőre állítva szólt a háborús propaganda. A fasiszta szellemű képes magazinokban sorra jelentek meg a képek, hogy tör előre a II. magyar hadsereg a Don felé. Emlékszem azoknak a katonáknak a fotóira, akik puskájukkal állítólag szovjet repülőgépeket lőttek le, és ezért a hőstettükért öt-tíz holdas földbirtokkal jutalmazták meg őket, melyeket majd a végső győzelem után foglalhatnak el.

Es az ellenállás milyen mértékben bontakozott ki Magyarországon? Ha valaha is megépül majd a II. világháborús antifasiszta ellenállás múzeuma, minden bizonnyal az lesz a világ legkisebb múzeuma. Akármi-

lyen kevés tárlót is állítanak majd be, komoly gondokat fog okozni, hogy mivel töltsék meg a szekrények polcait. Csak alig néhány bátor és a hazája sorsáért elkötelezett személyiség relikviái kaphatnának itt helyet, mint Bajcsy-Zsilinszky Endréé, Kiss János altábornagya.

A rendőrség minden erejét az ellenállás lehetséges legfőbb bázisának tekintett baloldali mozgalmak ellen fordította. Alig egy hónap alatt kétszáz kommunista párttagot és szimpatizánst fogtak el és ítélték el, Schön-herz Zoltánt ki is végezték.

„...1941 nyarán közölték velem, hogy bevonnak a KMP területi bizottságának tagjai közé, és ezért a szociáldemokratáknál minden legális munkát építsek le -idézi Kádár János emlékezését Sípos Levente. - De azért járjak le néhányszor, hogy ne tűnjön föl, hogy egyszerre kimaradtam... Hat hét alatt a legális munkát leépítettem. A KMP budapesti területi bizottságának tagjaként megbízást kaptam a vasas csoport és a középfokú pártszerv irányítására.”

Kádárra mind felelősebb feladatokat bízta, előbb a Központi Bizottságnak, majd a titkárságnak a tagja lett, 31. életében gyakorlatilag a párt élére került. A folytatódó lebukások következtében a taglétszám 10-12 fő körül járt, ezt csak szívós munkával lehetett 70-80-ra feltornáztatni. Kádár megpróbált nyitni a szociáldemokraták felé. Találkozott is vezetőjükkel, Szakasits Árpáddal, aki azt követelte tőle, hogy a KMP hagyjon fel minden illegális tevékenységével. Kádár ezt elutasította, egy fasiszta háborúban álló országban a kommunista párt nem mondhat le erről a harci formáról.

Más szövetségest nem talált, mint Huszár Tibor megjegyzi, a polgári pártok nem kívántak együttműködni egy olyan politikai szervezettel, mely még a ne-

vében sem hordja a „nemzeti” jelzõt, hanem a Kommunista Internacionáléhoz tartozik.

A Komintern 1919-ben jött létre, mintegy kommunista világpártként. Működése során számos eredményt ért el, például az ő kezdeményezése nyomán jött létre a francia párt, segítette a nemzetközi szolidaritási mozgalom megszervezését az első szocialista állam, a Szovjetunió védelmében a fegyveres intervenciók ellen.

A Komintern már az említett 1936-os határozattal átértékelte irányvonalát, mikor a már említett Dimitrov-javaslat nyomán a szűk pártkeretek helyett a népfregetos politikát helyezte elõtérbe. A folyamat következõ lépéseként 1943-ban fel is oszlatta önmagát. Gyakorlatilag képtelen volt egyetlen központból szervezetileg egységesen irányítani a legkülönbözõbb feltételek között müködõ tagpártjait. A párbeszédet vagy a kapcsolat más formáit lehetetlen volt fenntartani a frontvonalakkal átszabdalt Európában. A szervezet abban bízott, hogy az egyes országokban müködõ pártok rendelkeznek annyi képességgel és tapasztalattal, hogy önmaguk is szervezhetik a korábbi tevékenységüket.

Kádár kiutat keresett ebbõl a megoldhatatlannak látszó helyzetbõl.

„...Kiokoskodtam, hogy hozzunk egy pártfelosztató határozatot, ténylegesen azonban nem kell felosztani a pártot. Új néven folytatja a müködését. Akcióit néhány hétig szüneteltetjük, ez alatt gondos és fokozott elõkészítés után komolyan kiszélesítjük a szervezõ munkát, kapcsolatokat terveztünk a falu és a parasztság felé • ••az erre alkalmas antifasiszta pártot és kapcsolatot keresve létrehozunk egy hazafias frontot...”

Kevéssel késõbb egy röpiratot terjesztettek: „hogy a magyar nemzet számára létfontosságú legszélesebb

összefogást megkönnyítsük, a Kommunista Magyarországi Pártját feloszlatjuk. Eddig fennálló szervezeteit a mai nappal megszűntnek nyilvánítjuk, tagot senki sem vehet fel..."

Mintegy kettős illegalitást kialakítva a KMP „kemény” magja - hat-hét ember - azonban továbbra is együtt maradt, és folytatta a tevékenységét.

Bár ez az új párt is illegálisan működött, meg kellett változtatni a KMP-vel kapcsolatos imázsát. Ha valóban meg akarta vetni a lábát a tömegek között, a régi névben szereplő „kommunista” jelzöt sem tarthatta meg. A Horthy rendszer huszonöt éven át támaszkodott arra a propagandalehetőségre, hogy a Tanácsköztársaság kiemelkedő alakjai, sőt, a két világháború közötti illegális mozgalom vezetői is, túlnyomó részben a zsidók közül kerültek ki. (A korabeli újságok gyakran elsütötték azt a poént, miszerint Gabnai Sándor nevű paraszti származású népbiztos azért került be a Kommün kormányába, hogy legyen valaki, aki „sábeszkor”, vagyis szombaton is aláírja a kivégzési határozatokat.) A magyar köztudatban a zsidó és a kommunista fogalma összefonódott. Ugyanilyen visszatetszést szült a párt nemzetközi volta, a propaganda könnyen el tudta hitetni, hogy a tevékenységük idegen hatalmak, elsősorban a Szovjetunió érdekeit szolgálja. Kádár a KMP helyett a Munkás-Paraszt Párt nevet javasolta, de vezetőtársai a Békepárt mellett döntöttek.

A Központi Bizottság ezeket a lépéseit aligha beszélhette meg Rákosi Mátyással és a moszkvai magyar kommunista emigrációval. A velük fenntartott kapcsolat szinte kizárólag a kinti Kossuth rádió adásainak hallgatására korlátozódott. A Rákosi-csoport állítólag a hadifogságba esett magyar katonák elbeszéléseiből értesült a felosztatás fényéről. Felháborodással fogad-

ták és likvidátori magatartásnak minősítették, a „kommunista” szó törlését a párt nevéből pedig egyenesen merényletnek tekintették az „élcsapat” jelleg ellen. Megjegyzendő: álláspontjukat úgy alakították ki, hogy alig-alig rendelkeztek ismeretekkel a valós magyarországi helyzetről. Sokasodtak a fekete pontok Kádár János neve mögött: a bíróságon tett, társait terhelő vallomás, a Szakasitscsal való találkozás után egy újabbat jegyeztek be. Ez egyelőre nem járt következményekkel, de később, 1951-ben, sőt 1956-57-ben is annál nagyobb súllyal esett latba.

Arra eleve nem lehetett számítani, hogy a névváltoztatás megtéveszti majd a horthysta rendőrséget, de a párt munkája és összefogása a többi demokratikus szervezettel mégis hozott eredményeket. Vidéken is erősödött az ellenállás szelleme, megnyílt az út egy Magyar Front létrehozásához.

A helyzet azonban gyökeresen megváltozott 1944 márciusában, amikor a német csapatok megszállták az országot. A Gestapo letartóztatott szinte minden potenciális ellenállónak minősíthető politikust és gazdasági vezetőt.

Különösebb ellenállásba - Bajcsy-Zsilinszky Endre pisztolylövéseit leszámítva - a németek nem ütköztek. A megszállás - a korabeli anekdota szerint - csak azért tartott valamivel hosszabb ideig, mint a nyugati országokban, mert nálunk sokkal terjedelmesebb üdvözlő beszédek fogadták őket.

Kádár János ekkorra már mély illegalitásba vonult, nevet változtatott, bajuszt növesztett, és albréti szobáit is gyakran cserélte, most azonban akcióba kellett lépnie. A pártvezetés szükségesnek találta, hogy Rákosi Mátyással személyes kapcsolatot alakítsanak ki.

Úgy tervezték, hogy valaki majd a fronton át jut el Moszkvába, de egy többet ígérő lehetőség kínálkozott.

Kádár János arra számított, hogy a front közeledtével Magyarországon is partizánharcok bontakoznak ki - erről és az esetleges együttműködésről tárgyalni szeretett volna Tito marsallal, a jugoszláv ellenállók fegyveres erejének parancsnokával. A találkozás gondolata Titóban is felmerült, egy küldött - egy név nélküli nő -közvetítésével magához hívatta a magyarországi kommunisták első emberét. Kádár János magára vállalta ezt a feladatot, távolabbi célok is vezették, úgy gondolta, Titóval folytatandó tárgyalása után jugoszláv segítséggel folytathatja az útját Moszkváig, ahol végre beszélhet Rákosi Mátyással. Lustyák János névre szóló hamis iratokkal elindult a déli határ felé, egy jugoszláv kommunista kíséretében.

„...Éjjel értünk a határhoz, ahol az erdőben a németek elfogtak bennünket. Nem tudtak mit kezdeni velünk, ezért átadtak a helybeli csendőröknek...” - emlékezett vissza Kádár János.

Semmiképp sem vallhatta be az útja eredeti célját, inkább azt vállalta fel, hogy katonaszökevényként készült elhagyni az országot. Szerencséjére a hadbírótság elfogadta a személyazonosságát igazoló hamis papírokat, és kétéves fegyházbüntetéssel sújtotta dezertálásért.

Kádár Jánost a Conti utcában, majd a Margit körüti börtönben őrizték, valódi kilétét továbbra is sikerült eltitkolnia. 1944 októberében Horthy, mielőtt megkísérelte volna a háborúból való kiugrást, tárgyalni szeretett volna az elsőszámú kommunista vezetőkkel, Kádár Jánossal is, de nem tudta felderíteni, hogy az egyik börtönében őrzik Lustyák János néven.

A nyilas hatalomátvétel után a rabokat felsorakoztat-

ták az udvaron, és menetoszlopba szervezték őket. Az elképzelések szerint Komáromig gyalog, onnan pedig vagonokba rakva tették volna meg az utat. Ehhez az eseményhez fűződik Kádár kötetbe soha nem foglalt önéletrajzi írásainak legérdekesebb darabja.

„... 1944 telén körülbelül 60 rabból - sok volt köztük a halálraítélt is - és 38 katonából álló menetünket útnak indították a börtönből. Visszaadták a civil ruhánkat, a katonák egyenruhában maradtak. Lassú menetben -ami teljes egy napig tartott - vergődtünk át a pilisvörösvári tüzérségi táborig. Második nap este Dorogra, harmadnap este pedig Nyergesújfaluba érkeztünk. Itt a templom közelében kerestek egy olyan parasztházat, ahol egy nagy fészert volt, oda bezúfoltak minket. Az örök, akiknek ránk kellett vigyázniuk, velünk maradtak, a többi katona ránk lakatolta a fészert - ami félig tele volt szénával -, és a házban helyezkedett el. Innen persze nem lehetett megszökni.

Másnap reggel, amikor kiengedtek bennünket - rabok és katonák -, össze voltunk törve. Éjszaka hideg volt, és hogy ne fázzunk, beástuk magunkat a szénába. Amikor kizúdultunk az udvarra, körülnéztem. Közönséges parasztudvar volt, s mi ott álltunk, foglyok, katonák, »össze-vissza alakzatban«. A parancs az volt, hogy a kútnál és a vályúnál mosakodjunk, de ott összekeveredtek a rabok a katonákkal, és egymás hegyénhátán kavargotunk.

Gondoltam magamban: itt az alkalom! Most vagy soha! Ha ezt a lehetőséget elmulasztom, többé nem valószínű, hogy ilyen helyzet adódik.

A szomszédban is hasonló parasztudvar volt és a másik oldalon is. Odamentem az udvar egyik oldalához, kitéptem egy kerítésdeszkát és átdugtam a fejem a másik udvarba. Ott német katonák egy teherautót

tankoltak. Mondom magamban, ez nem nekem való hely. Megnéztem az udvar másik oldalát, ott valami gyümölcsöskert volt.

Szóltam annak a három rabnak, akikkel előzőleg megbeszéltük, hogy megszökünk, egyenként átugrottunk a kerítésen, majd mások is csatlakoztak hozzánk. Körülnéztem az utcai részen, csendőrök álltak ott és tátották a szájukat, mert a helyzetből semmit sem értettek. Nem tétováztunk, nekiiramodtunk libasorban az útnak a Duna felé. Jó iramot diktálva én mentem elől, nyolcan mögöttem.

Egyszer csak kint voltunk a Duna-parton, megtorpantunk: mit csinálunk itt? Visszakanyarodtunk a zsúfolt községbe, és még vagy 200 métert mentünk a falu széléig. Láttuk, hogy ott hegyek vannak, arrafelé vettük az irányt.

Ránk esteledett, hideg volt, kegyetlenül fáztunk. A társaság fele azt mondta, hogy rakjunk tüzet, a másik fele - köztük én is - azt, hogy ne. Az előbbieken azonban hoztak fát és tüzet raktak. Nyomban elkezdett valamilyen repülőgép zümmögni felettünk. Persze azonnal szétapostuk a tüzet. Ezen összevesztünk, és megegyeztünk, hogy reggel mindenki megy, ki merre lát.

Az elején, mikor elindultunk, megbotlottam egy deszkában. Egy méter húszas, félcolos deszka volt. Felkaptam és a vállamra vettem, mert már az illegalitásban megtanultam, hogy ez pszichológiai dolog: akinek a kezében táska, fejes vonalzó, tejesköcsög vagy bármi más használati tárgy vagy munkaeszköz van, az valamilyen ügyben jár. Ez a deszka mindig velem volt. Tényleg elcsíptek a nyilasok - nem tudom, hány helyen sodródtam igazoltatásba -, de mikor mondtam, hogy: »dologra, emberek, reggel 6-kor kell a munkába

jelentkezni, ne tartsanak fel!« - rögtön látták, hogy komoly ügyben járok. Ez hatott.

Körülbelül háromnapos bolyongás után eljutottam Zsámbékig..."

(Úgy gondolom, hogy később Tabi László ebből a történetből merítette „A vödör” című nevezetes humorreszkijének az alapötletét.)

„- ...A Conti utcai (ma Tolnai Lajos utcai) börtönből elindulva hat napig tartott az út vissza Budapestre. Ez idő alatt a cipőmet egyszer se vettem le, egyetlen éjszaka sem aludtam, ennivalóm nem volt, csak itt-ott kaptam egy-két falatot, és mégsem éreztem fáradtnak magam, mentem, mint a gép...

Szerencsésen megérkeztem a címre, és otthon találtam, akiket kerestem. Ahogy beléptem a lakásba és az ajtót betettem magam mögött, összecsuklottam... Lehúztam a cipőmet és elámultam saját lábam formájától. Megfürödtem és lefeküdtem, egyhuzamban huszonnégy órát aludtam. Két napig tartott, amíg magamhoz tértem..."

Ezután Kádár János egy ideig a híres orvosprofesz-szor, Babics Antal lakásán talált menedéket, majd újabb és újabb búvóhelyeket kellett keresnie. Csak a csodával határos módon úszta meg a lebukást. Kétszeres körözés is érvényben volt ellene, keresték eredeti nevén, mint illegális kommunistát és álnéven, mint frissiben megszökött foglyot. Kádár ennek ellenére bekapcsolódott a Központi Bizottság munkájába, bár a dühöngő nyilas terror körülményei között nagyobb arányú akcióba nem kezdhettek. Letartóztatottakat próbáltak kimenteni, robbantásokat hajtottak végre, kiadták az illegális „Szabad Nép”-et.

Harcukhoz most is alig néhányan csatlakoztak. Elképzelhetetlennek tartom Gyurkó László becslését,

miszerint 2000-2500 ember vett részt a németek és a nyilasok ellen folytatott fegyveres küzdelemben - ez a szám a felszabadulás után csak tovább növekedett. Jellemzőnek érzem azt az anekdotát, mely szerint egy katonazenekarnak a vezetője azon az alapon kérte a felvételét a Magyar Partizán Szövetségbe, hogy a harctérre induló katonavonatok búcsúztatásánál szándé-koltan lassabban vezényelte a Himnuszt, így a szerelvények csak később értek ki a frontra.

A nyugodt idegzetű, önmagát mindig kézben tartó Kádár János egy gyengeségén nem tudta túltenni magát, igen nehezen viselte el a háborús katasztrófák fenyegető veszélyét. Mikor a Conti utcai börtönben ült, a bombázások idején nem engedték le az óvóhelyre. Egy amerikai légitámadás során az épület telitalálatot kapott, a robbanás valósággal kettészakította a celláját. Ez az esemény gyógyíthatatlan rettegést váltott ki belőle, később is a légiriadót jelző szirénahangra mindent félretéve sietett le a pincébe.

Kádár János pártbeli ellenfelei - mert még ebben a szűkre zárt csoportban is folytak villongások - később feljelentették őt, hogy ha légiriadó fenyegetett, elbújt és nem vett részt az akciókban. Azt is a szemére vetették, hogy ódzkodott a fegyveres harctól. Nem tekintem magam szakértőnek, de úgy vélem, hogy egy pártnak a kisebb jelentőségű vállalkozásokban nem szabad kockáztatni legfontosabb vezetője életét.

Mivel nyilvánvalónak látszott, hogy a főváros pesti oldala hamarabb szabadul fel majd, mint a budai, Kádár igyekezett búvóhelyét a front közelében megválasztani. Zuglóban, egy Hungária körüti romos házban húzódott meg. Vele tartott a pártvezetés két másik tagja is: Péter Gábor és Donáth Ferenc.

Gyurkó László megjegyzi, hogy alig néhány évvel

később Péter Gábor mint államvédelmi altábornagy személyesen tartóztatta le az árulással vádolt Kádár Jánost, Donáth Ferenc viszont, mint a Kádár-rendszer ellenfele, a Nagy Imre-per másodrendű vádlottjává vált.

„...Mindjárt az elején valamiért ebben a társaságban Kádár Jánosnak volt a legnagyobb tekintélye - írja Aczél György. - Lehet, hogy azért is, mert nem zsidó volt, nem is értelmiségi, hanem ő volt az a bizonyos munkás...”

Itt találkoztak az első szovjet katonával, aki hitetlenkedve nézett rájuk, mikor próbálták elmagyarázni neki, hogy ők a magyar kommunista mozgalom vezetői. Szerencsájüknék tarthatták, hogy a katona nem csapta be öket valamelyik hadifogoly menetbe.

Ez a három-négy ember lett az újjászerveződő Magyar Kommunista Párt vezetősége. Ok mindjárt az elején igyekeztek kiküldeni delegátusaikat Debrecenbe, az Ideiglenes Országgyűlésbe, le Szegedre, ahol már 1944 őszén megalakult a pártszervezet, melynek élén nem kisebb tekintélyek álltak, mint a szovjet emigrációból hazatért Gerő Ernő, Farkas Mihály és Nagy Imre. Az illegalitásból kilépett párt megkezdte harcát a hatalom megszerzéséért.

IV.

Rákosi Mátyás csak később, 1945 márciusában érkezett meg Budapestre, a párt irányítása egyelőre Gerő Ernő kezébe került. Gerő vitathatatlanul a rangban második embernek számított, sőt, Moszkvában Rákosinál is jobban bíztak benne. Közgazdásznak tanult, de már húszéves korában, 1918-ban belépett a Kommunisták Magyarországi Pártjába, és részt vett a Tanácsköztársaság harcaiban. A bukás után emigrál, de 1922-ben visszatér. Illegális szervező munkát végez, a Horthy-rendőrség elfogja, 15 évi fegyházra ítélik, majd fogolycserével a Szovjetunióba kerül.

Gerőt később újabb és újabb titkos küldetésekbe vetik be, dolgozik Belgiumban és Franciaországban, majd a spanyol polgárháborúban a Nemzetközi Brigád egyik politikai biztosa lesz „Pablo” néven. Főleg fegyelmi ügyekkel foglalkozik, az emlékezők szerint különösen szigorú ítéleteket hoz. Húsz éven át meghatározó munkát végez a Komintern irányításában.

Vas Zoltán egy beszélgetésünk során „weltfremd”-nek, életidegennek minősítette, igazi „komintern sze-mélyiség”-nek. A nemzetközi kommunista mozgalom termelte ki a hivatásos forradalmároknak ezt a típusát.

„Se társadalom nem volt körülöttük, se haza, se család, ismeretlen országokban kellett ismeretlen kimenetelű utasításokat végrehajtaniuk. Nem tudták lemérni az utasítások igazságértékét. Ezek az emberek, bár nem

hajtottak végre terrorista akciókat, fegyver nélkül is rendkívül hasonlítottak a zsoldosokhoz és terroristákhoz. Meghatározta a személyiségüket a konspirációs életmód, amikor az embernek nincs semmije, ami igazán az övé volna. Se egy személyes tárgya, se egy fészke, csak a konspirációs lakás és a titkos kapcsolatok" - írja egy elemző.

Ernst Fischer a következőképpen jellemzi a típust -ezen belül önmagát is: „A világot nem a saját szememmel, hanem a Kominternével láttam, anélkül, hogy erőszakot tettem volna magamon, teljes mértékben egyetértettem ezzel a világnézettel."

Kis túlzással azt mondhatnánk, hogy Gerő számára a Magyarországra visszatérés nem jelentett sokkal többet, mint hogy tevékenységét egy másik területen folytatja. Rajk a maga naivitásában úgy fogalmazott, hogy „szívünk minden melegével vártuk a moszkvai elvtársakat", akik szinte magát a Szovjetuniót jelentették a hazai kommunisták számára.

Gerő hamarosan megjelent az MKP Tisza Kálmán téri központjában, egykori munkatársnője így emlékszik a bemutatkozásra:

„...Gerő bejött, körülnézett és azt mondta: micsoda pártközpont az, ahol az asztalokon rendetlenség van és a tolltartók nincsenek a helyükön. »Belépője« azt mutatta, hogy az ő katonás stílusa ettől a kicsit bohém, de hát az életéért is pontosan így küzdő magyar pártmozgalomtól távol állt.

Gerő megjegyzése hallatán meghűlt bennünk a vér. Kinek jutott eszébe azokban az időkben a tolltartó?... És akkor mosolytalanul, mint egy komiszár, végigvonult a szobában és mindenkivel magázódott. Nem sokkal később Gerő közölte, hogy Rákosi a Vezér. Ez a szó, ott a Tisza Kálmán téren, a Conti utcában meg a Vasas-

otthonokban addig Hitlerrel volt azonos. Számunkra elképzelhetetlen volt, hogy egy szocialista azt mondja az elvtársára, hogy ő a Vezér!

Az első megütközés után azonban hamar túltettük magunkat Gerő szokatlan viselkedésén. A pártközpontban összeverődött, nemrég még üldöztetésnek kitett elvtársak annyira kicsinek érezték magukat Gerő mellett, hogy azt hitték, az ő viselkedése az igazán pártszerű."

Gerőnek, akár a többi, Moszkvából hazatért vezetőnek eredendő emlékei az emigrációban eltöltött évek alatt sémákká merevedtek, nélkülözték a valóság ismeretének, a változásoknak a kontrollját, a társadalom jelenségeit a Szovjetunióban beléjük ivódott értékelési rendszer alapján ítélték meg. Fenntartással viseltettek saját elvtársaik ellen is, akik a felszabadulás előtt Magyarországon vagy a nyugati államokban végeztek illegális munkájukat.

Maga Kádár János sem kerülhette el a felelősségre vonást. Gerő likvidátori magatartással vádolta a KMP 1943-as feloszlata miatt. Kádár, nem tudni, hogy meggyőződésből, taktikából vagy Gerő tekintélyétől befolyásoltan nem vitatkozott, beismerte, hogy politikai járatlanságból és opportunizmusból valóban hibát követett el. Az ügyet végül is egy szigorú megrovás zárta le.

Kádárt megnyugtatta, hogy Rákosi Mátyás látszólag nem tulajdonít döntő fontosságot ennek a ballépésnek - bár szokásához híven elraktározta memóriájában, hogy alkalomadtán felhasználhassa majd. Ez az elnéző gesztus visszaállította köztük azt az „apa-fű”-kapcsolatot, mely még a szegedi „Csillag” börtönben alakult ki.

„...Viszonyukat a tiszteleten alapuló alárendelődés

határozta meg - írja egy történelmi elemző -, amit jól mutatott, hogy Kádár visszautasította a felajánlott pertut, így Rákosi tegezte, ő viszont magázta a párt első emberét... Kádár hitt Rákosiban, ő bízott Kádárban."

Kádár bekerült az MKP budapesti központi bizottságába, majd az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe, de nem törekedett minél magasabb és látványosabb pozícióba. Jellegzetes, sokat emlegetett mondását gyakran idézték: „aki nem fél a fogorvostól és a hatalomtól, az nem is ember”.

1945. január 21-én Nagy Budapest rendőrfőkapitányává nevezték ki, egyetlen szóval sem tiltakozott, úgy vélte, ha a pártnak most rendőrként van szüksége rá, akkor oda megy. Napjainkból visszatekintve szinte hihetetlen szereposztás alakult ki. Kádár közvetlen főnöke az a Sólyom László tábornok lett, akit 1949-ben a Rajk-per elítéltjeként épp az ő belügyminisztersége idején akasztottak fel, a legközvetlenebb beosztottja pedig a már említett Péter Gábor, aki 1951-ben személyesen tartóztatta le Kádárt.

Valójában természetesen többről volt szó, mint hogy a köznyelvben csak „lószárrugdosásként” emlegetett utcai járőrtevékenységet irányítsa, valójában a politikai rendőrséget felügyelte. Fent Budán még alig hogy megadták magukat a német-nyilas csapatok, a rommá lőtt Budapesten fosztogató bandák kószáltak, az Ideiglenes Nemzeti Kormány továbbra is Debrecenben tartotta a székhelyét, csak igen laza kapcsolatban állt Budapesttel. A rendteremtéshez olyan emberre volt szükség, aki mindvégig a fővárosban élt, ismerte a tetteket és végrehajtóikat, Kádár Jánosnál alkalmasabb embert aligha lehetett volna találni erre a feladatra.

Egy percre leteszem a tollamat, és eltűnődöm: élt-e bosszúvágó Kádár Jánosban? Vissza akart-e fizetni a

nyomorért, amelyben felnőtt, üldöztetéséért, az elszenvedett verésekért, a börtönvékekért, elvtársai haláláért? Erre a kérdésre már soha nem kapunk konkrét választ, de semmilyen nyom nem vall arra, hogy megpróbálta volna megtorolni régi személyes sérelmeit. Húsz-harminc évvel később már nem viselkedett ilyen megbo-csátóan - igaz, addigra sok történelem lefolyt a Dunán.

Az akkori Kádár Jánost minden döntésében a párt szolgálata vezette, ezt magasabb szempontnak tekintette a polgári erkölcs kategóriáinál. Olyan konfliktusokat is felvállalt, ahol az igazság és a jog az ellenkező oldalon állt. A legismertebbek közé tartozott az Apor Vilmos győri püspök halálával kapcsolatos botrány és a pócspetri rendőr gyilkosság.

1945. április elején Aport szovjet katonák támadták meg székhelyén, a „Püspökvár”-ban: ki akarták rabolni a borospincét és meg akarták erőszakolni az épületbe menekült apácákat. Apor a testével zárta el a kaput, mire a katonák géppisztolysorozatokkal végeztek vele.

Az incidensnek országsszerte híre terjedt, a katolikus hívek általános felzúdulása fenyegetett. Kádár Jánosnak kellett lemennie Győrbe, hogy megállapodásra jusson a szovjet parancsnoksággal a bűnösök megbüntetéséről, és az MKP-t is megóvjva az ügy beláthatatlan politikai következményeitől. A feladatot megoldotta, itt már megmutatkozott egyik alapvonása: a kompromisszumok megteremtésének képessége.

Később, már belügyminiszterként órá hárult az úgynevezett pócspetri ügy rendezése. Gyarmati György történész így foglalja össze a történeteket:

„...Itt meghalt egy közrendőr, aki ügyetlen fegyverhasználat közben saját magának okozott halálos sérülést. Ezt azonnal »átideologizálták«, és úgy interpretálták a híradásokban, hogy a klerikális reakciót szimboli-

záló pap felbujtására lincselték meg a helybéliek a szóban forgó rendőr legényt..."

Ez az ügy valószínűleg bonyolultabban zajlott le, csak évtizedek múlva, már a rendszerváltás után született meg a végleges lezáró ítélet.

A Magyar Kommunista Párt nem engedte meg magának azt a luxust, hogy Kádár Jánost sokáig ebben a fontos, de nem átfogó jelentőségű pozícióban tartsa. Hamarosan a nagybudapesti pártbizottság titkárává választották, majd az MKP káderosztályának az élére került.

Kádár János aligha kaphatott volna ennél nehezebb és összetettebb feladatot. Az illegalitás időszakában elenyésző taglétszámú párt felé megindult a felvételüket kérők rohama, a tagság alig egy fél év alatt félmillióra növekedett. Ezt nehéz volna egy eszmei sugallat által kiváltott hirtelen megvilágosodásnak tulajdonítani, a „vörös könyvért” tolongók különféle előnyökben reménykedtek.

Az MKP félig-meddig nyíltan fogalmazva bűnbocsánatot hirdetett. „Van itt egy réteg, az úgynevezett kis-nyilasok, akiket a forradalmi vágy vitt a nyilasokhoz, hazug ígérek, hogy földet és kenyeret kapnak. Ezek iránt a megbocsátást kell alkalmaznunk” - mondta Darvas József, a későbbi miniszter. Az MKP magához vonzotta a külvárosi kerületek fiatalságát is érvényesülési lehetőségekkel kecsegtetve őket, de Kádár feladatköre messze túlterjedt ezen a rutinszerű szervezési tevékenységen.

A koalíciós kormányzási forma a tisztségek arányos elosztását írta elő a kormánypartok között. Ez az egyenlősdi néha nevetséges marakodássá fajult. Olyan esetekről lehetett hallani, hogy ha a Városházán egy kiscigizda párttag kapta meg a büfé működtetési jogát,

akkor az egyensúly kedvéért fel kellett venni egy szociáldemokrata fűtőt is. Ez alól csupán a belügyi szervek számítottak kivételnek, itt az MKP kizárólagos fölényre törekedett, ezt a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet frakciójának támogatásával sikerült is elérni.

A pártok igyekeztek megfelelő gondossággal betölteni a vezető állások nekik jutó kvantumát. Jelentkezőkben az MKP-nél sem volt hiány. Sok közéleti személyiség kompromittálódott a Horthy-, majd az azt követő Szálasi-korszakban, valódi megítélésükben Kádár János számított a legilletékesebb döntőbírónak. „Ismét bebizonyosodott annak előnye, hogy ő itthon élte végig az elmúlt évtizedeket, szinte minden kívülről érkező pályázóval kapcsolatosan rendelkezett tapasztalatokkal, vagy legalábbis megbízható ismeretekkel. Annak a képességnek is birtokában volt, hogy - mint mondani szokás -, egy egész kosárnyi tojásban is felismerje az egyetlen megzápultat.” Kádár véleménye nem minden esetben érvényesült, Rákosiék számos kifogásolható múltú, de tekintélyes személyt befogadtak, hogy velük is erősítsék az MKP bázisát a soron következő választásokon.

A felszabadulást követő első országgyűlési képviselőválasztásokon a Kisgazda Párt abszolút többséget, 57 százalékot szerzett. Az MKP-re 17 százalék szavazott, ez az eredmény meg se közelítette Rákosiék várározásait, akik átütő sikerre számítottak, talán még az 1919-es tanácsköztársaságbeli emlékek hatottak rájuk. Kádár realisabban ítélte meg a helyzetet. Budapesten a baloldal tudta tartani az erőegyensúlyt, de a falvakban még a pap, a tanító, aki egy személyben korábban levanteoktató is volt, és a horthysta közigazgatás meg-

maradt tisztviselői számítottak a legfőbb véleményformáló tekintélynek. Jelentős részük tovább hangoztatta a Horthy-rendszer kommunistaellenes propaganda szövegeit a „csajkarendszerről”, a „nőközösségről” és így tovább. A földreform pedig az egyházat is a baloldal ellen hangolta.

Az MKP nem adta fel a harcot. A földosztás megvédésével, a stabil forint megteremtésével a kommunisták megerősítették politikai pozícióikat. Hosszú taktikai küzdelemben sikerült megbontaniuk a Kiszgazdapárt egységét, a korabeli kifejezéssel élve „leszalá-mizták”, fokról fokra téve lehetetlenné az embereiket. Nagy Ferenc, a miniszterelnök Svájcba távozott, Kovács Bélát, a főtitkárt, aki fellépett Rákosiék önkényes intézkedései ellen, a szovjet biztonsági szervek letartóztatták, és bírósági tárgyalás nélkül húsz év kényszermunkát szabtak ki rá, Varga Béla is emigrált. Az akció sikeres keresztülvitelét nagyban segítette a jelentős szovjet támogatás és az erőszakos szervezetek kommunista irányítása.

A Kiszgazdapárt szétesett, megmaradt vezéregyéniségei - Barankovics István és Pfeiffer Zoltán neve rémlik fel az emlékezetemben közülük - külön pártot alapítottak, de a következő, 1947-es választásokon a jobboldal mindent összevéve sem érte el a negyven százalékot. Az MKP bizonyult az ország legerősebb pártjának, 1,1 millió szavazattal 22 százalékot szerzett. A Baloldali Blokk, melyet a kommunisták mellett a szociáldemokraták és parasztpártiak alkottak, abszolút győzelmet aratott.

A választások tisztaságát tudvalevőleg mindig csak a győztesek ismerik el, a vesztesek soha, ennek következtében a magyar történelem bővelkedik megcsontosodott, de örökké élő legendákban. Még több mint fél

évszázad múlva, a 2002-es választásokon is előhozták, hogy a kommunisták annak idején csalással érték el ezt a sikerüket.

„...A választásokon valóban használták a hírhedt „kékcédulákat” - írja Gyurkó László. Ezekkel az igazolványokkal visszaélve azok, akik nem a lakóhelyükön tartózkodtak, többször is leszavazhattak”. [Teherautókra ültetett csoportok járták a falvakat, itt is, ott is leadva a voksukat - M. Gy] „Hitelesnek tűnő számítások szerint a kommunisták talán két mandátumhoz jutottak ezáltal. A 411 fős országgyűlésben ez se nem osztott, se nem szorzott...”

Mosolyt kelt Gyurkó hozzáfűzött megjegyzése, miszerint erre az akcióra „a pártvezetés tudta és jóváhagyása nélkül került sor”. Elképzelhetetlen, hogy nem egy felülről kezdeményezett és irányított szándék valósult volna meg, mint ahogy Rákosinak és Gerőnek, úgy Kádár Jánosnak is tudnia kellett róla. Kádár az MKP irányítóinak első vonalába tartozott, ha ez nem is tükröződött a mindennapos propagandában.

A korabeli filmhíradók - televízió még nem lévén - a rádió mellett a közvélemény-befolyásolás legfőbb eszközeinek számítottak. Ez az orgánus is az MKP irányítása alá tartozott, felvett és leadott anyagaiban többnyire a párt vezetőit népszerűsítette. Leggyakrabban Rákosi Mátyás tűnt fel a filmvászonon, őt a megjelenések gyakoriságában Rajk László követte. A köztük levő, időben mérhető különbséget viszont erősen csökkentették azok a módszerek, melyekkel néhány Rajk-kal rokonszenvező rendező és operatőr hatást próbált gyakorolni a nézőkre. Rajkot többnyire rokonszenvet kiváltó környezetben: fiatalok között, népünnepélyeken, kulturális eseményeken mutatták be, Rákosit viszont gyakran tompa, közömbös háttérrel, gyűlések

emelvényein ülve, gyári-üzemi belsőkben, vagy falak előtt álldogálva. Ha eltértek ettől a sablontól, az eredmény gyakran lejárata szamba ment, mint például az a felvétel, melyet az aratással próbálkozó Rákosiról készítettek, a kövér, ügyetlen és paraszti munkában járatlan pártvezér a kaszával majdnem belevágott a saját lábába.

Kádár János ritkán, inkább csak egy-egy vágókép erejéig tűnt fel, említett vonakodása a nyilvánosság előtti megjelenéstől már akkor megmutatkozott, szereplést csak kényszerből, pártutasításra vállalt fel. Úgy vélem, politikai pályafutásának akkori szakaszában még nem versenyezhetett pártvezető társaival: a művelt és ugyanakkor rutinos demagóg Rákosival, a sodró lendületű, szuggesztív Rajk Lászlóval vagy az akkor még szociáldemokrata harsány agitátorral, Marosán Györggyel. Kádár szürkén fogalmazott, nehézkes artikulációval elmondott beszédein viszont mindig megérződött a témaként felvetett tények ismerete, a belőlük levont józan következtetés, a közhelyek kerülése.

„Januárban tartott egy beszédet - írja Aczél György -, amiért le is tolt Gerő, mert egyszerűen meg sem említette Lenint, és Sztálinra sem hivatkozott. De a szavaiban több volt az elgondolkodtató elem, mint bárkinek. Akkor kezdett kialakulni már az, hogy Kádár egy bizonyos belső körben egy mélyebb ember benyomását keltette, mint a társai. Kevésbé volt kifelé forduló. Ő például tartott egy beszédet 1919-ről, ahol nem azt mondta, hogy »dicsőséges Tanácsköztársasága hanem arról beszélt, hogy mi is történt akkor. Furcsamód ennek a tényleg tanulatlan, idegen szavakat rosszul ejtő embernek volt presztízse. Ez a bizonyos személyiség varázsa...”

A moszkovita pártvezetés önbizalmát megerősítet-

ték a sikerek, többé nem tartották szükségesnek hangsúlyozni, hogy „vér vagyunk a nép véreből, hús vagyunk a nép húsából”. 1945 nyarán magam is láttam, hogy egy a Népligetben rendezett nagygyűlésen Rákosi Mátyás leült a fűbe az emberek közé, keresztapaságot vállalt, futballmeccsekre járt. A népieskedő alapállás akkor is csak a külvilágnak szólt, Rákosi a magyar népet alapvetően jobboldali beállítottságúnak tartotta, gyakran panaszkodott pártbeli bizalmasainak:

-Tízmillió fasisztával kell felépítenünk a szocializmust!

Ahogy lehetett, felhagyott ezekkel a gesztusokkal. A párton belül is szigorú bolsevik típusú rituálékat vezetett be. Külön ebédelőben étkeztek a Politikai Bizottság tagjai, külön az osztály vezetői, megint külön az alacsonyabb beosztású pártmunkások. Kádár csak nehezen vette tudomásul ezeket az előírásokat. Aczél megemlíti, hogy egy Rákosi Mátyás által vezetett aktívagyűlésen Kádár a nézőtéren foglalt helyet, jóllehet akkor már tagja volt a Politikai Bizottságnak. „Aztán odalépett hozzá Rákosi egyik kísérője, és szólt neki, hogy menjen fel. Kérdeztem aztán, hogy mi történt. Azt mondta, hogy Rákosi felhívatta őt és kérdőre vonta: meg vagy te örülve, hogy beülsz? Kádár azt válaszolta: vártam, hogy maga beszélni fog. Erre Rákosi: te nem érted meg, hogy egy PB-tag nem ül be, hanem bevonul a terembe!”

A fordulat évében tovább folytatódott a most már kormánytöbbséggel is rendelkező baloldal előretörése. Államosították a nemzetgazdaság fontosabb szegmenseit: a bankokat, a száz főnél több munkást foglalkoztató gyárakat, ugyanerre a sorsa jutottak az egyházi iskolák is. A vezető beosztásokba munkás és paraszt káderek kerültek - ekkor ment végbe az újabbkori ma-

gyár történelem első és máig is egyetlen valódi osztály-átrétegződése. Ez a csoport tovább növelte és erősítette a kommunisták megbízható fundamentumát.

A párt tekintélye a tömegek előtt is megnőtt, a szociáldemokraták ezrével léptek át az MKP-ba. Rákosi és gárdája mindent megtett, hogy végképp felszámolja a másik baloldali párt tömegbázisát.

Egy valóban meggyőződéses kommunista mindig is gyanakodva figyelte a szociáldemokratákat, egy időben „szociálfasisztáknak” is nevezték őket. Nem felejtették el, hogy 1919-ben nem álltak ki a proletár forradalom mellett, a hatalmat, ha csak formálisan is, de a szociáldemokrata Peidl Gyula által vezetett kormány adta át Horthyéknak.

1948 júliusában végbement az egyesülés, létrejött az MDP, a Magyar Dolgozók Pártja. A két fél megosztotta a tisztségeken: az elnöki posztot Szakasits Árpád töltötte be, a főtitkárit Rákosi Mátyás, helyetteseinek Marosán Györgyöt, a kommunista Farkas Mihályt és Kádár Jánost jelölték. (Senki sem tételezte volna fel, hogy az öt tagból három rövid idő múlva a rendszer börtönébe kerül, a negyedik, ha időbeli késéssel is, de követi őket, az ötödik az országból kutasztva hal meg.)

A többpártrendszer negyven évre szólóan megszűnt Magyarországon. Némelyik formailag létezett ugyan, például a Független Kisgazda Párt továbbra is szerepelt a budapesti távbeszélőnévsorban, de a gyakorlati politikából eltűnt, az MDP egyedül maradt a porondon.

V.

Az idősebb moszkovita vezetőség mögött egyre inkább kirajzolódtak egy fiatalabb generáció körvonalai, soraiból leginkább Rajk László és Kádár János vonta magára a figyelmet. Sorsuk, pályájuk bővelkedett közös jellemzőkben: Rajk alig három évvel idősebb a társánál, mindketten korán bekapcsolódnak a KIMSZ, majd a KMP munkájába, és illegális tevékenységükért megjárják a vádlottak padját. A különbségek is szem-beszököek. Rajk egy erdélyi sokgyerekes családból származik, később egyik bátyja államtitkári posztot tölt be a nyilaskeresztes kormányban. Ő maga is tanári diplomát szerez, alapvetően iskolázottabb, műveltebb a négy polgárit végzett Kádár Jánosnál.

Míg Kádár csak 48 éves korában lépi át először az ország nyugati határát, Rajk már fiatalon bejár néhány országot. 1937-ben részt vesz a spanyol polgárháborúban a Nemzetközi Brigádok önkénteseként, majd a vereség után Franciaországba internálják. 1941-ig egy németországi üzemben dolgozik, segítve az emigráns magyar kommunisták hazafelé vezető útját, lebukik, munkatáborba kerül, de sikerül megszöknie onnan. Visszajön Magyarországra, ismét bekapcsolódik a földalatti mozgalomba, az illegális KMP titkára lesz - szinte egymást váltva Kádárral. 1944-ben ismét letartóztatják, Németországba viszik, ahonnan a felszabadulás után tér haza. Magas párttiszségeket tölt be, országgyűlési

képviselő, majd belügyminiszterré nevezik ki. A párt-hierarchiában messze megelőzte Kádár Jánost, aki csak a nyolcadik-tizedik helyek egyikét foglalta el. Azt azonban egyikük sem képzelte magáról, hogy képes volna a párt vezetésére, Rákosi Mátyás helyébe lépve. (Sok évvel később Kádár azt mondta Berecz Jánosnak: „én pártmunkás vagyok, a második helytől a tízezredikig helyt tudok állni, de első embernek nem tartom alkalmasnak magam.)

A zárkózott és puritán Kádár János nem kedvelte a lendületes, túlradó önbizalommal rendelkező, a szabályokat gyakran áthágó Rajkot, afféle „bolsevik arisztokratának” tartotta. 1954-ben börtönbüntetését töltve egy feljegyzésben is kifejtette elítélő véleményét az akkor már halott társáról:

„Rajk László kommunista - idézi az írást Hajdú Tibor. - A pártmunka gyakorlati részében járatos, fellépésében úgy szűkebb körű megbeszéléseken, mint tömegek előtt beszélve volt meggyőző erő. Elméletileg képzetlen [egy elemző szerint *ezzel* a megjegyzéssel Kádár épp a saját műveltségbeli hátrányát próbálta kompenzálni - M. Gy.], sőt gondolkodásában sovinszta és fasiszta teóriák hatása is tapasztalható volt. Előbbire példa a pécsi értekezleten mondott formulája: »előbb magyarok vagyunk, azután kommunisták, kiszgazdák vagy más pártok«. A közigazgatás átszervezésére vonatkozó javaslata így kezdődött: »ez a javaslat az egy nép, egy állam elvéből indul ki«. Ez kétségtelen, a hitlerista »egy nép, egy állam, egy führer« jelszóból származik...

• ..A fiatalabb nemzedékből való pártfunkcionáriusok fölött önmagát toronymagasan kiemelkedőnek tartotta... Bárkivel is állt szemben, akár nála nagyobb tudásúakkal, vagy legyen a kérdés százszor is kimerítve,

szenvédélyesen szeretett sokat és kimerítően beszélni. Rossz, hatalomvágyó, büszke, sértődékeny természete és modora volt. Aki ezeket a jellemvonásait ismerte és azokkal vissza akart élni, az a világon mindenbe beugrathatta..."

Néhány nappal később rehabilitálása ügyében már a bíróság előtt állva Kádár így vall:

„...En Rajk Lászlóval pártkapcsolatban voltam. Személyileg nem volt különösen jó viszony köztünk, mert Rajk büszke természetű ember volt. 1948-ban - amikor komoly kifogások merültek fel Rajk magatartása ellen -, hogy barátkozzak én is vele, talán énrám, akit régről ismer, hallgatni fog..."

Kádár sokkal fegyelmezettebb volt annál, semmint hogy intrikákat kezdeményezzen a pártvezetésen belül, megtartotta a véleményét magának. 1949 elején a körülmények mégis úgy alakultak, hogy Rajk helyzete megingott.

„Egy vasárnap Rákosi meghívta Kádárt a lakására - írja Gyurkó László - Ott volt Gerő, Farkas, Révai is, de Kádárnak rögtön feltűnt, hogy nincs jelen Rajk László, aki pedig hivatalosan is a párt legfelső vezetői közé tartozott.

- Arra csak később jöttem rá - mondja Kádár, hogy ez a négy ember (mintegy külön fórumot alkotva) rendszeresen megbeszél minden fontos kérdést, mielőtt az a Központi Bizottság elé kerülne." Ez az eljárás a párt szervezeti szabályzatának felrúgását jelentette.

A tanácskozáson elhangzottakat különbözőképp mondja el két krónikás: Gyurkó László és Kanyó András, bár mindegyiküknek Kádár személyesen nyilatkozott, nekem az utóbbi tűnik tényszerűbbnek - igaz, hogy később is keletkezett -, ezért ebből iktatok ide a történetet feltáró részleteket:

„Rákosi azt mondta - emlékszik vissza Kádár -, hogy Rajk gátolja az Államvédelmi Hatóság munkáját. Tudtam, hogy ez a vád csak Péter Gábortól származhatott, mert én is hallottam tőle ilyen megjegyzéseket.

- Elhangzott konkrét vád is Rajk ellen?

- Valami olyasmi, hogy Rajk többször is többórás előadást tartott a Hatóság emberei előtt, s ezzel elvonta őket a munkától. Meg hogy mint belügyminiszter, ellenőrizni akarja az államvédelmet. Én szót kértem és azt mondtam, ismerem Rajk Lászlót, nem hiszem, hogy ellenség volna. Arra már nem emlékszem, ki mondta, de elhangzott az is, hogy Rajk afféle világcsavargó entellektüel. A spanyol polgárháborúból is Hitler Németországán át tért haza, az átutazási engedélyt munkával váltotta meg, s ez módot adhatott a beszerzésére...

- Tehát már ott alakult a koncepció. Döntés is született a letartóztatásáról?

- Nem. Rákosi azzal zárta le a megbeszélést, hogy ha így áll a dolog, jobb lesz, ha Rajk átadja a Belügyminisztériumot valaki másnak, ő pedig átveszi a külügyi tárcát.

- Arról beszéltek-e, hogy Rajk helyett Ön legyen a belügyminiszter?

- Nem, ez későbbi időpontban történt, a Politikai Bizottság ülésén. De én akkor is csak egy negyed órával előbb tudtam meg Rákositól, hogy mi is a terve velem..

- Amikor átvette a Belügyminisztériumot Rajk Lászlótól, nem beszélgettek a kialakult helyzetről? Vagy akkor még nem észlelte semmit a készülődésről?

- A csere 1948. augusztus 5-én történt, a folytatást akkor még egyikünk sem sejtette...

- Egyes nyugati szerzők arra a következtetésre jutottak, hogy a Rajk-perben Ön is fontos szerepet játszott.

Mások egyenesen azt állítják, hogy Ön beszélte rá Rajkot a vallomásra.

-Nem tudom, kik azok, akik ilyesmit állítanak, de nem igaz.

- Vajon Ön hitt-e abban, amit Rajk vallott, vagy voltak kételyei?

- En jól ismertem Rajkot, ezért nekem nagyon nehéz volt hinnem. S ha bárkiben felébredhetett a gyanú ellene, mint később bennem is, akkor az éppen az önvallomása miatt történhetett. Rajkot veréssel, kínzással sem vehették rá a vallomásra. Talán azért vállalt végül is mindent, mert nem akart a pártnak ártani..."

Közben folyt a titkos nyomozás, Rajk bűnlajstroma mindinkább terebélyesedett:

„...Rajk bűnül rótták fel, hogy Horthy rendőrségének besúgója volt, kémiszolgálatot teljesített az OSS nevű amerikai felderítő szervezetnek, a Gestapónak és az utóbbi ügynökeként tért haza, majd jelentkezett Hain Péternél..."

A bűnlistát a nemzetközi politikai események is formálták. Jugoszlávia nemzeti önállósága védelmében szembeszállt a moszkvai irányítás utasításaival - többek között azt követelték tőle, hogy lépjen államszövetségre Bulgáriával -, ezért kizárták a szocialista országok közösségéből, ellenségként, az „imperialisták láncos kutyájaként" kezelték.

A Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája azzal vádolta meg Tito jugoszláv elnököt, hogy beépített ügynökei titkos összeesküvéseket szerveztek a „béketábor" országaiban a szocialista rend megdöntésére és meg akarják gyilkolni a kommunista pártok vezetőit. Ezzel az indokkal állították bíróság elé és végezték ki Albániában Kocsi Dzodze belügyminisztert, Bulgáriában Trajcsó Kosztov miniszterelnök-helyettest,

Csehszlovákiában Rudolf Slansky főtitkárt, később valamennyiről bebizonyosodott, hogy semmiféle pártvagy államellenes cselekményt nem követtek el, rehabilitálták őket. Magyarországon Rajk Lászlót szemelték ki erre a szerepre.

„Elhangzott - mondta Kádár -, hogy Titóék formálisan beszervezték, a belügyminiszter Alekszandar Rankovics állítólag Tito utasításaként közölte volna Rajk Lászlóval, hogy likvidálni kell a magyar állam és a kommunista pártok vezetőit, továbbá hogy a vezetést ezután Rajk vegye a kezébe.

- Kik szerepeltek a fizikai megsemmisítésre szántak állítólagos listáján? - kérdezi a riporter.

- Rákosi, Farkas és Gerő.

Valószínűleg soha nem derül ki teljes bizonyossággal, hogy miért épp Rajk Lászlóra esett a választás. Az „imperialista aknamunka" veszélyének bizonyításához nálunk is csak egy nagy formátumú és magas posztot betöltő személyiség jöhetett számításba: nyilvánvalóan az is szerepet játszott, hogy nem tartozott a moszkovita vezetőgárdához, rossz szemmel nézték egyre növekvő országos népszerűségét is. (A fenti jellemzők Kádár Jánosra is ráillettek, nem véletlen, hogy alig két év múlva az ő útja is az ÁVH börtönébe vezetett.)

Közel hatvan év telt el Rajk kivégzése óta, de máig is terjengenek különféle ezzel kapcsolatos legendák. Olyanokat is hallani, hogy azért kellett meghalnia, mert a kommunista párton belül egy bizonyos keresztény-nemzeti vonalat képviselt - mintegy Nagy Imre politikai előfutáraként. Erről a témáról valaha sokat beszélgettem barátommal, Kardos Györggyel, a Magvető Könyvkiadó igazgatójával.

- Ha valóban létezett volna ilyen irányzat - mondta

Kardos -, az bizonyos értelemben Rákosi Mátyás gyilkosságainak enyhítő körülményeül szolgált volna, mondván: így akarta megőrizni a párt egységét és cselekvőképességét."

Kardos egy dokumentumot is mutatott, egy Lukács György hagyatékából előkerült pár soros feljegyzést:

„...meg kell mondanom: soha nem tapasztaltam, hogy Rajk László elvi ellenzéki álláspontot képviselt, még kevésbé azt, hogy ellenzéklet akart szervezni.. .Ha tehát az egész Rajk-ügyre visszatekintek, mindig megerősödik bennem az a meggyőződés, hogy az ellene indított per tisztán preventív jellegű volt."

Ha elméletileg feltételezünk egy olyan esetet, hogy a dolgok épp ellentétesen alakultak volna, Moszkvából Rajkot utasítják, hogy számoljon le Rákosival, meggyőződés szerint ő is minden ellenkezés nélkül végrehajtotta volna ezt a feladatot. Rajk párthűségéhez semmiféle kétség nem fért.

Péter Gábor 1949. május 30-án tartóztatta le Rajkot. Leleplezését és magát a pert Rákosi úgy tüntette fel mind a magyar közvélemény, mind a szovjet kapcsolati előtt, mint a maga személyes teljesítményét. Azt állította, hogy megfelelő apparátus hiányában egyedül, éjszakáit is munkára áldozva derítette fel az ügyet. Kétségtelenül ő volt az „értelmi szerző", de taktikai érzéke sugallatára nem kívánta magára vállalni a teljes felelősséget, a per szervezését és lebonyolítását gyakorlatilag mások nyakába rakta, mindenekelőtt a belügyminiszeri posztot betöltő Kádár Jánoséra.

Hitt-e Kádár Rajk László bűnösségében? Úgy gondolom, kezdetben igen. Ez egyaránt következett Rákosi Mátyásba vetett feltétlen bizalmából és járatlanságából a koncepciók perek történetében, melynek során a Szov-

jetunióban ártatlan emberek százezreit ítélték el hamis vádakkal.

„A Moszkvából hazatért csoport tagjai (Rákosi, Gerő, Farkas, Révai, Nagy Imre és Vas Zoltán) nekünk soha nem beszéltek arról, hogy ők ott mit csináltak, mit láttak, mit tapasztaltak. Nagy Imréről tudtuk, hogy a moszkvai magyar rádiónál dolgozott, mások ennyit sem mondtak magukról. Ez is jellemző volt az akkori légkörre, amelyet a titkolózás jellemezett...”

Nem ismerte azokat a Nyugaton megjelent sajtóközléseket, könyveket se, melyek leleplezték a koncepciós perek hátterét. Hitt a tanúvallomások hitelességében, jóllehet kínzással - néha maroknyi sót megetetve, gumibottal verve a talpát, nyelvére villanydrótot tekerve és ráengedve az áramot - csikarták ki az illetőkből.

Rajkot letartóztatása után sem tudták megtörni, sőt, makacs ellenállásával azt is kivívta, hogy levelet írhasson az MDP vezetőitől meghallgatást kérve. Rákosi most is kivonta magát minden lehetséges felelősség alól, a Politikai Bizottság két tagját: Farkas Mihályt és Kádár Jánost küldte ki abba a szabadsághegyi villába, ahol Rajkot fogva tartották. A beszélgetést magnóra vették és gépiratos másolat is készült róla, ez a dokumentum sokáig kallódott különféle fiókokban, sőt páncélszekrényekbe zárva, míg végül 1992-ben előkerült az archívumból, és Hajdú Tibor történész közzétette.

A szöveget olvasva feltűnt, hogy nemcsak Farkas Mihály, hanem Kádár János is milyen kemény hangot használ. Rajk hiába erősítette a maga ártatlanságát, Kádár továbbra is azzal vádolta, hogy kezdettől fogva bomlasztó tevékenységet folytatott, provokátorokat épített be a kommunista pártba, és minden eszközzel zavarni próbálta az apparátus munkáját. Mentőövként

csak azt ajánlotta fel Rajknak, hogy vallja be őszintén a bűneit, ebben az esetben enyhébb elbírálásra számíthat.

(Közszájon forog az a legenda, hogy Kádár ezen a beszélgetésen azzal hitegette Rajkot: ha hajlandó együttműködni a bírósággal, a fölötte meghozandó ítélet csak formáság lesz. Börtön helyett a Szovjetunió valamelyik távoli köztársaságába kerül, magával viheti a családját, és megfelelő egzisztenciához juttatják. A fogoly állítólag bele is ment ebbe az alkuba. A legendát még azzal is meg szokták toldani, hogy mikor Rajkot kivégzésre vitték, azt mondta az akasztófánál álldogáló Kádárnak:

- János, becsaptál!

A beszélgetés szövege teljes egészében hozzáférhető, aki vesz magának annyi fáradságot, hogy elolvassa, megbizonyosodhat róla, hogy fel sem merült hasonló kelepceállítás.)

Ennek a „leleplezésbombának” a hatóerejét az is csökkenti, hogy Kádár soha nem tagadta, hogy szerepet játszott az ügyben. Később, 1956 nyarán, mikor egy vizsgálóbizottság Farkas Mihály bűncselekményével foglalkozott, Kádár János a következőket mondta:

„...a bizottság jelentésének központi kérdése az elkövetett törvénysértések. Ezzel kapcsolatban meg kell mondanom, hogy én a törvénysértéseket illetőleg alany és tárgy is voltam. Soha nem tettem, most sincs szándékomban és a jövőben sem lehet ilyen szándékom, hogy tagadjam a Rajk-ügyben engem terhelő felelősséget. A Rajk-ügy idején én tagja voltam mindazoknak a pártszervezeteknek, amelyek államvédelmi ügyekkel foglalkoztak, és habár csak az ügy kezdeti szakaszában és meglehetősen rövid ideig, de ameddig élveztem Rákosi elvtárs teljes bizalmát, én eljártam a Rajk-ügyben. És az én akkori fellépéseim, amelyek kö-

zül talán a legjelentősebb az volt, amit a bizottság jelentése is említett, amikor közös megbízás alapján Farkas Mihály mellett én is részt vettem Rajk László egyik kihallgatásán, így magam is hozzájárultam ahhoz, hogy az akkori Államvédelmi Bizottság többi tagjai, Gerő és Révai elvtárs is bizonyos mértékig Rákosi elvtárs is megerősödhesse abban a feltevésben, hogy Rajk bűnös. Ebben nekem tényleg szerepem volt. Meg kell mondanom, hogy ebben az időszakban magam is hittem Rajk bűnösségében. Mégis ezt a szerepemet sajnálom és kérem, fogadják el azt a kijelentésemet, hogy azt a cselekedetemet önkritikusan tekintem..."

Kádár János a per további lebonyolításában már nem vett részt, de kötelezték, hogy 1949. október 15-én jelenjen meg a Conti utcai börtönben Rajk Lászlónak és két társának, Szálai Andrásnak és Szőnyi Tibornak a kiékezésén.

Kádár Farkas Mihály és Péter Gábor között állva egy emeleti ablakból nézte végig az akasztást. Hallotta az elítéltek utolsó szavait, Rajk állítólag „Éljen Sztálin! Éljen Rákosi!" szavakkal búcsúzott, mások szerint a magyar népet és hazát köszöntötte. Szőnyi hallgatagon állt a bitó alá, Szálai ártatlanságát hangoztatta. Kádár a látványtól rosszul lett, Rákosi meg is fedtte érte:

- Túlságosan érzékeny vagy, Kádár fiam!

Kádár mentalitására, realitásérzékére jellemző, hogy milyen apróságon fennakadva ingott meg a hite a vádak valódiságában, így beszélt erről Kanyó Andrásnak, a riporternek:

„...- Amikor tehát Rajk »bevallotta«, hogy valami Paks melletti üdülőben...

- egy csőszkunyhóban

- szóval egy csőszkunyhóban találkozott Rankovics^{cs}-al, a jugoszláv belügyminiszterrel, elmentem Rákosi-

hoz, és azt mondtam neki: ez nem lehet igaz. Mert én ugyan kém még nem voltam, sem imperialista ügynök, de az nem létezik, hogy magyar területen találkoztak volna. Rankovics nem lehetett olyan tökkelütött, hogy Magyarországra jön, ahol őt sokan ismerik. Még valaki elkiálthatta volna magát: éljen Rankovics! Rajk pedig tapasztalt, illegális vezető volt, ő ilyen hibát nem követhetett el. Miért nem ő ment a határ túlsó oldalára, ahol őt kevesen ismerték? Szóval ez sehogy sem fért a fejembe.

- Mit szólt Rákosi ehhez az okfejtéshez?

- Azt mondta nekem: te nem ismered ezeket, ezek kalandorok. Én meg megkérdeztem tőle, tud-e ő olyan esetről, hogy valamely ország első embere rendőrspicli lett volna? Igen, felelte, III. Napóleon. Én fenntartottam az álláspontomat, hogy bármit vallott is Rajk, ez nem lehet igaz.

- Mi történt ez után a beszélgetés után?

- Sokáig vívódtam, de újragondolva a dolgokat, arra kértem Rákosit, hogy mentsenek fel a belügyminiszteri tisztség alól." Ez a bejelentés nem tartozott a veszélytelen vállalkozások közé, az MDP „barlangjába" csak befelé vezettek a kétkedők nyomai, kifelé szinte soha. Rákosi igyekezett maga mellett tartani az egyszer már maga mellé szegődött embereket, mind az anyagi előnyökkel, mind elkötelező szerepeltetésekkel igyekezett „lekorumpálni" őket, meg akarta akadályozni, hogy bármiféle fordulat esetén átmehessenek a barikád túlsó oldalára. Rákosi a maga módján jól számított, 1956 októberében az ávéhásoknak fegyvert kellett fogniuk, ha nem akarták az Oktogon vagy a Köztársaság tér fáira felakasztva befejezni az életüket.

Ilyen körülmények között különösnek tűnik, hogy

Rákosi vita nélkül elfogadta Kádár János lemondását a belügyminiszteri posztról, még csak a döntés okait sem firtatta. Csak az iránt érdeklődött, hogy kit javasol utódjának, Kádár Zöld Sándor belügyi államtitkárt, régi illegális kommunista mozgalmárt nevezte meg.

A Kádártól származó ajánlás aligha szolgált az új miniszter javára, kezdettől fogva különféle gyanúsít-gatások és támadások középpontjába került. Azzal vádolták, hogy nem hajtja végre a Titkárság határozatát, miszerint a rendőrséget meg kell tisztítani az ellenséges elemektől.

Rákosiék a fokozódó éberség, vagyis bizalmatlanság jegyében egyre kíméletlenebbül folytatták az erőszak-szervezetek átalakítását. A legjelentéktelenebb mozzanatok is felkeltették a gyanakvásukat. Annak idején Rajk László ellen főbenjáró bünként hozták elő, hogy ki akart rúgni a főkapitányságról egy kommunista párttagot, mert az tiltakozott az ellen, hogy a menetoszlopukat egy volt horthysta rendőrtiszt vezesse.

A párt Katonai Bizottsága elhatározta, hogy az Államvédelmi Hatóságnál nagyobb arányú tisztogatást kell végrehajtani, 200-250 fiatal, szakképzetlen káderrel akarták felfrissíteni a személyi állományt - ezzel egyidejűleg le akarták cserélni 25-30 vezetőt.

Ez utóbbiak listájának összeállításánál Farkas Mihály hangsúlyozta, hogy a „Rajk-féle kémbanda tagjai között feltűnően nagy számban akadtak »cionisták«, a halálra ítélték jelentős százaléka is zsidó volt". A mosz-kovita emigráns vezető négyes vallási viszonyairól természetesen nem esett szó. A leszámolás szándéka azonban nem csak a zsidókra, hanem a volt szociáldemokratákra és a háború alatt itthon ténykedő, egykori „nemzeti kommunistákra" is kiterjedt. A tisztogatást kíméletlen módon hajtották végre, Szűcs Ernő ávéhás

ezredest, Péter Gábor egyik helyettesét öccsével együtt formálisan agyonverték.

Ugyanilyen rendteremtést határoztak el a rendőrség területén is. A világos gondolkodású Zöld Sándor tisztában volt vele, hogy az e téren végrehajtott megdöntött lépések az ország belső biztonságát veszélyeztetik, de hiába próbálta mérsékelni a folyamat lendületét. Manipulált számokkal támadták, többek között azt állították, hogy a rendőrőrsöknek több mint a felét a korábbi horthysta gárda tagjai vezetik.

A Politikai Bizottság megtárgyalta Zöld helyzetjelentését. Az ülésen részt vett a Pártközpont közigazgatási osztályának vezetője, Nagy Imre is. Pozíciójánál fogva ő felügyelte a belügyminisztérium munkáját is, egy szót sem szólt a megvádolt Zöld Sándor érdekében.

„...Zöld Sándor nem volt hajlandó személy szerint megnevezni, hogy kit milyen felelősség terhel, különösen az őrsparancsnokságok személyi-politikai összetételével kapcsolatban - írja Huszár Tibor. - Ezt a vita során Gerő Ernő és Révai József az őszintétlenség és az opportunizmus megnyilvánulásának minősítette." Rákosi négyszemközt közölte Zöld Sándorral, hogy leváltják a miniszteri posztjáról, azt ígérte neki, hogy valahol vidéken kap majd feladatot. Ez a biztatás nem jelentett többet pusztán álcázásnál, „a fejsze már a fa gyökereire vetetett”.

Zöld Sándor magas beosztású operatív pártmunkásként már számos példán felmérhette azt az irányt, melybe az események ilyen esetben haladnak. Pontosan kiszámolta, mit jelent az, ha a belügyminiszterről feltételezik, hogy félre akarja vezetni a Politikai Bizottságot, és az Államvédelmi Hatósággal figyeltetik minden lépését. Már a letartóztatásának napja is el volt határozva, de Zöld keresztülhúzta az előzetes számítá-

sokat. Nem tudta elviselni a feszültséget, és 1951. április 20-án agyonlőtte anyját, feleségét és két gyermekét, majd önmagával is végzett.

Személyével a magyar kommunista mozgalom újabb értékes harcosát veszítette el. Zöld Sándor polgári foglalkozását tekintve orvos volt, és már 1932-ben belépett az illegális KMP soraiba. A debreceni egyetemen ő irányította a fiatalok antifasiszta megmozdulásait. A két munkáspárt egyesülése után az MDP Központi Vezetőségének tagjává választották, majd a Politikai Bizottságba is bekerült. Mindvégig Kádár János bizalmasai közé tartozott.

VI.

Kádár János azt követően, hogy lemondott belügyminiszteri tisztségéről, az MDP Akadémia utcai központjába került, a párt és tömegszervezeti osztályt felügyelte. Bár a Központi Vezetőség titkára és a Politikai Bizottság tagja maradt, de szeme előtt ott lebegett Rajk Lászlónak és társainak sorsa, kevés illúziót táplálhatott a jövőjét illetően.

„En már akkor éreztem, hogy megrendült a bizalom irántam - nyilatkozta később Kanyó Andrásnak -, egy alkalommal Péter Gáborral beszélgetve azt találtam neki mondani: nekem nagyon nehéz dolgozni vele. Ez a megjegyzésem arra vonatkozott, hogy Péter Gábor Rajkot is azzal vádolta, hogy beleavatkozik a munkájába, zavarja az államvédelem tevékenységét és amikor én lettem a belügyminiszter, Péter velem szemben is ilyen magatartást tanúsított. Péter azt felelte: érdekes, hogy Rákosi tud vele dolgozni, vele csak az ellenség nem tud együtt dolgozni...”

Kádár biztosra vehette, hogy ő következik a sorban, Rákosi inkább előbb, mint utóbb, de okvetlen leszámol vele.

Kevéssel a minisztercseré után Rákosi Mátyás magához rendelte Kádár János barátját és illegális mozga-lombeli társát, Veres Józsefet, aki államtitkárként dolgozott mellette a Belügyben. A főtitkár előhozta azt a már sokszor elismételt vádat, hogy Kádár hivatali ide-

jén túl sok osztályidegen elem került jelentős pozíciókba, és ebben magának Kádárnak is része kellett legyen.

„- .. Veres elvtárs, gondolkodjon el azon, amit Kádár Jánosról beszéltünk. Remélem, rájön, mik azok a hibák, amelyeket Kádár elkövetett. Írja le őket és személyesen hozza el hozzám! - jegyzi fel Veres József kiadatlan önéletrajzában. Veres arról is megemlékezik, hogy Rákosi utasítására megkezdődtek az előkészületek Kádár János letartóztatására. A szervezésben részt vett Nagy Imre, mint a közigazgatási osztály vezetője, Péter Gábor, az ÁVH főnöke és az akkor még fungáló Zöld Sándor belügyminiszter.

Nem tudni, hogy eredetileg milyen időpontot jelöltek ki Kádár János lefogására. Valószínűleg 1951 nyará-ra-ősz elejére tervezték, ennyi időt szántak megfelelő bizonyítékok kreálására, reménykedtek benne, hogy ezalatt sikerül megtörniük Kádár változatlan népszerűségét a Pártban, sőt, lehetőleg magát Kádár Jánost is.

Rákosi is bekapcsolódott az ügybe, gyakran magához rendelte:

„- .. Elővettem Kádárt, ültem vele a szegedi Csillag börtönben, mondom neki, hogy ismerem az életedet, tudom, hogy mennyit kínlódtál, valószínűnek tartom, hogy valahol beszerveztek. Azt javaslom, mondd meg őszintén, és igyekezzünk rajtad segíteni. Ha nem rendkívül súlyos, rendbe hozzuk. Még mindig jobb, mint amit most látunk, rád nézünk és látjuk, hogy nem vagy rendben...”

Rákosi előszedte Kádár 1933-ban a rendőrségen társaira tett terhelő vallomását és az 1943-as KMP felosztatásának addig gondosan jégen tartott vádját. Kádár most sem próbálta megmásítani a tetteit, de külön bűnöket sem vállalt magára:

„...Az ellenséggel soha, semmilyen formában egy

pillanatra sem jutottam egyetértésre. Ez vonatkozik még az 1933-as évben a rendőrségen tanúsított gyáva magatartásom esetére is. Ott megtörtem, de volt erőm megállni, senkit sem juttattam a kezükre. A pártfelosztást mai megvilágításban látva... fel kell tételeznem, hogy tudtom és akaratom ellenére mégis az ellenség eszköze lehettem..."

Rákosi a régi témák mellett egy újat is előhozott. Arról faggatta Kádárt, hogy milyen kapcsolatban állt Szakasits Árpáddal, a volt szociáldemokrata vezetővel és köztársasági elnökkel. Szakasitsot akkor tartóztatták le azzal a váddal, hogy Hetényinek, Horthy rendőrőfőkapitányának a spiclije volt. Mint említettük, Kádár a háborús években találkozott vele, de a tárgyalás eredménytelen maradt, mert a KMP nem akarta feladni az illegálisban vívott harcát.

Rákosi azt érezte, tudja, hogy ezen a megbeszélésen Szakasits Kádárt is beszervezte rendőrügynöknek, most is a jóakaró álcáját öltötte magára:

-...Unszolt, mondjam el neki nyugodtan, hogy mi történt akkor. O ugyanis meg akar menteni engem, ha lehet, de melléfogni sem akar... Azt válaszoltam: Rákosi elvtárs, az nekem kellemetlenebb volna, ha melléfogna, mint magának..."

Kádár hiába utasította el ezt az újabb vádat, a felhők nem oszlottak el a feje fölül. Vezetőtársai közül sokan megéreztek pozícióinak meggyengülését. Révai József egy Politikai Bizottsági ülésen még azt is megengedte magának, hogy szemtől szembe szarházinak, szarjancsinak nevezze őt. Kádár nem viszonzta a sértést, csak évekkel később jegyezte meg, hogy még a horthysta rendőrségen sem alázták meg ennyire.

Rákosi továbbra sem fedte fel a kártyáit, az események ellentmondásosan alakultak. Az MDP 1951. feb-

ruári kongresszusán Kádárt a Központi Vezetőség, a politikai Bizottság és a Titkárság tagjává választották, sőt, az egyik korreferátumot is ő tartotta. Ennek ellenére mind a kinevezésének ténye, mind az előadásának a szövege is kimaradt a hivatalos jegyzőkönyvekből. A szokásos május elsejei felvonulásra készülődve a többi pártvezetőhöz hasonlóan Kádár képét is kinyomtatták, hogy aztán táblára ragasszák, szét is osztották a szervezők között, majd egy váratlan fordulattal visz-szarendelték a fotókat - technikai hibára hivatkozva. Kádár pontosan felmérte helyzetének ellentmondásos voltát.

„...Nagy feladatokat kaptam, közben megbízták a háztartási alkalmazottamat, hogy hallgatózzon nálam. A hálószobám ajtaján hallgatóztak, az utcán figyeltek...”

Kádár ennek ellenére sem esett pánikba, dolgozott tovább. Azok közé a fegyvelmezett emberek közé tartozott, akik ha egy sakkjátszma közepén értesülnek is a közeli világvégéről, azért folytatják a partit. Feleségének sem említette az ellene irányuló fenyegetéseket, bár az asszony nyilvánvalóan magától is felmérte a helyzetet.

A villámok mind közelebről csapkoztak, letartóztatták Haraszti Sándort, Donáth Ferencet, Újhelyi Szi-lárdot, Losonczy Gézát, Tariska Istvánt, az antifasiszta ellenállási mozgalom kiemelkedő személyiségeit. Rá-kosiék valószínűleg nem kívánták megzavarni a május elsejei ünnepi hangulatot Kádár János lefogásának hírével, egyelőre beérték volna még szorosabb megfigyelésével. Április 20-án viszont Zöld Sándor öngyilkossága és családirtása új helyzetet teremtett. Rákosi összehívta a Politikai Bizottság rendkívüli ülését, és bejelentette Kádár János és Kállai Gyula államtitkár letartóztatását,

így kívánta elejét venni annak, hogy ők is végezzenek magukkal, vagy menedékjogot kérjenek valamelyik kapitalista ország budapesti nagykövetségén. A letartóztatás valójában már az előző napon végbement, a körülményeit Kádár így mesélte el Kanyónak adott interjújában:

„... .Azon a bizonyos napon valaki felhívott telefonon a lakásomon. Ebédidőben volt, én ugyanis hazajártam ebédelni, mert mindig későig dolgoztam. Megkérdezte, hogy mit csinállok, mondtam neki, hogy ebédelek. »Hát azután mit csinálsz?« - faggatott tovább., Hogyhogy mit csinállok, megyek vissza dolgozni. Erre aztán letette a telefont."

Kádár nem volt hajlandó elárulni, hogy ki jelentkezett nála és hogy ellenőrizni vagy figyelmeztetni kívánta őt. A Kádárt vivő kocsit a szokásos útvonalon indult el visszafelé, de a Cserje utcából kikanyarodva megállásra kényszerült, mert két, keresztben álló autó zárta el a továbbhaladást. Az egyikből Péter Gábor szállt ki, Kádár rögtön felfogta, hogy az Állam védelem vezetője nem véletlenül várakozik rá - annak idején Rajk Lászlót is ő tartóztatta le.

(Később Ribánszki Róbert - Kádár János egykori titkára - elmondta nekem, hogy a dolgok itt könnyen véres fordulatot vehettek volna. Alig néhány hónappal azelőtt váltották le Kádár korábbi személyi biztosítóját, egy angyalföldi munkásfiúból lett kormányórt, aki valósággal bálványozta főnökét. Ha akkor ő ült volna a kocsiban, semmiképp sem engedte volna meg, hogy Kádárt elhurcolják. Ribánszki szerint okvetlenül használta volna a géppisztolyát, végső esetben talán magát Kádárt is kész lett volna lelőni, hogy megmentse a börtön gyalázatától. Utódja viszont nem avatkozott be a konfliktusba.)

Kádárt és Pétert hosszú, barátságának is nevezhető kapcsolat kötötte össze. Együtt harcoltak az illegalitásban és a felszabadulás után az ávéház vezető volt Kádár János esküvői tanúja is. Most sokáig némán néztek egymásra.

- „...Péter Gábor szólalt meg először, kérte, hogy üljek át hozzá. Ezen kívül nem szólt semmit, de én sem.

- Ön mit gondolt, mikor őrizetbe vették? - kérdezi Kanyó.

-Hihetetlen, de szinte megkönnyebbültem. Vége lett a bújócskának, az örökös gyanúsítgatásnak. Aztán elvittek egy villába. Ott Péter Gábor azt mondta: tudod, hogy ha mi őrizetbe veszünk téged, az Rákosi elvtárs tudta nélkül nem lehetséges. Mondd meg, milyen kapcsolatod volt a horthysta rendőrséggel, s akkor nem lesz semmi bajod! Szóval azt kellett volna bevallani, amivel Rákosi is mindig gyötört. Minthogy én harminc éves koromig munkásember voltam, külföldön soha nem jártam, rám nem lehetett azt mondani, hogy kém vagy imperialista ügynök vagyok... Péter Gábor egyre csak azt mondogatta, hogy Kádár elvtárs - mert akkor még elvtárs voltam -, gondold meg, most itt vagy, ha viszont a börtönbe visznek, akkor ott is nyilvántartásba kell, hogy vegyenek.

- Bántalmazták Önt?

-Nem, engem nem kínozott senki. A kínoztást nem könnyű elviselni, de a lelki kényszer még sokkal rossz-szabb."

(A Kádár személye körül kialakult legendáriumban gyakran felbukkan, hogy a testét higannyal kenték be, ily módon megakadályozva a bőr pórusain keresztül való légzést, és a vallatás során letépték a körmeit is. Többször is megfigyeltem, hogy ha valaki először találkozott Kádár Jánossal, önkéntelenül is az ujjaira sandí-

tott. Én csak egy különösebb fizikai elváltozásra emlékszem, a szembogarából sugárszerű törésvonalak indultak ki minden irányban, egy olyan üveglaphoz hasonlított, melynek közepébe egy követ hajítottak - valószínűleg valamilyen szervi vagy idegi rendellenesség váltotta ki. Később egy másik jel is feltűnt: Kádár sohasem gombolta be ingének mandzsettáját! Állítólag a csuklója soha nem heverte ki a Horthy- vagy a Rákosi-börtönben kapott ütéseket.)

Alig másfél évtized alatt már harmadszor csapódott be mögöttem a börtön kapuja, ezúttal azonban saját elvtársai zárták be. Kádár János, aki belügyminiszterként végigkövette a Rajk-per menetét, és meggyőződhetett róla, hogy elődjét konstruált vádak alapján akasztották fel, nem táplálhatott magában különösebb illúziókat a saját sorsát illetően. Ellene is könnyen állíthattak hamis tanúságtévket, és tetszés szerinti mennyiségben gyárthattak fals bizonyítékokat is. Bizton számíthatott rá, hogy halálra ítélik, de Kádár azt állítja, hogy ettől nem félt:

„...Életemben kétszer voltam olyan helyzetben, hogy már úgy látszott, most meg kell halni. Az egyik az 1944-ben volt, a másik később. Rólam... sok mindent mondhattak: idegbeteg s a többi, pedig személyes tulajdonságaim közé tartozik, hogy nyugodt természetű ember vagyok és bírom az izgalmakat. Amikor úgy volt, hogy meg kell halnom, elég nyugodtan számvetést készítettem, hogy hol jártam, mit csináltam életemben. 1944-ben nem is volt nekem semmi bajom. Ha úgy adódott, hát meg kell halni. Azért a nép élni fog, a szovjet hadsereg ideér és a szocializmus győz. A másik esetben [erről a letartóztatásáról beszél - M. Gy.] bajban voltam. Akkor valahogy úgy látszott: olyan helyzetben kell meghalnom, amikor összes munkatársam,

összes testvérem, akiknek a véleménye az én szememben számít és akikkel én már mint ifjúmunkás is együtt dolgoztam, azt fogják hinni, hogy elárultam a kommunizmus ügyét. És ez, higgyék el, szörnyű dolog. Abban a helyzetben én nem az életemért harcoltam. Nagyon szerettem volna megérni, hogy az emberek megtudják: nem vagyok árulója a kommunista zászlónak..."

Az Államvédelmi Hatóság egy külön kihallgató csoportot hozott létre Kádár János vallatására, ennek élére Farkas Mihály a saját fiát, Farkas Vladimírt állította - a Hatóságnál akkoriban viselt rangját nem ismerem, később az alezredesi rendfokozatig jutott, ami az ÁVH-nál igen magasnak számított.

Farkas Vladimír a Szovjetunióban nevelkedett, valószínűleg Magyarország térképén se tudott volna kiigazodni, nemhogy az itthoni munkásmozgalom múltjában. Farkas Vladimír későbbi önéletrajzi könyvéből Huszár Tibor idéz egy ide vonatkozó részletet:

„...Fiatal korunk miatt [Farkas Vladimír akkor húszas éveinek közepén járt - M. Gy.] joggal vélhették rólunk, hogy nem ismerjük a harmincas-egyvenes évek hazai illegális mozgalmát. Ilyen ismeretek nélkül pedig a vizsgálatot nem lehetett volna eredményesen folytatni. Ezért Kovács és Kiss [az MDP magas rangú vezetői - M. Gy.] előadásokat tartottak nekünk azokról az évekről. Főleg arról, hogyan törekedhetett a rendőrség arra, hogy a pártba befurakodjon, milyen veszteséget okoztak a mozgalomnak azok is, akik a kegyetlen kínzások nyomán köptek. Tájékoztatójuk nem csupán történelmi jellegű volt, teletűzdelték Kádárra, Kállaira, Donáthra, Gácsra vonatkozó ítéleteikkel..."

Ennek a „gyorstalpaló” felkészítésnek a tartalmát nem ismerjük, de a hatékonyságáról fogalmat nyújtanak a fennmaradt, primitíven felépített kihallgatási

jegyzőkönyvek. Elolvasásukkor egy zsidó vallási irat jutott az eszembe, mely a világban négy embertípust emel ki: a bölcset, a gonoszt, az együgyűt, végül azt, aki még kérdezni sem tud. Farkas Vladimír az adott ügyben kétségkívül egyszerre tartozott a második és a negyedik csoportba.

A vallatások során az ÁVH továbbra is alkalmazta a maga vallató eszközeit és módszereit: egy katolikus pap vegzálásakor a nyakában lógó fém feszületbe áramot vezettek, egy Szendi nevezetű százados állítólag 2100-as égővel világított az őrizetesek szemébe. Egyáltalán nem vagyok meggyőződve, hogy Kádár Jánost nem vetették alá hasonló tortúrának, és ő csak azért tagadta le később, mert ilyen módon is menteni próbálta a pártja becsületét. A legvégsőig valószínűleg csak azért nem mertek elmenni vele kapcsolatban, mert több szovjet vezető is kedvelte őt és érdeklődött a sorsa iránt. Nehezen lehetett volna nekik elmagyarázni, ha Kádárt „véletlenül halálos baleset éri”.

A Hatóságnak tehát fel kellett vállalnia a szópárbajt, itt megpróbálták a régi hangnemet alkalmazni, melyet korábban Rajk Lászlóval szemben is használtak. Farkas Vladimír szövegeibe gyakran beiktatott olyan jelzőket, hogy Kádár János „gyáva”, „gerinctelen”, „áruló”, az öreganyja kínját emlegeti.

A Rubicon című folyóiratban leköszölt kihallgatási jegyzőkönyveket olvasván ellenállhatatlanul komikus hatást kelt, hogy a vallatási párbeszéd két szereplője között milyen aránytalanul oszlik meg a szöveg meny-nyisége. Farkas Vladimír ötvenszer-százszor annyit beszél, mint Kádár János, szemléltetésül idézzünk egy részletet az 1951. május 7-én tartott kihallgatásból.

„Farkas Vladimír: Beszéljünk magyarul. Tessék, akkor térjünk vissza az alapvető kérdésre... Maga most is

gyáván viselkedik, Kádár, nekem ez a meggyőződés. Nekem ez a meggyőződés. Nézzen ide, én magát nagyon jól [itt a szöveg sérült, feltehetőleg »ismerem« szó hiányzik - M. Gy.], de abból az, ami itt a vizsgálat során felmerült, nekem az az érzésem, hogy maga nem jutott el oda, hogy legyen bátorsága kimondani: ez az [feltehetőleg az »igazság« szó esett ki - M. Gy.], lesz, ami lesz. Mondok valamit. Egy kis úttörőnek, ha maga elmondaná azt ami a maga vizsgálata során kiderült, hogy maga milyen káros munkát végzett és nem véletlenül, nem azért, mert gyáva volt, hanem mert magának volt esze, volt erre még akkor is, ha nem járt Moszkvában kétszer és nem... ez az ember miért volt a mozgalomban? Mit gondol, mit válaszolna? Miért volt a mozgalomban egy ilyen ember? Mit válaszolna, mondja? Mit válaszol maga, ha magának kellene egy ilyen kérdést kibogoznia mással kapcsolatban? Egy ember, akinek ilyen cselekedetei vannak, sorozatos cselekedetei. Egy ilyen gyáva beállítottságú ember, aki saját magáról elmondja, hogy igenis nekem a Párt és a munkásosztály az élethez képest nem jelentett semmit. Miért van egy ilyen ember a mozgalomban? Miért? Látja az, hogy maga hallgat, eléggé mutatja, hogy maga mennyire gyáva. Mondja meg, adjon világos választ rá. Maga nem egy hülye ember. Hát ne tettesse magát analfabétának, aki nem tud válaszolni a kérdésekre. Miért? Miért volt benn a mozgalomban? Mondom én az elvtársaknak is, a Pártban úgy látják, hogy magának az a baja, hogy gyáva és sokkal jobban tenné, ha minél hamarabb... Maga elmond egy újabb dolgot azzal kapcsolatban, hogy valaha maga nem egyszerűen egy mindentől független opportunistá volt és likvidátor és tudatos ellenség. Magának voltak támaszai és sugalmazói. Evvel kapcsolatban maga ugyan-

csak a május 74 feljegyzésben mond egy újabb tény. Csak az a baj, hogy nagyon lassan csinálja. Higgye el, hogy nagyon lassan. Saját érdekében. Saját érdekében. És megmondom, még egy dolog, amit nem értek, vagy teljesen vág, hát mondok még egy... én tudom, hogy magának a fiatal éveit nem voltak valami rózsásak. Hát azért én, nézzen ide, mert mondjuk azt, amit csinált a Párt... de miért nem jut el oda, hogy hát én mégiscsak, hogy én nagy dolgokban súlyos károkat okoztam a Pártnak, hát miért nem tudok munkás létemre eljutni oda, hogy legalább most, az igazság teljes feltárásával, tekintet nélkül arra, hogy ez mit jelent nekem, a számomra, a Párt előtt ezt a kérdést tisztázzam, nem látja, hogy magával kapcsolatban ez az egy mód jó, hogy magáról ne a legrohadtabb és legsötétebb emberként beszéljenek az elvtársak. Nem látja maga?

Akkor miért csinálja ezt, hogy csak lépésről lépésre... a pártfelosztatás kérdésében, nézze Kádár, világosan lejött az, hogy maga két héten keresztül nyögött itt, kenegette a dolgokat. Én magam mondom, én hajlamos vagyok úgy ítélni a dolgokat és úgy referálni felfelé, mely a maga számára még mindig gyengébb, hogy gyávaságból csinálta ezt. A Pártban azt mondják a Kádár viselkedése az ÁVH-n folytatása az ő ellenséges tevékenységének. Érti? Na most, ha magának... az életét az elvtársak más megvilágításban is látják azt, hogy maga sem volt egy jaj de gerinces ember, úgy hogy az, hogy maga.... még egy ideig el tudja hitetni és én is el tudom hinni, hogy mondjuk gyávaságból. De az az idő lejárt. És ugyanígy ahogy a pártfelosztatással maga május 7-i saját kezű feljegyzésében tett egy lépést előre, az úgynevezett támaszaival és sugalmazóival kapcsolatban, még nem tette meg ezt. Emlékszik arra, mikor azt írja, hogy milyen beszélgetése volt magának

Hain Péterrel. Emlékszik. Én mondom, mi hajlamosak vagyunk egyelőre magának elhinni, hogy mostanáig ezt azért nem mondta el, mert gyáva. Hajlamosak vagyunk is. De csak olyan áron, hogy maga nem áll meg és nem hetenként ilyen cseppeket csepegtetni a kihallgatásnak és a Pártnak, hanem gyökeresen ezt a részét a magatartásának felszámolja. Mert nézzen ide, én azt mondom, én ezt összehasonlítanám azzal, amit maga a pártfeloszlattal kapcsolatban... Maga elismeri valóban azt, ami világos mindenk előtt, hogy ez tudatos ellenséges cselekedet volt. Szeretném, ha maga itt se állna meg, hanem továbbmenne ebben a kérdésben. Magának csak rövid idő áll rendelkezésére és használja fel ezt a nem hosszú időt, amíg a Pártban hajlamosak a maga gyenge jellemként értékelni ezt a magatartását. Most ha oda eljutnak az elvtársak, hogy ez a Kádár most is aljas gazember, maga teljesen el van veszve. És annak semmi értelme."

Kádár csak most először jut szóhoz, nem mondhatni, hogy túlságosan hosszú időre:

„Szóval, én a...”

Farkas Vladimír azonnal letorkolja:

- „Egy pillanat. A főbb kérdéseket majd később. Maradjunk ennél a Hain Péter beszélgetésnél.

- Ennekem az a véleményem... - Próbálkozik a gyanúsított, de ezt a mondatát sem tudta befejezni.

Végül is Farkas Vladimír nem boldogult Kádár Jánossal. Az egyik eligazításon, melyen Péter Gábor, a Párt háromtagú kijelölt bizottsága és az ügy vizsgálótisztjei is jelen voltak, bejelentette, hogy semmi bizonyíték nincs a felhozott vádakra. Ekkor intézte Farkas Mihály a fiához a következő emlékezetes mondatot: „hogyan lehet egy államvédelmis alezredes ilyen naiv és hülye?”

- „... .Hetekig nem vallottam semmit - mondta Kádár János Kanyónak -, aztán amikor már láttam, hogy úgymint, azt mondtam a fő kihallgatónak, írja meg a jegyzőkönyvet, írjon bele, amit akar és én alá fogom írni. De arra figyelmeztettem, hogy ha engem megaláznak, akkor ebből per nem lesz. A nyilvános tárgyalásra gondoltam. Tudom, nyugati újságokban olyanok is megjelentek, hogy letépték a körmeimet. Ebből egy szó sem igaz. Nem ilyesmiért vallottam, hanem azért, mert nem akartam ártani a pártnak és a Szovjetuniónak. Én magam nem féltem, csak arra vigyáztam, hogy a vallomásomban élő vagy kezük ügyében lévő ember ne szerepeljen."

A per előkészítői és lebonyolítói kénytelen-kelletlen tudomásul vették, hogy a párt középvezetői gárdája és más, politikailag fontos rétegek nem csak megdöbbenve, de egyenesen hitetlenkedve fogadták a köreikben népszerű Kádár János rendőri beszervezéséről és jugoszláv kapcsolatairól szóló híreket. A pártvezetés nem kívánt megkockáztatni egy második Rajk-pert.

„Magára a tárgyalásra nem érdemes sok szót vesztegetni - folytatja emlékezéseit Kádár János, már élete utolsó napjaiban. - Annyit mondhatok, hogy sem a bíró, sem az ügyész nem állt a helyzet magaslatán. Az ügyész, dr. Alapi például olyanokat mondott, hogy Kádár különösen álnok összeesküvő volt, aki sakkozással álcázta magát."

Kádár János nem próbálkozott azzal, hogy Dimitrov, Rákosi és más, vád alá helyezett kommunisták példája nyomán politikai fórummá változtassa a tárgyalótermet. Felmérte, hogy a vádokban érintett társai már mindent elmondtak, amit Rákosiék csak hallani akartak, ő maga is aláírta a beismerő vallomást, melyet Vi-sinszkij alapelve szerint a korabeli joggyakorlat a bizo-

nyítékok királynőjének tekintett. Abban nem reménykedhetett, hogy Péter Gáborék megváltoztatják a felfogásukat.

A Legfelsőbb Bíróság Kádár Jánost a „népi demokrácia megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése, valamint kémkedés és hazaárulás büntetében” bűnösnek találta, és életfogytiglani fegyházra ítélte. (Később Péter Gábor önmagát mentegette azt állította, hogy Kádár Jánosnak eredetileg kötelet szántak, csak az ő közbenjárására sikerült megváltoztatni a halálos verdiktet.)

Kádár Jánost a Conti - ma Tolnai Lajos - utcai börtönbe szállították büntetésének letöltésére, az akkoriban az Államvédelmi Hatóság közvetlen felügyelete alá tartozott. A „Conti” már a világháború előtt is az ország leghírhedtebb fegyintézetének számított, 1938-tól a katonai és államellenes ügyek elítéltjeit őrizték itt.

Kádár János egyszer már raboskodott itt, mikor a Horthy-rendszerben végzett illegális tevékenysége során lebukott, ezt feltehetőleg természetesnek találta mint az osztályellenség megtorlását, de nehéz volna elképzelni, mit érzett most, hogy a saját elvtársai küldték a rács mögé. Meg kellett forduljon a fejében, hogy alig egy-két éve ennek a fegyháznak az udvarán akasztották fel Rajk Lászlót, és nem zárhatta ki, hogy egy per-újrafelvételt rendeznek, és az ő élete is így ér majd véget.

(1987-ben a rendőrségről írott riportkönyvem kapcsán bejártam ezt a Tolnai Lajos utcai épületet. Az eltelt évtizedek alatt nem csak a funkciója változott meg, büntetés-végrehajtási intézet helyett a rendőrfőkapitányság vizsgálati osztálya és annak a fogdája működött itt. Feltehetően bizonyos átépítésekre is sor került, de minden nehézség nélkül el lehetett képzelni az 1951-es állapotokat.

Maga a fogda három szintből állt. A legfelsőben elviselhetetlen körülmények uralkodtak, nyáron itt volt a legmelegebb, főleg éjszaka, mikor a falak kiadták magukból az egész nap összegyűlt forróságot, bent a cellában gatyára vetkőztek az őrizetesek, de úgy sem tudtak elaludni. A cellákba nem szereltek fel lámpákat, csak kint a folyosón égett egy halvány villanykörte, ennek a fénye vetődött be egy-egy falba vágott résen.

A mosdóban két zuhanyozót alakítottak ki, az egyikről hiányzott a rózsza, a csap is elromlott, folyamatosan csurgott belőle a víz. A vécé a folyosó átellenes oldalán helyezkedett el, a három ülökét alig egy méter magas deszkafallal választották el egymástól, hogy ellenőrizni lehessen a szükségüket végző rabokat. A víztartályt lefedték, senki se férhetett hozzá az öblítéshez használt úszóhoz, hogy leszerelje azt és esetleg fegyverként használja az örök ellen. Ezeknek az egészségügyi berendezéseknek hatvan-hetven embert kellett kiszolgálniuk, akkoriban úgy oldották meg, hogy egyszerre csak egy zárka lakói vehették igénybe, szóval vagy kopogással jelezték a szándékukat, a sorrendet az örök állapították meg, lehetőséget kapva különböző „kitolásokra”.)

Kádár János három és fél évet töltött itt magánzárkában - egyes utalások szerint közben néhány hónapra idegösszeroppanás következtében kórházba került, de a külvilággal itt sem érintkezhetett.

A Kádár János ellen folytatott rágalomhadjárat módszeresen hangoztatott eleme, hogy őt a Conti utcai fegyházban „sitiprincként”, kiváltságos rabként kezelték, kényelmes körülmények között helyezték el, jó ellátásban részesült. Kádár erről a következőket írja:

„...1951. december végétől a börtönből nyílt harcot kezdtem Péter Gábor leleplezése érdekében és ugyanakkor Péter Gábor foglya voltam, aki erről természete-

sen perceken belül tudomást szerzett. Ennek logikus és számomra nem váratlan következményeként állatias börtönrezsimit vezetett be ellenem. Ez többek között a legszigorúbb izoláción kívül például azt is jelentette, hogy az ivóvizet, írószert megvonták tőlem, és egy mesterséges rendszer segítségével éjszaka nem hagytak aludni. Ez a fogoly tartási rezsim teljesen változatlanul érvényben volt velem szemben 1951. december végétől 1953. augusztus 10-ig, és minimális enyhítéssel 1954. április 6-ig..."

1953 januárjában Péter Gábort letartóztatták, mint „cionista összeesküvőt”, de Kádár János sorsában ez sem hozott kedvező változást. Hét hónapig reménykedett enyhítésekben, de hiába, aztán mikor napokon át vécére sem engedték ki, összetörte a zárkája berendezését.

Péter Gábor letartóztatása után nyilvánvalóvá lett Kádár előtt, hogy nem csak az egykori ávéhás altábornagy áll az ő elítélése mögött. Felkereste és kihallgatta ugyan Farkas Mihály és Piros László belügyminiszter, az utóbbihoz Kádár írásos beadványt is eljuttatott, de választ nem kapott rá.

- „...Megmondom: egész 1954. október végéig abban a meggyőződésben éltem, hogy mindezt a személyes indulataitól vezetett Farkas Mihálynak köszönhetem -folytatja Kádár János -, ekkor legnagyobb meglepetésemre arról értesültem Farkas Mihály tói, hogy ő 1953. január elején a hivatkozott kihallgatásom után utasította Piros László belügyminisztert, hogy engem helyeztessen elviselhető börtönviszonyok közé. Ez azonban nem történt meg. Gondolom, van a Párt számára is bizonyos jelentősége annak: tisztázódjon, hogy ez kinek az utasítása."

Az ÁVH-nak sikerült Kádár Jánost hermetikusan el-

zárni a külvilágban lezajló eseményektől. Jellemző példa: csak 1954 májusában - mikor a Conti utcából átszállították a Gyorskocsi utcai börtönbe - értesült Sztálinnak több mint egy évvel korábban bekövetkezett haláláról, akkor is csak véletlenül, Thury Zsuzsa A francia kislány című ifjúsági regényének olvasásakor.

A saját helyzetét azonban minden bizonnyal alaposan és logikusan végiggondolta. Rákosi Mátyással, fiatalkori bálványával kapcsolatos illúzióinak a maradéka is szertefoszlott. Nem lehettek kétségei, hogy a vele történekeért mindenekelőtt a párt vezére a felelős, de Kádár még a fizikai és idegi összeroppanás szélén sem engedte meg magának, hogy szemrehányást tegyen neki. Az más kérdés, hogy bízott benne: valaha még alkalom nyílik a leszámolásra, de ez az esély még a távoli jövőben rejtőzött, az adott esetben is érvényesült pragmatista felfogása: „mindent, ahogy lehet”.

Amikor már fogvatartása vége felé engedélyezték neki, hogy a börtönből levelet írhatson Rákosinak, nem méltatlankodott, nem vádaskodott, „csak állításaim ellenőrzését kérem, semmi mást!”. Megjelöli a hamisításokat az ellene felhozott vádakban, és javaslatokat tesz a kivizsgálás módjára is. Érzelmei csak a levél vége felé törnek felszínre:

„...Ez a végül is, a maga nemében szörnyű ügy talán nem nehezen tisztázható lesz... Ne azt nézzék, hogy kitől jön a kérés, hanem hogy miről van szó.

Az én szörnyű helyzetem olyan reménytelenül öszszekuszálódott, hogy a jövőmre sem így, sem úgy gondolni nem tudok.

De ha ez az engem megölő kérdés tisztázódik végre, semmi más nem érdekel.

Akárhogy is vélekedik rólam, azt látták, hogy ha semmi mást, de nem gyűlöltem a pártot.

Ebben az egész vizsgálatban nem védtem magam, nem kentem semmi mulasztásom, bűnöm másra.

Tudom, ha állításaim nem igazolódnak (és ez nem lesz könnyű, az én szavam ma semmi: mégis el kell mondanom, mert nem lehet, hogy a párt vezetője meg ne tudja), mi vár rám. Nem kérem és nem kérhetem, hogy higgyenek, csak egyet, de azt mindenképpen kérem, nem miattam, vizsgálják meg a kérdést.

Kádár János"

(Kanyó megjegyzi: Rákosi Mátyás azt jegyezte fel a kézzel írott levél borítékjára: „Őszintének látszik".)

Kádárral az adott időhöz szabott taktikája a levélnek egy másik részletéből is kitűnik:

„... .Feleségem éveken át volt ismételten eredménytelen kísérletezés után csak 1954. július 8-án [vagyis több mint három évvel Kádár letartóztatása után - M. Gy.] tudta meg, hogy egyáltalán élek. (Gerő elvtárs fogadta őt akkor és igen emberséges módon közölte vele ezt, valamint azt is, hogy új eljárás folyik az ügyemben...)"

Hosszú évekkkel később Kádár már másként fogalmaz:

„... .Az egyik kihallgatáson megkérdezték tőlem, nem akarok-e találkozni a feleségemmel. Kérdésemre, hogy ez hol történne meg, azt válaszolták, hogy itt a börtönben. Mire én kikeltem magamból és azt találtam mondani: találkozzon Gerő a börtönben a feleségével. Igen ám, csak hogy a feleségem az egész beszélgetés alatt ott volt a szomszéd cellában.

- Akkor hát mégis létrejött a találkozó?

-Igen."

A Legfelsőbb Bíróság végül is 1954. július 22-én mentette fel Kádár Jánost.

VII.

Valakitől azt hallottam, hogy ha egy politikus hosszabb időt töltött börtönbe zárva - akár ártatlanul is -, azt szabadulása után nem volna szabad olyan hatalmi pozícióba helyezni, ahol az ország sorsát meghatározó döntéseket kell hoznia. A korlátozások, a kiesés a nép és a nemzet mindennapjaiból ugyanis szükségszerűen olyan torzulásokat hoznak benne létre, melyek sokáig, esetleg soha többé nem teszik képessé a helyzet elfogulatlan megítélésére, sőt, felkelti benne a vágyat, hogy kiélhesse személyes bosszúját. Az újabb kori kommunista mozgalom történeténél maradvá leggyakrabban Rákosi Mátyást és Gomulkát, a lengyel pártvezért szokták felhozni, mint kegyetlen megtorló személyiséget.

Kádár János két rendszer börtöneiben összesen hat évig raboskodott, hosszú ideig a halál közvetlen fenyegetésében. Számára egyformán lélektani feladatot jelentett elviselni a börtönlétet, majd kihozni magából annak a nyomait - fizikailag és mentálisan egyaránt.

Az idővel egyre súlyosbodó tüdőtágulást szedett ősz-sze, autóban utazva mindig a jobb hátsó ülésen foglalt helyet, és kissé leengedte az ablakot, hogy könnyebben kapjon levegőt. Viszont különös módon a börtönbeli rendszeres étkezés rendbehozta korábbi gyomor baját.

Néhány börtönbeli reflex élete végéig rögzült benne. Évekkel később, már hatalma csúcsán, egy kormányőr

a „Fehér Ház”-ban épp a Kádár-titkárság előtti folyosón teljesített szolgálatot, már a felállítása első napján hibát követett el:

„Udvarias ember lévén - nyilatkozta az illető egy újságírónak -, amikor Kádár elvtárs megérkezett személyi biztosítójával, én nyitottam ki előtte a titkárság ajtaját. Öt perc múlva a parancsnokom figyelmeztetett, hogy máskor ne nyissam ki előtte az ajtót, mert Kádár elvtárs ezt nem szereti. Ez ugyanis rossz emlékeket idéz fel benne, eszébe juttatja a börtönéveit: a foglyok előtt mindig mások nyitják ki az ajtót...”

Nem alakult ki benne bosszúvágy a személyét ért sérelmek megtorlására. Felajánlották neki, hogy előkerítik egykori vallató tisztjeit, börtönőreit, egy kézlegyintéssel elhárította.

Az AVH egykori beosztottjai közül sokan „lemerültek” a sajtóban, elsősorban az akkor nemrégiben alakult Magyar Televízióban folytatták pályafutásukat: Ipper Páltól, Radványi Dezsőn át Komlós Jánosig. A képernyőn egy kulturális műsor vezetőjeként feltűnt Kádár egykori kihallgató tisztje, sokan elképedve faggatták, miért nem lép közbe.

- Ezt tőlem ne kérdezzék, én nem fogok szólni senkinek, hogy mit keres ott az az ember! - mondta Kádár, és valóban nem foglalkozott tovább az üggyel. Viszont annál nyomatékosabban követelte a fő bűnösök: Farkas Mihály, Farkas Vladimír, Alapi Gyula és a többiek felelősségre vonását. A vezetőknek soha nem bocsátott meg. Evekkel később egy volt ávéhás tábornok, aki időközben a Népi Ellenőrzésnél helyezkedett el, nyíltan meg is kérdezte:

- Maga miért haragszik ránk Kádár elvtárs?

- Én nem magukra haragszom, hanem azokra, akik maguktól tábornokot csináltak!

Rákosi Mátyást egyelőre „nem fogta célkeresztbe”. Kádár János alapvető tulajdonságai közé tartozott, hogy mielőtt rohamra indult volna, mindig felmérte, hogy hány ember áll a háta mögött, és aszerint szabta meg a támadás célját. Erejét, egyelőre még nem érezte elégségesnek, hogy egy ilyen akcióba kezdjen.

A börtönből kijövet Kádárt csak a felesége várta, anyja és öccse, Csermanek Jenő már rég meghalt. Kadamé - nem szerette, ha Mariska néninek szólították, talán mert arra emlékeztette, hogy egyidős a férjével - megszenvedte a párja sorsát.

Az asszony korábban az Államvédelmi Osztályon dolgozott, abban a Pártra települt hivatalban, melyben a külföldről érkező gyanús leveleket, csomagokat és egyéb küldeményeket vizsgálták át. Munkáját lelkiismeretesen elvégezte, de nem szerette.

Kádár letartóztatásakor elbocsátották a munkahelyéről, és a háromszobás szolgálati lakásból is távoznia kellett, csak egy bőröndre való személyes holmit vihetett magával.

Kádár Jánosné a Szállás utcába költözött, a Kőbányai útnak ezt a mellékutcáját jól ismertem, a családunk hetven évig lakott a szomszédságában, anyám is, én is itt születünk. Emlékszem rá, hogy a környéket a Phyla-xia épülete uralta, mögötte a szérumgyártáshoz használt sertések óljai húzódtak meg, tetejük kifelé, majdnem az utcai kövezet szintjéig lejtett, nyáridőben irtózatos bűz terjengett. Kádár Jánosné itt talált magának egy albérteti szobát.

Az Államvédelem emberei folyamatosan nyomon követték, bár az asszony lánykori nevét használta, nem tévesztették szem elől. Kádárné polgári érettségi bizonyítvánnyal rendelkezett, mégsem kapott megfelelő állást, végül egy pincehelyiségben működő babakészítő

kisiparosnál helyezkedett el segédmunkásként. A mindennapos megpróbáltatásokhoz súlyos betegségek is társultak - előbb a tüdejét támadta meg a kór, aztán gyomorhajó lépett fel nála, Kádárné műtétre szorult. Férje „veszett híre” a kezelésében is szerepet játszott, több orvos is elutasította, hogy foglalkozzon vele, végül egy Mester doktor nevű sebész vállalta fel az operációt, ő nem volt hajlandó tudomásul venni, hogy valakinek az életét és a halálát házastársának esetleges bűnei határozzák meg. Szabadulása után Kádár János is a felesége által bérelt nyomorúságos albérleti szobába költözött be.

A szabadulásnál Kádár csak a saját óráját és néhány apróbb személyi holmiját kapta vissza, de anyagi helyzete a rehabilitálásnál jobbra fordult. A tárgyalás után egy Kelemen Lajos nevezetű „apparátcsik” áthívatta az irodájába, és ötezer forint gyorssegélyt kínált fel neki. Az ellentétes indulatok között hánykolódó Kádár nem akarta átvenni, de Kelemen végül ráerőltette. A jegyzőkönyvek szerint később kártérítésként 67069 forint készpénzt, egy háromszobás lakást, lakberendezési tárgyakat, 250 darab könyvet, valamint egy négyhetes üdülést kapott. A pénz összegét később 163 ezer forintba egészítették ki, hozzávetőleges számítások szerint ötven-hatvan forinttal egyenlítették ki egy-egy börtönben töltött napot.

Kádár János 1954. július 21-én újabb levelet küldött Rákosinak, ebben már céloz a főtitkár felelősségére is:

„...Amikor 1950 májusában Ön megkérdezte tőlem, miért nem akarok a belügyminisztériumban dolgozni, akkor nem szóltam, kitérő választ adtam.

Valójában engem a következő dolgok befolyásoltak:

1949. július végén Ön egy szombat este értesítést küldött nekem, hogy másnap legyek Aligán, a Rajk-ügy-

ben lesz egy bizalmas megbeszélés. Másnap reggel azonban Ön vagy Farkas elvtárs, már nem tartják kívánatosnak a jelenlétem, mert letiltják a telefonértesítést, melyet indulásomkor meg kellett volna kapnom.

1950. október végén, Rajk kivégzése után Ön és Farkas elvtárs feltételezik rólam, hogy engem lesújt összeesküvők, kémek és gyilkosok kivégzése...

1950 novemberében Ön és Farkas elvtárs feltételezik rólam, hogy én tudomásul bírok arról, hogy a hatvani országúton egy klerikális-fasiszta banda garázdálkodik, de valamilyen oknál fogva nem intézkedem, hanem hagyom őket ott garázdálkodni mindaddig, amíg az Ön közvetlen beavatkozása ennek véget nem vet.

Ugyanebben a hónapban az AVH vezetője nekem olyant mond, aminek az az értelme, hogy én csak ellenség lehetek...

...Ezek után én megkérdeztem magamat, hogy lehetek-e én tovább belügyminiszter? És úgy láttam, hogy a Magyar Népköztársaságban nem lehet belügyminiszter olyan ember, aki az Ön (és ami ugyanaz, a párt és a nép) bizalmát nem bírja. Én az Önök bizalmának híján nem rendelkezttem többé azzal az erkölcsi alappal és háttérrel...

...Ezért kértem más beosztást. Önnek ezeket a dolgokat így elmondani nem tudtam, mert az előzmények után még azt sem értettem, hogy miért nem váltott le Ön már régen és most már magam kérem leváltásom, akkor miért éntőlem kérdezi ennek okát...

...Én életemben sokszor voltam olyan helyzetben, hogy félnem kellett valamitől, ilyenkor féltem is, de leküzdöttem a félelmem, és azután mindig szembenéztem, amivel kellett. De megrémülve csak egyszer voltam, de akkor nagyon. Ez az az augusztusi este volt, mikor Ön a Szakasits vallomását idézve közölte velem

- más szavakkal, de félre nem érthetően -, hogy rendőrspiclinek, provokátornak tart engem. Ebből azután nem is tudtam magamhoz térni...

...Amikor aztán 1950. október végén egy titkársági ülés után mindenbe belezavarodva azzal álltam fel az asztaltól, hogy most már rendőrspicli és horthysta rendőrököt védő is, ÁVH-ellenes is lettem - egyszóval ellenség vagyok, mint Rajk, akkor már nekem végem volt és valami eltompulás, fatalizmus vett rajtam erőt. Elhatároztam, hogy többet nem is gondolkodom ezeken a dolgokon, vagy agyonlövöm, vagy felakasztom magam.

.. Ezek már olyan dolgok voltak, melyeket nekem a tárgyaláson meg kellett volna mondanom. Erre azonban képtelen voltam. Mindig az kóválygott a fejemben, hogy Ön már hónapokkal előbb, az én valótlan vallomásaim alapján tájékoztatta a Központi Vezetőséget, a Központi Vezetőség engem, mint ellenséget réges-rég elítélt. Ha én a tárgyaláson ezzel a zavaros hebegéssel előállók - gondoltam -, az Önök felé egy esküdt ellenség provokációjának vagy a legjobb esetben, egy az életéért reszkető utolsó gyáva, rongy önmentési kísérletnek fog tűnni. És ehelyett inkább háromszor felakasztottam volna magam.

Még egy dolgot meg kell mondanom, úgy, ahogy volt. Ön tudja, én nem örültem meg a börtönben, így nem kell sokat bizonygatnom, hogy bármi is történt velem az elmúlt években, nekem a párthoz, a Népköztársasághoz, a Szovjetunióhoz való viszonyom soha, egy pillanatra meg nem zavarodott...

...Az Önökhöz való személyes viszonyom 1950. augusztus elejéig politikailag normális, emberileg közeli volt - gondolom, ezt nem kell külön bizonygatnom. 1950. augusztus elejétől 1953. január elejéig bár

sokat háborogtam, hogy hogyan tudtak egy szempillantás alatt bennem árulót látni, politikailag úgy láttam a dolgot, hogy Önök nem tudhatják, velem valójában mi is a helyzet, csak lelkiismereti, kommunista kötelességüket teljesítik akkor is, amikor velem szemben eljárnak. Mászt nem is tehetnek, Önök helyében minden hasonló esetben magam is csak így járnék el.

Az után a kihallgatás után azonban, amikor 1953. január elején Farkas elvtárs beszélt velem a Conti utcában, én valahogy úgy vettem, hogy Önök azóta már tudják, hogy én nem voltam áruló, ezt semmiféle nyomozó Önöknél jobban nem tudhatja - az egész ügyem nem egyéb, mint Péter Gábor által végrehajtott ellenséges provokáció.

Mégis megértettem, hogy egy gondos vizsgálat mégis csak szükséges, ültem és vártam türelmesen. Azután, minél jobban múlt az idő, az elkeseredésem miatt harag gyűlt fel bennem Önök iránt... Nem tudtam attól a rögeszmétől szabadulni, hogy ha Önök akarnák, gyorsabban is mehetne ez...

Azt mondhatom, hogy amit én - és persze nem csak én - az utolsó négy év alatt átéltem - az nem embernek való. Ha lehetne sorsot cserélni, akkor inkább választanám..., hogy mint kommunista, üljek egy kapitalista ország börtönében 12 évet, mint a saját Népköztársaságom börtönében 12 hónapot. Sajnos, volt alkalmam a különbséget összemérni - ez a két dolog nem ugyanaz, nem is lehet összehasonlítani...

Én nem akarok úgy visszamenni az életbe, hogy még mindig tartogassak magamban valamit, amit nem most, hanem réges-régen kellett volna elmondanom.

Remélem, mindnyájan jó egészségben vannak és kívánom, hogy a jövőben kevesebb mérgelődés, gond és

vesződség zaklassa Önöket, mint az utóbbi években és éppen ezekben az átkozott ügyekben az volt.

Őszinte tisztelettel
Kádár János"

A világ 1951 óta túlságosan nagyot változott ahhoz, hogy Rákosi figyelmen kívül hagyhatta volna Kádár személyét. Sztálin halála földrengésszerűen hatott az egész szocialista tábor felépítményére, és ez alól Magyarország sem számított kivételnek.

Még 1953 tavaszán, mikor a fogoly Kádár János a Conti utcai fegyház falait bámulta, Rákosit, Gerőt, Farkas Mihályt, Nagy Imrét és Dobi Istvánt, az Elnöki Tanács elnökét Moszkvába rendelték. A Kreml palotában lezajlott találkozó inkább hasonlított egy szigorú raporthoz, mint két testvérpárt tanácskozásához.

A szovjet főkorifeusok a legdurvább hangnemben szidták a magyarországi elvtársaikat, Rákosi szemére hányták, hogy politikájával a tönk szélére juttatta az ország egész gazdaságát, elviselhetetlen politikai légkört teremtett. (Ha egy csatlós ország első embere megtehetette volna, Rákosi némi joggal vághatott volna visz-sza azzal, hogy intézkedéseinek jelentős részénél csak szovjet utasításokat hajtott végre, de ebben a situációban meg sem szólalhatott.) Berija teli szájjal ócsárolta:

-Idefigyeljen Rákosi! Mi már hallottuk azt, hogy Magyarországon volt török szultán, Habsburg-császár, erdélyi fejedelem, de azt még nem, hogy zsidó király is lett volna. Maga, úgy látszik, az akart lenni. Vegye tudomásul, hogy ezt sohasem fogjuk engedni magának! (Ezt a megjegyzést maga Nagy Imre terjesztette baráti körében.)

Hruscsov azt nehezményezte, hogy az úgynevezett

„feszített ötéves terv”, mely a csillagos eget jelölte meg a nehézipar fejlesztésének határaként, az életszínvonal zuhanásszerű romlását eredményezte, és előbb-utóbb teljes csődbe sodorja Magyarországot.

- Ha azonnal és gyökeresen nem változtatnak a helyzeten - vasvillával hányják ki magukat az országból!

A szovjet párt vezetői nem véletlenül támadtak rá Rákosira és társaira. Alig néhány nap telt el az 1953. júniusi berlini tüntetés és a csehszlovákiai zavargások óta, mindenképpen el kellett kerülni, hogy a lázongás hangulata Magyarországra is átterjedjen. Az elmúlt év rossz gabonatermést hozott, ennek nyomán tömeges tiltakozásoktól lehetett tartani.

A megbeszélés mindvégig egyoldalú kioktatás formájában zajlott le, a magyar küldöttség zöme a száját sem nyithatta ki. A döntést is a szovjet vezetők hozták meg: Rákosit meghagyták ugyan az MDP első titkárának - mintegy módot adva hibáinak helyrehozására, de a miniszterelnöki tisztségből leváltották. A helyére Nagy Imre került. Egyes vélekedések szerint azért éppen őt választották, mert maga is az egykori moszko-vita emigránsok közé tartozott - ez igazolta a megbízhatóságot -, mások szerint az játszott közre, hogy nem volt zsidó, mint a nagy „négyes fogat” tagjai, de az is felmerült, hogy mezőgazdasági szakemberként talán képes lesz valamennyire helyrehozni a korábbi, túlerőltetett iparosítási politikát.

Hazatérve Nagy Imre a Parlamentben meghirdette az új kormányprogramot. Stílusa, néhány bejelentése utat talált az emberek szívéhez, például mikor a gyerekeket „kis magyaroknak” nevezte, népszerűsége hosz-szú időre megalapozódott. Közéleti személyiségek, írók, tudósok keresték a barátságát. Különös módon még a magát háttérbe szorítottak érző Farkas Mihály

is csatlakozott az új vonalhoz. Bár hivatalosan mindenki azt hangoztatta, hogy a párt egysége továbbra is töretlen, nyilvánvalóvá vált, hogy a Rákosi-Nagy Imre párharc egyikük bukásával kell hogy végződjön.

A feszültséget tovább fokozta, hogy a börtönből sorra jöttek ki a koncepciós perek már halottnak hitt elítéltejei: Losonczy Géza, Haraszi Sándor, Kállai Gyula, Szirmai István és a többiek. Valamennyien részt vettek az illegális kommunista mozgalomban, és a felszabadulás után magas párt- és állami tisztségeket töltöttek be, de közülük kétségkívül Kádár János számított a legtekintélyesebb és legjelentősebb személyiségnek. Visszatérésének hírére sokan elfehéredő arccal, remegő szájjal, mások viszont reménykedő várakozással fogadták. Ezt az eseményt Rákosinak is tudomásul kellett vennie, meghívta magához Kádárt.

„Kádár János elvtársnak, Budapest, X. Fokos utca 13. I. emelet. Rákosi elvtárs kéri, hogy 1954. július 31-én (szombaton) délelőtt 10 órakor keresse fel. Budapest, V. kerület Akadémia u. 17.1. emelet" - itt működött akkoriban a Magyar Dolgozók Pártjának központja.

Kádár így emlékszik vissza erre a találkozásra Ka-nyó Andrásnak adott interjújában:

„...Rákosi tettetett szívéllyességgel fogadott, sajnálkozott amiatt, ami velem történt. Képmutató módon még azt is megkérdezte, hogy miért nem fordultam hozzá segítségért a börtönből.

- Mit válaszolt erre a kérdésre?

- Mit is mondhattam volna azok után, amin én átmentem, s amit akkor már határozottan tudtam: Rákosi és közvetlen munkatársai személy szerint felelősek a koncepciós perekért, a kivégzésekért.

Rákosi egyébként megkérdezte, hogy mihez akarok fogni. Én azt mondtam neki, hogy világéletemben mun-

kásember voltam, amihez a szakmámon kívül értek, az a pártmunka, s bár voltam belügyminiszter is, oda semmi kedvem visszamenni. Rákosi arról hallani sem akart, hogy én ne a pártapparátusban dolgozzam. Rögtön fel is ajánlotta, hogy legyek kerületi párttitkár s úgy emlékszem, a budapesti VIII. és XIII. kerületről tett említést, hogy ott most üres a titkári hely. Én az utóbbit választottam, mert abban a kerületben ismerős voltam és engem is ismertek. Utólag tudtam meg, hogy a hely nem volt üres..."

Kádár visszatérését sok régi, pártbeli ellenfele, ellensége, köztük olyanok, akik az elítélésénél is asszisztáltak, fenntartással fogadta. A Politikai Bizottság által kinyilvánított rehabilitációja a gyakorlatban nem valósult meg teljes érvénnyel, Kádár önérzetesen tiltakozik:

„...Szeretnék néhány dolgot leszögezni. Én kommunista vagyok és nem pedig karrierista. Én akkor jöttem a mozgalomba, amikor a kommunistáknak nem állásokat osztogattak és szereplési vizketegségben sem szenvedtem soha. Ami az állást illeti, én ma is teljesen beérem azzal, hogy munkásként dolgozzam, mint ahogy egész életemben tettem, amíg függetlenített pártmunkás nem lettem. Én ma szolgálhatom pártomat és hazámat pártmunkásként is, másképp is. De tudnom kell, hogy mi is a Politikai Bizottság véleménye rólam: szükség van-e rám, mint pártmunkásra vagy nincs? Ha igen, akkor kérem ügyem ennek megfelelő rendezését..."

Rákosi a viszonylag szerény funkcióba való helyezéssel nyilvánvalóan korlátozni kívánta Kádár politikai mozgáskörét, de elképzelésében csalódnia kellett. Kádár érkezésével az angyalföldi pártbizottság az eredeti súlyánál jóval fontosabb fórummá vált. Mind többen keresték fel az új titkárt, nem csak a munkáskerület

lakói, hanem régi barátai, ismerősei és az iránta bizalmat érzők az ország minden tájáról.

Alig egy évet tölthetett itt el, mikor Rákosi veszélyesnek ítélte Kádár kialakuló pozícióit, és „felfele buktatta”, a Pest Megyei Pártbizottság első titkárának javasolta. Kádár nem szívesen vállalta el ezt a funkciót.

„Ha csak arról van szó, hogy a Pest Megyei Bizottságban erősíteni van szükség, akkor ezt célszerű volna más személlyel megoldani - írta Rákosi Mátyáshoz intézett levelében -, mert az elég fontos XIII. kerületi Végrehajtó Bizottság apparátusában volna elég dolog, rajtam kívül is még egy-két, a pártmunkában tapasztalattal bíró funkcionárius részére. Én magam itt már ismerem a területet, az embereket, Pest megyét pedig nem. Ezért, ha csak arról van szó, hogy itt vagy ott dolgozzam pártmunkásként, akkor a magam részéről szívesebben dolgozom a jelenlegi helyemen, mint másutt.”

Rákosi azonban ragaszkodott az áthelyezéséhez, Kádár pedig fegyelmezetten tudomásul vette. Politikai fontossága azonban ezen a poszton is csak tovább növekedett, megyei titkárként részt vehetett a Központi Vezetőség ülésein.

A börtönben töltött évek alatt Kádár elszakadt a hétköznapi világától, itt újra feltöltődött ismeretekkel és tapasztalatokkal.

Rákosi gazdasági célkitűzéseinek középpontjába a nehézipar fejlesztését állította, felső határuk a „csillagos eget” jelölte meg. Feltehetőleg nem csak a személyes becsvágya hajtotta, hanem mindenekelőtt a világpolitikai helyzet a két szuperhatalom, az Egyesült Államok és a Szovjetunió között folyó hidegháború, mely bármely pillanatban véres konfliktussá változhatott át. A csatlós államok fokozott erőfeszítéseire is szükség volt - ez alól Magyarország sem számíthatott kivételnek.

A költségvetési arányok eltorzulása miatt a magyar nemzetgazdaság tarthatatlan helyzetbe került. Az első ötéves terv évi 26 százalékban jelölte meg az ipari növekedés ütemét, ezt a szintet - akár a Szovjetunióban -itt is csak a hadi üzemek tudták teljesíteni. A többi ipari ágazat még a saját folyamatos termeléséhez szükséges gépeket, eszközöket sem tudta előállítani.

Ugyancsak a „gigantomániát” tükrözte a felhalmozási ráta növekedése is.

„Míg a felhalmozási ráta a két világháború között igen alacsony volt, az ötvenes évek elején már 35-37 százalékot akartunk elérni - írja Aczél György. - A következmény, többek között az lett, hogy az első ötéves terv folyamán - 1951-54 között - a reálbérek 22 százalékos csökkenést mutattak, holott a terv 50 százalékos életszínvonal-emelkedést írt elő.” A valódi tényeket meghamisították, ez csak fokozta a társadalmi feszültséget.

A „vas és acél országának” újonnan felhúzott kohói és öntödéi a világnak talán a legmagasabb önköltségi mutatóit produkálták. Az alapanyagul szolgáló érc Kínából érkezett, mint ahogy akkoriban mondták, a „Pe-king-Paks” vasútvonalon. A minősége leginkább a virágföldre hasonlított, ez eleve meghatározta a belőle készült termékek színvonalát. A szigorúnak tűnő tervutasításos rendszer valójában sokszor rögtönzéseket, sőt, feszültségeket takart. Elrettentő példaként szokták idézni, hogy a szentgotthárdi kaszagyár 7924 teljesen használhatatlan kardvívó pengét készített, melyet egyenesen az olvasztóba vittek. Minden gyár a látványos mamutszériákra állt be. Az alacsonyabb volumenű igények kielégítésére alkalmas kisüzemeket viszont az államosítás jegyében felszámolták, és berendezésük az ócskatelepekre került.

Nem szünetelt a teljesítménynormák folyamatos

„karbantartása" sem, mely mind keményebb követelmények mellett tíz-tizenöt százalékos bércsökkenést hozott magával, ebből még különféle béke- és tervköl-csönök részletét is levonták. Egy korabeli statisztika szerint a munkások 13,2 százalékanak nincs télikabátja, egyharmaduknak még lepedőre sem telik otthon.

Vizsgálat indult a munkásosztály helyzetének feltárására, bár az elkészült beszámoló szándékában a politikai egyensúly biztosítását célozta, így is lehangoló megállapításokat tartalmazott. Farkas Mihály javaslatára a Politikai Bizottság az anyagot levette a napirendről.

„Egy munkáspárt, a Magyar Dolgozók Pártja levette a napirendről a proletárdiktatúra vezető erejének, a munkásosztálynak a helyzetéről készült előterjesztést, és a Központi Vezetőség ülésén senki sem szólalt meg, senki sem firtatta, miért nem került megtárgyalásra" - jegyezte fel emlékezéseiben a Pártközpont egyik beosztottja.

A mezőgazdaság állapota sem mutatott kedvezőbb képet. Az erőszakos terelő intézkedések ellenére a szövetkezetek szervezése nem haladt megfelelően, csak a nincstelen vagy igen szegény parasztemberek léptek be. Ezek sem a szükséges gépekkel, sem elegendő jószággal nem rendelkeztek, az aratás 70 százalékat továbbra is kézi kaszával végezték. A családoknak még a saját ellátásukra elégséges élelmiszert sem hagytak meg a beszolgáltatási előírások, a városi piacokon kellett megvásárolniuk a beadandó tojást, baromfit vagy egyéb terméket. A szövetkezetek élére politikai szempontok alapján és nem a szakmai hozzáértés alapján választották ki a vezetőket, ők többnyire nem a valóságos termelésre, hanem az adminisztratív mutatók teljesítésére törekedtek. Előfordult, hogy decemberben a ló hátáról méteres hóba vetették el a búzát, formailag teljesítve a gabonatermesztéssel kapcsolatos előírásokat.

Napjainkban a legtöbb, 1950-es évek elejéről szóló emlékezés vagy történelmi jellegű emlékezés nem terjeszkedik túl a fentebb említett és hozzájuk hasonló adatokon. Nem világlik ki belőlük, hogy ebben az időszakban az ország történetében még soha nem látott és mindmáig egyedülálló társadalmi átszerveződés ment végbe. A vezető állami és pártfunkcionárius gárdának több mint a fele a munkások és a parasztok soraiból került ki, az országgyűlésben és más népképviselői szervezetekben is az alapvető dolgozóosztályok tagjai alkották a többséget.

Kulturális forradalom ment végbe, ez különösen akkor mond sokat, ha a felszabadulás előtti helyzethez mérjük a számokat:

„Bevezették a kötelező nyolcosztályos általános iskolát - írja Gyurkó László Kádár-életrajzában -, 1953-ban két és félszer annyian jártak egyetemre, mint tizenöt évvel korábban - több mint ötven százalékuk munkás-paraszt szülők gyereke. Szinte korbáccsal hajtották az embereket iskolába, 300 ezer tanulatlan munkást képeztek át szakmunkássá.”

1953-ban tízezer nyilvános könyvtár volt az országban, több mint egymillió beiratkozott olvasóval. A könyvekhez a boltokban is fillérekért hozzá lehetett jutni, egy tízforintos kötet már drágának számított. Egy ezresért valaki a teljes könyvheti termést hazavihette, ma valószínűleg másfél millióból sem futna rá. És nem kellett petróleumlámpa mellett vakoskodva olvasni, alig maradt falu, sőt tanya Magyarországon, ahová ne vezették volna be a villanyt. A színházak sokszázézes új közönséget kaptak.

Ebben az ellentmondásos világban kereste a maga útját az életét szinte újrakezdő Kádár János.

VIII.

A Rákosi-rendszer százakat, sőt, ezreket vetett börtönbe, rehabilitálásukat nem lehetett elkerülni, de a vezetés időhúzásra játszott. A Központi Vezetőség illetékes titkáránál még 1956 júliusában is tömegekben halmozódtak az elintézetlen aktáik. Az ügyeket később a Kegyeleti Bizottság igyekezett megoldani, amely a koncepciós perek áldozatainak temetését szervezte. Munkájában primitív formalizmus érvényesült. A Bizottság elnöke, Szerényi Sándor rangsorolta és minősítette a kivégzetteket - írja Ságvári Ágnes -, különböző színű sírkövek felállítását rendelte el. „Akit teljesen rehabilitáltak, az kaphatott ötágú csillagot, akit a pártba is visszavettek, az fekete márványt, akit a pártba nem vettek vissza, az szürke márványt kapott.”

A politikailag talán leghatékonyabb réteg, Kádár János börtönből szabadult kommunista vezetőtársai (Loson-czy, Donáth, Újhelyi és mások) Nagy Imre köré csoportosultak, és mind keményebb hangon vetették fel Rákosi leváltásának, sőt felelősségre vonásának gondolatát. Kádár János nem követte a példájukat, nem rajongott különösebben Nagy Imréért, bár elismerte képességeit:

„...Nagy Imrét rendes, tisztességes embernek, művelt, okos kommunistának ismertem meg. Felnéztem rá, ha a magatartását nem is mindig értettem... 1956-ban azonban kiderült, hogy gyenge akaratú, könnyen befolyásolható ember, akit a környezete és az események magukkal sodortak...”

Nem tételezhetjük fel azonban, hogy Kádár János elfelejtette volna neki, hogy 1951-es elítélésekor egy szót sem szolt mellette. Nyers Rezső úgy emlékezik, hogy a Központi Vezetőség ülése előtt Kádár belátogatott Nagy Imréhez, aki az ügyben érintett osztályvezetőként félrevezette őt az ellene felhozandó vádak súlyosságát illetően.

Losonczy és Vásárhelyi 1954-ben összehozott egy találkozót közöttük, de „Kádár elzárkózott minden olyan kapcsolattól, amelyik nem volt teljesen hivatalos és szabályszerű pártkapcsolat, és még a politikai vitákba sem volt hajlandó belemerülni...” - írja Huszár Tibor. Az egész beszélgetés egy óra hosszat se tartott, de nyilvánvalóvá vált: Kádár nem kíván átállni a reformerek táborába.

A higgadt és célszerűen gondolkodó Kádár Jánost most sem érzelmi okok vezették állásfoglalásában. Úgy ítélte meg: Nagy Imre tevékenysége rombolja az MDP tekintélyét. Visszamenőleg azt sem helyeselte, hogy 1953-ban az új programot nem a párt Központi Vezetősége jelentette be, hanem a miniszterelnök, mert ezáltal olyan benyomás keletkezhetett az emberekben, mintha a kormány diktálna a pártnak, holott a helyzet épp ellenkezőleg állt.

Kádár később nem tiltakozott, mikor az időközben újra kizárt Nagy Imrét ismét visszavették a pártba, elutasította azonban Nagy Imre sértődött nyilatkozatát egy, a Társadalmi Szemlében megjelent, a személyét érintő írás miatt. A miniszterelnök azt követelte, hogy a cikkről az SZKP elnökségét is tájékoztassák, ezt Kádár teljesen komolytalannak nevezte, mert az eset az MDP belső ügyének számít.

(Ami Nagy Imrének a szovjet vezetéssel kapcsolatos felvetését illeti, nem ment véletlen számba. Anasztáz

Mikoján Budapesten járt, s a szovjet nagykövetségen találkozott Nagy Imrével, megnyugtatta, hogy a dolgok hamarosan rendeződnek majd. A szovjet vezetés ezúttal már másodszer interveniált Nagy Imre érdekében. Először 1953 nyarán, amikor Moszkvában... Lav-rentyij Berija [a KGB-főnökből lett belügyminiszter] azt javasolta, hogy Rákosi mondjon le a miniszterelnöki posztról, és a tisztséget Nagy Imre töltsse be - jegyzi fel Kanyó András. Nagy Imre életútjának elemzések ez a vonal általában kevés szót kap.)

Kádár Rákosi Mátyásról sem táplált illúziókat magában. Aczél György, aki szintén megjárta Rákosi börtöneit, egyszer megkérdezte: véleménye szerint a főtitkár tudott-e arról, ami velük történt. Kádár János csak vállat vont:

- Hogy tudott-e? Hiszen ő csinálta.

Kádár azonban továbbra sem csatlakozott a Rákosi ellen indított mozgalomhoz:

„...Én nem akartam bosszút állni, mert már akkor is az volt a véleményem, s ezt meg is mondtam. A bosszúállás újabb bosszút szül, se vége, se hossza nem lesz...”

Határozottan elutasította egykori munkatársát, a Nagy Imre-csoporthoz csatlakozott Széli Jenőt is, mikor próbálta meggyőzni őt:

- A te kezeden van az a kulcs, amivel Rákosit meg lehet buktatni!

Kádár állítólag azt felelte:

- „Nem szabad Rákosit megingatni.

- Meg van az már ingatva.

- Igen, éppen az a baj, mert a proli ragaszkodik Rákosihoz, a prolinak Rákosi szent. Mi tudjuk, hogy Rákosinak eltört a lába”.

A hasonlatot Kádár a fociból vette. Az MTK-nak volt egyszer egy híres focistája, a szőke Kalmár, akinek az

osztrák-magyar válogatott meccsen eltörték a lábát. Hónapokig beteg volt, aztán megint tréningbe állt, megszerezte a megfelelő kondíciót, de újra futballozni már nem tudott, mert a lábtörés emléke kísértette.

-Látod, Rákosi is úgy van, mint a szőke Kalmár, eltört a lába és már nem tud futballozni, de az ellenfél még mindig tart tőle.

- Mi tehát a teendő?

- Az a teendő, hogy mi valamennyien, akik a pályán vagyunk, úgy futballozzunk, mintha Rákosi lenne az igazi csapatkapitány..."

Kádár még az olyan gesztusokat sem helyeselte, hogy a Rákosit ábrázoló fotókat eltávolítsák a közintézmények faláról, nevét levegyék az üzemekről, mezőgazdasági termelőségvetkezetekről.

A külső szemlélőben felmerülhet a gondolat, hogy talán szándékosan engedett időt és hagyott módot, hogy a főtitkár újabb és újabb baklövéseivel lejárassa magát, de ez a feltevés elesik, ha számításba vesszük Kádár személyiségét. A lejáratás nemcsak Rákosinak, hanem az egész országnak is súlyos veszteséget okozott volna, és ehhez Kádár sohasem járult volna hozzá.

Már többször is említettük, a fiatal Kádár eszményítette a megtörhetetlen forradalmár hírében *álló* Rákosit, de ő is, mint minden igazán tehetséges ember, úgy fejlődött, hogy sorra kinötte a példaképeit. Az iránta táplált illúzióit elveszítette, de egy ideig még hasznosnak ítélte jelenlétét a magyar közéletben. Kádár János csak 1956 februárját követően, a szovjet kommunista párt Sztálint leleplező XX. Kongresszusa után bizonyosodott meg arról, hogy Rákosit még taktikai célok érdekében sem szabad tovább a helyén hagyni.

A szocialista táboron belül mindinkább fokozódott a feszültség. 1956 júniusában Németországban véres

összecsapásra került sor a munkások és a rendőrség között. Akárcsak 1953-ban, most is fennállt a veszély, hogy a lázongások továbbterjednek országról országra. A szovjet vezetés beavatkozásra szánta el magát.

Július közepén Mikoján újra Budapestre érkezett. A nagykövetségen először Rákosival, Gerővel és Hegedűs Andrással találkozott, nyíltan feltette a kérdést: a jelenlegi körülmények között nem volna-e jobb, ha Rákosi Mátyás magától lemondana, így segítve elő, hogy a párt megtarthassa az irányítást, valamint szétzúzhassák az ellenzéki és ellenséges csoportosulásokat. Egy váltás esetén ki állhatna a helyére?

Ez a felvetés megdöbbsentette az MDP vezetőit. Bár Rákosi többször is kacérkodott a visszavonulás gondolatával, két-három évet még mindenképp adott volna magának. Hegedűs Gerőt javasolta, de ő elhárította a jelölést. Azt hozta fel indokul, hogy ő (is) zsidó, beteg, továbbá akik Rákosival elégedetlenek, azok őt sem fogadják majd el. Rákosi is csak ideiglenes megoldásnak tartotta Gerő kijelölését.

A súlyos politikai helyzet (ha utólag belegondolunk, már alig négy hónap maradt hátra az októberi felkelés kitöréséig, a válság minden területen kiéleződött) nem tűrte volna el, hogy egy obskúrus „tanuló vezető” állítsanak a párt élére. A „régi gárda” viszont már elfogyott, vagy mind morálisan, mind egészségileg többé nem volt hadra fogható, így elkerülhetetlenül fel kellett merülnie Kádár János nevének. Gerő sem tagadta Kádár alkalmas voltát, de megjegyezte, hogy korábbi tevékenységével kapcsolatban táplál bizonyos fenntartásokat. A jelen levő Andropov nagykövet rákérdezett, hogy pontosan mire gondol, de Gerő elzárkózott minden konkrétumtól. Rákosi hozzátette, hogy ha némi kockázattal is járna Kádár jelölése, akkor is ezt kell

tenni. A „kockázat” mibenlétére ő sem adott pontosabb magyarázatot, ismételten Gerő Ernő mellett tette le a voksát, Kádárt gyengének tartotta arra, hogy irányítsa a Központi Vezetőség munkáját.

(Véleményével nem- állt egyedül, Széli Jenő újságíró is ilyen szellemben nyilatkozott:

„Kádáról már régen vallottam, hogy megfizethetetlen második ember. Egy jó primás mellett tökéletes brácsás. Neki mindig az kellett, hogy valami félreérthetetlen tekintélyre támaszkodjon... Kádár született másodhegedűs, akit a Történelem arra ítél, hogy primás legyen...”

Túl azon a tényen, hogy Szent Istvánon, Mátyás királyon és Kossuth Lajoson kívül a magyar történelemben aligha találunk valakit is, akinek egyedül, csak önmagára támaszkodva kellett annyi történelmi súlyú lépést meghoznia, mint Kádár Jánosnak, azt is megjegyeznénk, hogy az ország bármikor szívesen látna hasonló képességű „brácsásból lett primásokat”. Sajnos jó, ha évszázadonként egy jelentkezik belőlük, a XXI. század még adós egy ilyen személyiséggel.)

A Politikai Bizottság július 13-i ülésén elismerte a helyzet súlyosságát, de megfelelő kibontakozást nem tudott javasolni. Mikoján további tájékozódás kedvéért másnap Kádár Jánost is felkereste, nyilvánvalóan érdekelte az oly ellentmondásos megítélésű vezető véleménye a kialakult helyzetről. Másfél órát beszélgetett vele a Cserje utcai ház kertjében. Aczél György szerint felkínálta neki a párt vezetését. Kádár nem fogadta el, azt mondta, hogy az ember ilyenre nem jelentkezhet.

Huszár könyvében részletesen és összetetten foglalkozik ezzel a beszélgetéssel. Kádár természetes szövetségének tekintette Mikoját, ő ahhoz az új szov-

jet vezetéshez tartozott, mely megkezdte a „sztálini örökség” felszámolását, többek között hozzájárított az ártatlanul elítélt kommunisták rehabilitálásához is. Ha ezt nem kezdeményezik, Magyarországon is minden maradt volna a régiben és akkor maga Kádár is aligha szabadult volna ki a Conti utcai fegyházból. Mikojánék most is folyamatos harcot vívtak a régi vonal pozíciójukat megőrzött híveivel, esetleges bukásuk a magyar viszonyok visszarendeződését is magával vonta volna.

Kádár így szokatlan nyíltsággal, de árnyaltan fogalmazta meg véleményét az aktuális gondokról. A Központi Vezetőség véleményétől eltérően nem ítélte egyértelműen ellenségnek azokat az írókat, újságírókat, politizáló értelmiségieket, akik részt vettek a Petőfi Kör hevesen bíráló hangú vitaestjein.

Kádár János Rákosi szerepéről szólva kifejtette, hogy korábban sem gyakorolt egyértelmű önkritikát a Rajk-perrel és az egész személyi kultusszal kapcsolatban és most sem alkalmazza következetesen az SZKP XX. Kongresszusának tanulságait.

„-...Félünk - mondta Kádár - hogy a helyzet megváltozása esetén Rákosi elvtárs ismét visszatér az önkényeskedés gyakorlatához”, és hozzátette, hogy állítólag máris listákat készít az alkalomadtán letartóztatandó értelmiségiekről.

Mikoján azt is megkérdezte, hogy az utóbbi időben megerősödött-e Magyarországon a szovjetelienes hangulat, erre is nyílt és egyenes választ kapott.

„...Magyarországon a nacionalizmus mindig erős volt a népben, léteztek szovjetellenes hangulatok is, de Kádár szerint ezek az utóbbi időben nem erősödtek fel.

Kádár példaként a párizsi békeszerződés előkészítése

idején jelentkező nacionalista beállítottságot hozta fel, mely kapcsolatos volt Erdély sorsával, a Szlovákiában kialakult helyzettel és Bácska kérdésével. Nem kevesen úgy vélték, abban, hogy Erdélyt Magyarországtól elvéve Romániához csatolták, döntő szerepet játszott a Szovjetunió. Kádár megemlítette továbbá, hogy a nacionalizmus az értelmiség egy részénél annak következtében alakult ki, hogy a sajtóban meglehetősen sablonos módon volt megszervezve a Szovjetunió tudományos és műszaki sikereinek a propagandája, miközben a magyar tudósok és más szakemberek sikereit aláértékelték." (Mint emlékezetes, a pesti viccek nagy része azzal a bevezetéssel indult, hogy „szovjet tudósok felfedezték...”, és máris felhangzott az első nevetés.)

Ami a saját lehetséges jövőbeni szerepvállalását illeti, Kádár válasza nem tért el a szokásostól:

„- ..0 most is kész bármilyen poszton dolgozni, amivel a párt megbízza, de az adott esetben nem biztos benne, hogy Rákosi elvtárs őszintén kívánja-e az ő előléptetését és nem nyomás alatt teszi-e. Termékeny munka nem lehetséges teljes bizalom nélkül...”

Kádár János tudhatta, hogy nem sokat veszít az elutasítással, Mikoján szava önmagában kevés, a párt irányítóinak támogatására pedig semmiképp sem számíthat. A Központi Vezetőségben továbbra is egy tucatnyi olyan politikus ült, akik alig öt évvel korábban még szóltanul vették tudomásul, sőt támogatták az ő letartóztatását, Révai Józseftől Hegedűs Andrásan át Apró Antalig és Rónai Sándorig és így tovább. Ők nem csak az esetleges bosszútól tartottak, de feltételezhatték, hogy Kádár irányító szerephez jutva véget vet mindenféle személyes hatalmaskodásnak. A fejlemények őt igazolták, a még korábban őt javasló Gerő Ernő is kihátrált mögüle.

A Központi Vezetőség végül is elfogadta Rákosi lemondását, de nem a súlyos politikai-emberi bűneit tekintette oknak, hanem a megromlott egészségi állapotát. Helyébe a folyamatosság jegyében Gerő Ernőt választották. Kádár Jánost szívük szerint mellőzték volna, de mind a párton belül, mind a munkások között, mind a szovjet vezetés részéről olyan mérvű rokonszenvet élvezett, hogy meg sem kísérelték ezt a trükköt. Legalább a minimumát meg kellett adni annak, ami neki járt. Kádár bekerült a Politikai Bizottságba, és a Központi Bizottság titkári tisztségébe is kooptálták. Ezt a döntést Hegedűs András jelentette be. „Szándékolt volt-e vagy elbizonytalanodását tükrözte az őt nem jellemző fakó beszéd” - értelmezte Huszár a következő mondatait:

„Kádár elvtárs a felszabadulás előtti években egyik vezetője volt az illegális pártnak. A felszabadulás utáni években szinte a párt legszűkebb vezetésében foglalt helyet, egészen 1951-ig, amikor őt a Központi Vezetésből alaptalanul és igaztalanul kizárták, kizártuk [ni-csak, nicsak! - M. Gy] és alaptalanul és igaztalanul bűnvádi eljárás folyt le...”

A szóban forgó Hegedűs András az újabb kori magyar történelem legkritikusabb figurái közé tartozott. Már 23 éves korában, 1945-ben a Magyar Dolgozó Ifjúság Szövetségének országos titkára, tagja az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek, 1951-ben miniszter, két évvel később miniszterelnök-helyettes. 1955-ben miniszterelnökké nevezik ki, ebben a minőségben ő írja alá a Varsói Szerződést, a szocialista országok katonai együttműködését rögzítő kontraktust. 1956 októberében a Szovjetunióba menekül, Kádár János később, már miniszterelnökként néhány évre Moszkvában „felejtí”. Hazatérve Hegedűs szociológusként dolgozik tovább,

politikailag ha nem is éppen 180 fokos, de jelentős fordulatot hajt végre, egy pártellenes blokk szerveződik körülötte. 1973-ban radikális ellenzéki nézetei miatt elbocsátják a munkahelyéről és kizárják az MSZMP-ből. Később a rendszerváltó értelmiség zászlóvivői közé sorolták be. Ezen az 1956. júliusi ülésen is csak fogcsikorgatva, jobb meggyőződése ellenére ejthetett néhány elismerő szót Kádár Jánosról.

Gerő Ernő megválasztása a párt első emberének jelezte, hogy a Központi Vezetőség valójában a régi nyomvonalon kíván haladni, erre vallott, hogy bekerült a testületbe a korábban eltávolított Farkas Mihály is. Kádár megújító törekvéseiben alig néhány emberre számíthatott.

Felmerülhet a kérdés, hogy vajon megváltoztatta volna-e az események alakulását, ha ezen a júliusi tanácskozáson valamilyen csoda folytán Kádárt emelik első titkári tisztségbe. Általánosságban szólva a múltat elemezgethetjük, de nem vitatkozhatunk vele, Engels szavai szerint: „ami megtörtént, az igazolta létét”. Lehetséges, hogy Kádár János a Párt „vonatának” feltételezett vezetőjeként lelassíthatta volna a szakadék felé robogó szerelvény iramát, de semmiképp sem állíthatta volna meg a zuhanásában. Az első emberként való színre lépése még bizonyos hátránnyal is járt volna: 1956 novemberében még kevesebb bizalommal fogadták volna őt.

Kádár a továbbiakban sem élvezte a pártvezetés bizalmát, fenntartásaikban addig mentek, hogy telefonját lehallgatták, a levelezését ellenőrizték.

Túl sok támogatásra a pártot megújító, úgynevezett reformerők részéről sem számíthatott. Elindult a csúcsforgalom a „damaszkuszi úton”, mind több egykori Saulus kívánt Paulussá válni és eljutni az üdvösséghez.

A menet élén Rákosi Mátyás egykori író-újságíró „lieb-lingjei” haladtak. Olyanok, mint Méray Tibor, aki már 29 éves korában Kossuth-díjat kapott nem utolsósorban azért, mert a Szabad Nép kiküldött tudósítójaként ő találta ki azt a koholmányt, hogy az amerikai katonák baktériumbombákat vetettek be a hős észak-koreai hadsereg elleni háborúban. Méltó partnerének számított Aczél Tamás, a párt kiadóhivatalának vezetője, ő a Kossuth-díj mellé a Sztálin-díjat is megkapta. Nem maradt el tőlük a moszkvai emigráns Háy Gyula sem, aki visz-szaélve tehetségével egy alázattól csöpögő egyfelvonásos színdarabban ünnepelte meg Rákosi Mátyás hatvanadik születésnapját, Zelk Zoltán, a Vörös Hadseregnek címzett „Hűség és hála éneke” szerzője, Tardos Tibor, aki egy bányász balesetről szóló film forgatókönyvében úgy mutatta be Rákosit, mint aki egész éjszaka dolgozik azon, miképp kellene kimentem a mélységben rekedteket. Ők most számtalan társukkal Nagy Imre táborában, a Petőfi Körben gyülekeztek, olyan valóban nagy egyéniségek háta mögé húzódva, mint Illyés Gyula vagy Kodály Zoltán. Kádár Jánosért nem rajongtak, ő sem rokonszenvezett velük.

„...Az írók azt hiszik, hogy a júliusi változást (Rákosi bukását) ők csinálták. Hát vegyék végre tudomásul, hogy ezt a változást a párt Központi Vezetősége hajtotta végre, az egyszerű tagok, a munkások, a parasztok. Az írók olyanok, mint az a légy, amelyik rászáll a kocsirúdra, és azt hiszi, hogy ő húzza a kocsit...”

Egy küldöttség felkereste Kádárt, hogy segítse a „polgári sajtószabadság” engedélyezését Magyarországon, de ő nem támogatta ezt a kezdeményezést. Sokan a szemére vetették, hogy csalódtak benne.

Mind erőteljesebben vetődött fel a szándék, hogy

Rajk Lászlót és kivégzett társait végre méltó módon el kell temetni. Gerő Ernő és Hegedűs András hallani sem akart erről az aktusról. Kádár még az angyalföldi pártbizottságon dolgozott, amikor Rajk felesége felkereste.

„...Nagyon rossz állapotban volt - emlékszik vissza Kádár János -, gyötörte a börtönben szerzett reuma, nem volt rendes állása, se lakása, nem tudta, mi lett a kisfiával. Én segítettem felkutatni a gyereket és visszaadni a nevét is.

- Fennmaradt a kapcsolat később is? - kérdezte a riporter.

-1956 októberéig, Rajk László temetéséig, később azonban elsodortak minket az események. A temetés előkészítésében, mondhatnám, kierőszakolásában nekem is részem volt... A Politikai Bizottság ülésén ki-kényszerítettük a temetés dátumát, október hatodikát.

- Szándékosan választották az aradi vértanúk napját?

- Nem emlékszem, hogy akkor erre bárki is gondolt volna..."

Rajk Júlia azt szerette volna, ha a gödöllői országút árkából kiásott csontokat a Parlament előtt ravatalozzák fel és a gyászmenet járja be Budapestet, ezt Gerőék meg tudták akadályozni, de magát a temetést nem. Csak annyit tehettek, hogy a Kossuth Mauzóleum mögött ávéhás csapatokat sorakoztattak fel bevetésre készen.

Ezt az eseményt nem láttam, október 6-án vidéken jártam, csak a rádióközvetítésből és későbbi elbeszélésből ismerem a történeteket. Egy elviselhetetlenül pa* tetikus riporter, Ember György beszélt a mikrofonban,

a nemzet élő lelkiismeretének szerepében próbált tetszelegni.

A koporsó mellett végig ott állt fiával Rajk Júlia, a díszőrség tagjai ötpercenként váltották egymást. A ravatalnál beszédet mondott egy hetven év körüli szemüveges férfi, a spanyol polgárháború egykori katonája, majd későbbi moszkvai nagykövet, Münnich Ferenc. Emlékezett Apró Antal is, akit egy újságíró „Rákosi egyik leghűségesebb emberének” minősített, a „Politikai Bizottság örökös tagjának”, aki annak idején elfogadta a Rajk László halálos ítéletét bejelentő közleményt, aztán a rehabilitálását, később Nagy Imre táborába sodródott, majd az ő bukásához is hozzájárult.

Az összegyűlt gyászoló tömeg bizalmatlanul hallgatta a szónokokat, sőt a különféle csoportok egymást is gyanakodva fürkészhették. Érzelmeikben csak annyi volt a közös, hogy egyikük sem hitt a kedvező változásokat bejelentő ígéreteknek - politikai felfogásuk egyébként széles skálán oszlott meg. Az esőben ott álltak az illegális munkásmozgalmak régi harcosai, többnyire egykori szociáldemokraták, akiket Rajk László hatalma csúcsán kíméletlenül vegzált, az anekdota szerint egyikük meg is jegyezte:

- Szegény Laci, ha élne, de közénk lövetne most is.

Különös találkozásokra is sor került. A felszabadulás után letartóztatott, a büntetésüket már letöltött nyilasok és más szélsőjobboldali felfogású emberek közül sokan megjelentek, mintegy ünnepelni, és a tömegben összetalálkoztak a kommunista politikai foglyokkal, akik ugyancsak megjárták a börtönt. Egymásra vetett pillantásaik kevés jövőbeni békességet ígértek. Késő délután a pesti utcákon már kisebb tüntetések zajlottak le, de a rendőrség szétoszlatta ezeket.

Kádár János sem jelent meg a temetésen, hivatalos

küldetésben külföldön járt. Azt persze kár latolgatnunk, hogy eljött volna-e azok koporsójához, akiknek bűnösségét valaha elhitte, és halálukban, bevallottan, neki is része volt.

Az MDP Politikai Bizottsága Gerő Ernőt, az első titkárt delegálta a Kínai Kommunista Párt kongresszusára, és társként a rangban őt követő vezetőt, Kádár Jánost jelölte ki társának. A távol-keleti küldetés épp egybeesett az újratemetés időpontjával.

Kádár október 8-án visszatért ugyan Budapestre, de hamarosan újra elutazott Belgrádba, hogy a Gerő vezette küldöttség tagjaként a Jugoszláv Kommunista Szövetségével tárgyaljon. Tito nem felejtette el azokat a sérelmeket, melyek rendszerét és személyét érték magyar részről, a delegáció fogadását Rankovicsra bízta, és a hivatalos megbeszélések tervezett időtartamát is lerövidítette.

A magyar pártküldöttség október 16-án már hazautazhatott volna, de ehelyett országjáró körútra indult, szinte az egész Jugoszláviát megnézték. Kádár életében most először jutott el szülővárosába, Fiumébe, látta a kórházat, ahol anyja megszülte, a laktanyát, ahol az apja szolgált, de a szemtanúk szerint egyetlen szóval vagy gesztussal sem árulta el az érzelmeit.

Két legmagasabb rangú vezetője távollétében a párt Politikai Bizottsága csak látszatintézkedéseket hozott. Huszár idézi az egyik, október 20-án hozott határozatukat:

„A különböző lapokban az elkövetkező napokban olyan cikkeket kell lehozni, melyek nyugalomra, rendre mozgósítanak...”

Ez aligha volt hatékonyabb annál a vasvillánál, melyet a középkorban a pestisjárványok közeledtekor szoktak kirakni a falvak végébe.

IX

A Jugoszláviában járt magyar pártküldöttség 1956. október 23-án délelőtt érkezett vissza Budapestre. Talán a saját szemükkel is látták, amint az egyetemisták kiáltványokat ragasztanak ki a házfalakra és a körüli fákra, ezek a követeléseik 14 pontját tartalmazták. Alapjában kívánták megváltoztatni az ország politikai helyzetét: új magyar kormányt kívántak Nagy Imrével az élén, a szovjet katonák kivonását Magyarország területéről, Rákosi Mátyás és Farkas Mihály bíróság elé állítását.

A felhívások követelték a magyar gazdasági élet átszervezését, valamint a magyar-szovjet gazdasági kapcsolatok felülvizsgálását. Különös nyomatékot kapott a két, Magyarországon kitermelt alapanyag: az uránérc és a bauxit kiszállítása szovjetunióbeli feldolgozásra. A közvélemény meg volt győződve, hogy ezzel olyan hallatlan értékek vesznek el, melyek önmagukban is biztosítanák az ország jólétét, olyan luxus életet teremtenének az ország minden lakosának, mint az olaj a Dubai sejkségben. Évekkel később csalódottan vették tudomásul, hogy az itthoni feldolgozásuk veszteséges, sorra be kellett zárni a bányákat.

A kiáltvány eszmei elvárásokat is tartalmazott: teljes vélemény-, szólás- és sajtószabadságot, az eredeti Kos-suth-címer használatát a búzakoszorús, ötágú csillagos állami jelkép helyett.

Az egyetemisták azt is bejelentették, hogy szándékaiknak utcai felvonulással kívánnak nyomatékot adni. A helyzet azonnali döntéseket igényelt, a Gerő Ernő vezette küldöttség a pályaudvarról egyenest az Akadémia utcai pártközpontba ment, és összehívták a Politikai Bizottság rendkívüli ülését. A vezetés nem találta túlságosan aggasztónak a fejleményeket, az egyetemisták tervezett tüntetését azonban nem engedélyezte. Ilyen demonstrációkra ugyanis már évek óta csak az állam, illetve párt kezdeményezésére kerülhetett sor, vagy a rendszer intézkedéseinek támogatása céljából, például Rajk László vagy Mindszenty bíboros elítélését követelve, vagy „az imperialisták ellen küzdő országok iránti rokonszenv kinyilvánítására”.

13 óra előtt néhány perccel a rádió még beolvasta Piros László belügyminiszter közleményét, melyben megtilt mindenféle felvonulást és utcai tömeggyűlést. Kádár János ekkor a Rádió épületében tartózkodik, vitába keveredik az itt összegyűlt vezetőkkel. Ok azt javasolják neki, hogy fogadják el a követeléseket. Kádár nem egyezik bele, hamarosan el is hagyja a Rádiót, mert Gerő újra összehívta a Politikai Bizottságot. Maro-sánnal és Gáspár Sándorral elindul az Akadémia utcai Pártközpontba.

Közben fokozódott a belügyi vezetésre háruló nyomás, Piros László nem merte tovább vállalni a felelősséget a demonstráció betiltásáért, kora délután megadta az engedélyt. Mi, színművészeti főiskolások is elindultunk, a menetünk első sorában ott lépkedett Háry Gyula, Csurka István és a rejtélyes módon odakerült Déry Tibor.

Múlik az idő, idén már az ötvenedik évfordulóra kerül sor, de bennem alig-alig halványulnak el azok az 1956. októberi-novemberi napok. Emlékszem a Kossuth-cí-merre, melyet főiskolás társaim barkácsoltak, hogy magunkkal vigyük a felvonulásra, a néhány ezer fővel induló, majd emberfolyammá dagadó tömegre, a kések nyisszanására, ahogy kivágják a nemzetiszínű zászló közepéből a Népköztársaság címerét. Nem kopik el bennem az egyetlen ellentűntető képe sem, akit láttam. Nem egy pártkorifeus vállalta fel ezt a szerepet, egy italos öreg munkás állt ki, ingét kigombolva, a Margitszigetre vezető út láncába kapaszkodva, és rekedt hangon ismételte:

-Ki az egyeteméről az osztály árulók gyerekeivel!

Ezren és ezren hallották, de vagy elnéző mosollyal fogadták a szavait, vagy egyáltalán nem is törődtek vele. A demonstráció, amely eredetileg azért indult, hogy a szocializmus eredendő céljait megtisztítsa a személyi kultusz idején ráakódott szennytől, ha alig észrevehetően is, de már menet közben „gellert kapott”. Az egyetemi gyűléseken és röplapokon meghirdetett jelszavakat a sorok mellett elfutó agitátorok újakkal váltották fel, melyek szovjet-, sőt szocializmusellenes tartalmat hordoztak. Csodálkozva kérdeztem az egyik hangadót:

- Mit akartok? Nem erről volt szó! Csak

egy kurta választ kaptam:

- Megváltozott a helyzet!

Este a Parlament előtt gyülekező tömeg már letorkolta Nagy Imrét, mikor beszédét „Kedves Elvtársak!” megszólítással kezdte. Engem zavartak a fel-felröppenő, demagóg szólamok, inkább hazamentem Kőbányára. Idegenkedésemmel, fenntartásaimmal azt hiszem, nem álltam egyedül. Mécs Imre - aki az 1956-os

eseményekben való részvétele miatt a restauráció után nem csak a börtöncellát, hanem halálraítéltként a siralomházat is megjárta - egy emlékezésében megemlítette az Országház előtti téren eltöltött október 23-a estét. Mécs arról beszélt, hogy a tömegben már alig-alig látott ismerősöket, sőt egyetemistát sem sokat. A maga módján rokonszenves és naiv Mécs Imre ezt azzal magyarázza, hogy egy egész nemzetet fogott el egyszerre a forradalom és a szabadságharc romantikája. Még a bűnözők, a szajhák és a stricik is a lelkesültség állapotába emelkedtek.

Bár akkor is, a későbbiekben is az események közelében jártam, a történetek évtizedekre meghatározták az életem folyását, mégis úgy érzem: túl keveset tudok ahhoz, hogy történelmi léptékű megítélésükre vállalkozzam. Ezt belátva írói pályám ötven éve alatt mindvégig elkerültem a „forradalom” vagy „ellenforradalom”, illetve a Pozsgay Imre által emlegetett „népfelkelés” kifejezés használatát, megmaradtam a semlege-sebb „felkelés” megjelölés mellett.

A kezdeti idilli állapotba, amelyet oly emlékezetessé tettek az üzletek betört kirakatában elhelyezett táskák, kosarak, ezekben gyűjtötték a pénzt, külön őrizet nélkül is háborítatlanul az áldozatok megsegítésére, a magyar és szovjet tankok személyzetével barátkozó civilek látványa, különös mellékjelenségek keveredtek. A rádió ostrománál túlságosan is hamar előkerültek a titkos katonai és rendőri raktárakban őrzött fegyverek, a támadók rendkívüli stratégiai pontossággal választották ki a célpontjaikat: a repülőteret, a rádióadó-állomásokat, a telefonközpontokat, a fegyvergyárakat, a „Szabad Nép”-székházat. A „Tagesspiegel” című újság szerint: „a felkelők pontosan kidolgozott stratégiai terv

szerint jártak el. Rajtaütésszerűen kezükbe kaparintották Budapest hat ideggócát".

Valóban így történt vagy sem, nem az én feladatom eldönteni. Egy dolgot azonban mindenképpen el kell fogadnunk: a felgyülemlett országos bajoknak, politikai ellentéteknek előbb vagy utóbb, de robbanáshoz kellett vezetniük, csak az időpont és az arányok lehettek kétségesek.

A gyáva és tehetségtelen magyar vezetés képtelennek bizonyult a helyzet kezelésére, elmulasztotta azt a történelmi esélyt is, melyet a lengyel kommunista párt megragadott, a poznani tüntetés után a tömegek követeléseit beemelte a saját programjába, és a megvalósítási folyamat élére állt. A gondokat sem lenyelni, sem kiköpni nem tudta.

Október 23-án este Gerő Ernő rádióbeszédében csöcseléknek nevezte a tüntetőket, Kovács István, a budapesti pártbizottság első titkára azt mondta: „Ellenforradalom! Lőni!", ugyanúgy vélekedett az agyvérzéstől béna Révai József is, de az irányítás gyakorlatilag felbomlott. A máskor szigorúan őrzött Akadémia utcai Pártközpontban most szabadon járkáltak ki-be az emberek. Ságvári Ágnes azt írja, hogy még a bizalmas telefonszámokat tartalmazó listák is eltűntek, ennek birtokában a Pártközpontot elfoglaló felkelők október 26-tól minden pártvezető telefonvonalát kikapcsolták, megbénítva ezzel az egymás közötti összeköttetést.

A Magyar Dolgozók Pártjának fel kellett fognia, hogy az ország elégedetlen az általa irányított, önmagát szocialistának nevező rendszerrel, sőt zömében ellenségesen áll vele szemben. Alig tíz év telt el a világháború befejezése óta, a füstje csak a levegőben oszlott el, a

fejekben még nem. Ezt a háborút Magyarország a német birodalom oldalán vívta meg, és mint említettem, nemcsak hatalmi nyomástól kényszerítve, hanem uralkodó osztályának és polgársága nagy részének őszinte meggyőződésétől vezéreltetve.

A háborús vereséget helyrehozható történelmi kisiklásként élték meg, bíztak benne, hogy évszázados előjogaik és az oly gyakran hangoztatott „kultúrfölényük” hamarosan az ő kezükbe juttatja vissza az ország irányítását, sőt a Trianonban elszakított magyar területeket is visszaszerezhetik.

A hatalmában csak megingatott, de meg nem döntött uralkodó osztály bizton számíthatott az egyházak támogatására is.

„... A magyar keresztény egyházak, mindenek előtt a katolikus klérus szélsőségesen szemben álltak a hazai baloldallal - állapítja meg Kopátsy Sándor professzor -, a két háború közötti beteges antikommunista hisztéria támasza a keresztény kurzus volt. Szemben a lengyel egyházzal, mely évszázadok óta a lengyel nemzeti szabadság éharcosa és a lengyel érdekek fő védelmezője volt, a magyar klérus nem a népet, hanem a saját előjogait védte. Kereste és megtalálta a hatalom bizalmát. Nem jeleskedtek a náccikkal szembeni ellenállásban, még kevésbé a nemcsak embertelen, de nagyon keresztényietlen zsidótörvények elleni fellépésben sem. Alapállásuk a felszabadulás után sem változott meg, a történelmi egyházak a reformok ellenzői voltak, még a polgári demokrácia normáihoz képest is ősközület-nek számítottak.”

Az 1948-ban bekövetkezett kommunista hatalomátvétel aztán egyszerre számolt le az „ancien régime” minden meghatározó, rétegével. A földosztással már korábban megszüntette a nagybirtokrendszert, a ban-

kok, a gyárak államosításával a pénzügyi és ipari tőkét. Nem járt különül a „klerikális reakció” sem, egymást követték a főpapok: Mindszenty, Grósz és a többiek ellen konstruált perek, papok százai kerültek börtönbe, feloszlatták az apáca- és szerzetesrendeket.

Bár a Sztálin halála utáni idők hoztak a sorsukban bizonyos enyhülést, „a régi uralkodó osztály sebei még frissen véreztek. Tagjainak többsége most jött ki a börtönökből, az internáló táborokból, családjuk most tért haza a kitelepítésből”, nem lehetett kétséges, hogy egy politikai változás esetén milyen magatartást tanúsítanak majd. Sokan jól értettek a nép nyelvén, megfelelő stílusban tudták megszólítani a fiatalokat, a külvárosok lumpen rétegét. A munkások, a polgári tömegek helyzetéről már szóltunk, életszínvonaluk a nyomorszintre zuhant vissza.

A rendszer csak két csoportra számíthatott: egyrészt a magát kompromittált vezető rétegre, az államvédelmisekre és más menthetetlenül elkötelezettekre, másrészt az úgynevezett értelmiségi reformerekre. Ez az utóbbi tömörülés meglehetősen heterogén elemekből állott össze: egykori népi kollégistákból, volt parasztpártiakból, a népi irodalom alkotóiból és olvasótáborukból és más nemzeti érzelmű baloldaliakból, másrészt a zsidó értelmiség liberális szellemben politizáló vonulatából. A Petőfi Körben elhangzott elvi állásfoglalásaikat próbálták meg az adott helyzetben a cselekvés nyelvére lefordítani. Sokan közülük kétségtelen bátorságról tettek tanúbizonyságot, a szabadságukat, sőt az életüket áldozták az eszméikért, de az események menetén nem sokat tudtak változtatni, az irányítás napok alatt kicsúszott a kezükből, sőt valószínűleg egy pillanatig sem volt ott.

A Központi Vezetőség az október 24-re forduló éjszakán is tanácskozott, a jegyzőkönyvet író Ságvári Ágnes így örökítette meg a történeteket:

„...Mindenki a maga nevében szólott hozzá a napirendhez.

Kétségbeejtő volt hallgatni, ahogy Gerő érvelt a saját első titkári megbízatása mellett. Arra hivatkozott: az a párt, amelyik háromhavonként váltogatja az első titkárát, nem stabil, szava nem hiteles...

.. Kádár János határozottan Gerő beosztásának megtartása mellett szólalt fel. Nem vállalta első titkári posztra történő jelölését... Nyugodtan mondhatom, nem a felelősség elhárítása miatt, nem is gyávaságból vagy álszerénységből. Kádár arra hivatkozott, hogy az idő nem alkalmas a párton belüli harcokra, a párttagságot óvni kell, s végül a nagy tapasztalatú vezetők iránti tisztelet párthagyomány." Célzott a Gerővel való szembenállására, de úgy fogalmazott: „a válságos helyzetben nem szabad olyan váltást végrehajtani, melyben a sérelmet szenvedettek kerülnek a sérelmet okozók helyére”.

Kádár alapvető realitásérzékekével felmérte, hogy ez a Központi Vezetőség nem rendelkezik igazi programmal, nem kívánt az élére állni „egy vegyes magyar politikai, eszmei és szociális töltetű” fegyveres megmozdulásnak. A végén kiderült, hogy a felajánlott pozíció visszautasításával nem sokat veszített, a szavazásnál csak négyen adták rá a voksukat.

Kádár János október 23-án este az első lövés eldördülésekor még úgy ítélte meg, hogy ellenforradalmi megmozdulás bontakozik ki. Október 24-én azt mondta a rádióban, hogy az egyetemi ifjúság felvonulása a népi demokratikus államrend elleni támadássá fajult el. Később, látva, hogy óriási dolgozó tömegek, mun-

kasok, bányászok mozdulnak meg, a szovjet csapatok kivonását, a begyűjtési rendszer eltörlését és más politikai változásokat követelve, módosított értékelésén. Bár továbbra is a fegyveres harc beszüntetését tartotta a felkelőkkel való tárgyalások alapfeltételének, támogatta a reformok gondolatát.

A vezetés tehetetlensége tovább tartott. Gerő a Központi Vezetőség ülésén bejelentette: felhívást küldött a főváros környékén állomásozó szovjet csapatokhoz: működjenek közre a rend helyreállításában - írja a továbbiakban Ságvári Ágnes - A Központi Vezetőség jelen levő tagjai - természetesen Nagy Imre is - tudomásul vették a bejelentést, olyannyira, hogy Gerő bejelentését nem is bocsátották szavazásra.

„Mintha egyszerűbb lett volna a szovjet haderő felvonultatásával rendet csinálni, mint a magyar fegyveres erőket a polgári lakossággal szembeállítani. Ne feledjük, a magyar fegyveres erők tűzparancsot nem kaptak. A katonai vezetés megbénult? Vagy nem merték lőszerrel ellátni a honvédelmet? Polgárháborútól tartottak? Egy biztos: ezen a KV-ülésen sem Gerővel, sem az intézkedésével egyetértőkkel nem vitakozott senki.”

Kádár mindenképpen meg akarta védeni a párt egységét, de nehezebbre esett megtalálni az összhangot a vezetésben helyet foglaló értelmiségi reformerekkel. Ok Nagy Imrét tekintették vezérüknek, Kádár nem volt igazán népszerű a köreikben, és mint tudjuk, ő sem vonzódott különösebben hozzájuk. Kádár köré legfeljebb a hatalmi villongásoktól, ésszerűtlen döntésektől megcsömörlött pártfunkcionáriusok tömörültek. Nem hiszem, hogy nagyot tévedne, aki feltételezi, hogy Kádár Jánosnak a Nagy Imre iránti fenntartásai október 23-a végzetes óráiban is fennmaradtak, erről így számol be egy 1956. december 2-án készült jegyzőkönyv:

„...Részt vettem október 23-a reggelétől kezdve az eseményekben - mondja Kádár János. - Általában a központban tartózkodtam, és szemtanúja voltam annak, hogy miközben az illetékes vezető pártszerv óráról órára összegyűlt a Pártközpont egyik helységében, ott jelen volt Nagy Imre, valamint Losonczy és Donáth elvtársak is. Utóbbiak annak ellenére, hogy a Központi Vezetőségbe való beválasztásukat nem fogadták el, az ülésen még részt vettek. Szemtanúja voltam, hogy a nevezett három elvtárs átment az épület másik szárnyába. Anélkül, hogy Nagy elvtársat e tekintetben gyanúsítani akarnám - de ismerjük az ő viszonyát saját vejéhez, Losonczyhoz és Gimeshez, akik ettől kezdve ott tanyáztak a pártközpontban -, szemtanúja voltam, amikor beszélgetés formájában közölte velük azt, amit a párt Központi Vezetősége a felkeléssel kapcsolatban elhatározott, vagy annak egy részét." Ugyanebben a nyilatkozatában Kádár már nem csak a gyanúját, hanem a vádjait is megfogalmazta, az október 23-án kezdődött események okairól szólva megemlíti, „a Rákosi-Gerő klikk hibái elleni szükséges és helyes harc eltorzulását a pártellenzék egy csoportja, mégpedig a Nagy Imre-Losonczy csoport által".

Nagy Imre döntései keresztezték egymást. Ságvári Ágnes emlékezése szerint kijelentette, hogy a fegyvertartásra meghirdetett statáriumot azért írta alá, mert életet akart menteni vele. De akkor miért vonta vissza a kijárási tilalmat? - kérdezték tőle értetlenül. Azért, mert így kívánta demonstrálni az új kormány humanista alapállását.

Bár Nagy Imre emberi tisztességét elmarasztalás nem érheti, a felkelés során újra és újra bebizonyosodott, hogy nem rendelkezik igazi államférfihoz illő képes-

ségekkel, nem tudott kialakítani világos és markáns elképzeléseket.

Ezt a hiányosságát néhány vezetőtársa is felismerte. A Kádár-rendszer iránti rokonszenvvel aligha gyanúsítható Eörsi István később az újvidéki Symposionban megjelent interjúban megszólaltatta erről Lukács Györgyöt, a nagy marxista filozófust, aki a népművelési miniszteri posztot töltötte be a Nagy Imre-kormányban.

„- Lukács elvtárs megítélése szerint [Nagy Imrénék - M. Gy.] semmilyen programja nem volt, vagy csak az átfogó program hiányzott?

- Természetesen volt egy általános reformprogramja, de abszolúte halvány fogalmi voltak csak arról, hogy ezt a reformprogramot az egyes területeken hogyan valósítják meg.

- Mezőgazdasági programja sem volt?

- Ez is olyan program volt, amelynek megvalósítása érdekében úgyszólván semmi sem történt. Ne feledje el, hogy Nagy Imre alatt [Lukács György feltehetőleg a miniszteri működésére gondolt - M. Gy.] a mezőgazdasági reformból nagyon kevés valósult meg. Nagy Imre... az állam öregapja vagy mije maradt és létrehozott egy olyan csoportot, amelyben bizonyos fokig benne voltak a legrosszabb reformisták, másrészt nem volt semmiféle konkrét program, hogy na most ezt és ezt kell tenni és amazzt elhagyni és így tovább... Nagy Imrénél soha nem volt világos, hogy mi az álláspontja... Én abszolúte nem állítom azt, hogy Nagy Imre ellenforradalmár lett volna, vagy akárcsak a kapitalizmus hí ve... szóval semmi ilyesmit nem állítok róla, csak azt, hogy nem volt programja. Az egyik nap. ezt mondta, a másik nap azt.

Bár ez az értékelés Nagy Imre kormányának egyik

tagjától, egyben későbbi snagovi fogolytársától származott, nem lehetett kizárni azt a lehetőséget, hogy csak egyéni, egyoldalú ítéletről van szó. Megkerestem Nyers Rezsőt, a magyar politikai élet „nagy öregjét”, és megmutattam neki a cikket. A véleményét kértem, egyetértett Lukács Györggyel, rövid tünődés után még hozzátette:

„- Nagy Imre alapvetően épp olyan internacionalista gondolkodású politikus volt, mint a többi Moszkvából hazatért emigráns. Őt a magyar polgári közvélemény kommunistának tekintette, csak 1956. november 4-nek reggelétől fogadta el a magáénak.” Ugyanezt az álláspontot képviselte az események alakulására döntő hatást gyakoroló Szabad Európa Rádió is.

Egy ilyen egyéniség könnyen befolyásolható és esetleg akarata ellenére is különféle elvek ruhaakasztó vállfájává válhat. Külsejénél, beszédstílusánál, vidéki kapcsolatainál fogva Nagy Imre a parasztságból feljövő értelmiséget, vezetőt testesítette meg, a parasztság pedig a jobboldal szemében mindig is a nemzet fundamentumát jelentette. Kádár János nem versenyezhetett vele, mert anélkül, hogy lebecsülte volna a parasztság szerepét, a nemzet életében mindig is azt hangsúlyozta, hogy az ország legsúlyosabb terheit a munkásosztály viseli.

A közmegegyezés legfontosabb feltételének azt tűnt, hogy a párt határolódjon el a Rákosi-féle korszaktól. Október 25-én összegyűlt az MDP Központi Vezetősége, leváltotta Gerőt, és Kádár Jánost bizta meg az első titkári teendőik ellátásával. Megkezdődött a kormány átszervezése is, Nagy Imre saját híveit vette volna maga mellé: Donáth Ferencet, Szilágyi Józsefet, Lo-

sonczy Gézát. Kádár Donáth kijelölésével nem értett egyet, és több más jelöltet sem támogatót. A kormánylista egészen az utolsó napokig változott és módosult. A baloldali indíttatású és elkötelezettségű személyek mindinkább kiszorultak. Úgy emlékszem, hogy az akkori környezetemből osztálytársamnak, Csurka Istvánnak tetszett leginkább a dolgoknak ilyen módon való alakulása, kopott fürdőköpenyben ült a főiskolai diák-szállóban és dörzsölte a kezét:

- Ez az a híres szalámi taktika!

Állítólag 17 párt működött már Magyarországon, néhányuk még a kivárás taktikájához folyamodott, például a szociáldemokraták nem adták a nevüket a változásokhoz, nem küldtek tagokat a kormányba sem. Más pártok viszont annál inkább aktivizálódtak. A Parlament épületébe szinte bárki bejuthatott, egy díszmagyarba öltözött úr állítólag „Tildy kegyelmes urat” kereste. Tildy Zoltán református pap, egykori államelnök szintén bekerült a kormányba.

Az MDP vezetése továbbra sem tudta elszánni magát a kialakult helyzet határozott és egyértelmű értékelésére, továbbra is a felkelőkkel való fegyveres leszámolás, illetve a velük történő megegyezés között vacillált, ennek megfelelően esély sem volt, hogy megtalálja a kivezető utat. Az olyan engedmények, mint hogy megfosztják minden tisztségétől az amúgy is Moszkvában „dekkoló” Rákosi Mátyást, vagy leváltják a leginkább kompromittálódott vezetőket, mint például Hegedűs Andrást és társait, többé már senkit sem elégítettek ki.

En időm nagy részét az utcán kóborolva töltöttem, hol az egyik, hol a másik fegyveres csoporthoz csatlakoztam, mindenütt találtam ismerősöket. Az a benyomás alakult ki bennem, hogy a kormánynak és a veze-

tésnek általában fogalma sincs arról, hogy mi történik az utcákon és semmiféle olyan eszközzel nem rendelkezik, amellyel az eseményeket befolyásolni tudná.

A rádió szinte óránként ismételte meg a felhívást a fegyverletételre, újra és újra statáriális eljárással fenyegetve az ellenszegülőket, de ez senkit sem befolyásolt, egyetlen felkelőt sem láttam, aki ettől elhajította volna a puskáját.

Még Szepesi Györgyöt, a sportriportert is mozgósította a propaganda, emlékszem meghatottságot tettető hangjára. Arra figyelmeztette a labdarúgás kedvelőit, hogy ha a legrövidebb időn belül nem maradnak abba a harcok, akkor vasárnap nem rendezik meg a magyarsvéd futballmeccset, és nem foglalhatunk helyet a Népstadion lelátóin „szívünkben könnyes boldogsággal”. Szepesi aztán el is menekült a felkelők haragja elől, meg sem állt sógora ausztráliai fatelepéig, és csak a konszolidáció után merészkedett vissza Magyarországra.

Ugy emlékszem, hogy a napok teltével mindinkább megváltozott a felkelő csoportok összetétele. Még kevesebb egyetemistát-főiskolást lehetett látni az utcákon, már nem számított „sikkes”-nek a lazán vállra vetett dobtáras géppisztoly. Hazamentek vagy visszahúzódtak a diákszállókba.

A főiskolások helyébe különös lumpen figurák, börtönből szabadult, a polgári megélhetés szélén hanyódó személyek léptek. Az ő felbukkanásukon nincs mit csodálkoznunk, minden fegyveres felkelés elsősorban azokra támaszkodik, akik a legkevesebbet veszíthetik, a tehetősebbek kétszer is meggondolják, hogy szerepvállalásukkal kockáztassák megszerzett értékeiket.

Ez az „örségváltás” minden különösebb feltűnés nélkül, de annál határozottabban ment végbe. Egy ilyen

esetnek magam is tanúja voltam. A színművészeti főiskolásokból szerveződött kis felkelő egység a Thököly úti rendőrőrs elhagyott helyiségébe vetette be magát. Egy-két napot én is velük töltöttem. Egyszer délben átmentem a közeli diákszállóba, hogy áthozzam az ebédet. Alig egy fél órát töltöttem távol, de mire visszatértem, az egész csoportot lefegyverezte két-három ismeretlen felkelő, a főiskolások meg sem próbáltak szembeszállni velük. A változások apró, de érzékletes jeleként az üzletek betört kirakataiból is eltűntek az addig őrizetlenül is biztonságban levő adománygyűjtő kosarak és kalapok.

Ezek a keményebb és elszántabb csoportosulások, melyeket csak ritkán támogattak értelmiségi hangadók, egyre kevésbé fogadták el a Nagy Imre vezette kabinet döntését. Határozatlansággal vádolták, sőt azt híresztelték, hogy összejátszik a szovjet csapatokkal. Az iskolában felszedett gyér orosz nyelvtudásukkal egy jelszót is megfogalmaztak: „Imre Balsoj, igyi da-moj!”, vagyis „Nagy Imre, eredj haza!”. Győrött ellenkormány is alakult, amely jelentős területekre fejtette ki a befolyását, de Nagy Imre egyelőre a helyén maradt.

„...Azokban a napokban a kormány tagjai közül tényleges beleszólása az események menetébe Nagy Imrének, Losonczynek és nekem volt - mondta később Kádár János. Ez lett a tulajdonképpeni kabinet. A Minisztertanács csak akadozva működött, ebben a hangadó egyébként sem Nagy Imre volt, hanem elsősorban Tildy Zoltán, aztán Losonczy és bizonyos mértékig Erdei Ferenc.

- Messzemenő politikai engedményeket tettünk. Mai szemmel a legfontosabb ezek közül a többpártrendszer elfogadása volt, ezt magam is megszavaztam.

Abból indultam ki, hogy a tűzszünettel és ezekkel a messzemenő politikai engedményekkel sikerül kikerülni szorongatott helyzetünkéből.

- A fő kérdés azonban a szovjet csapatok kivonása volt, a szovjet elvtársak megkérdezték a véleményemet. Én azt mondtam, hogy minden újonnan bevetett szovjet egységgel erősebbek leszünk katonailag és gyengébbek politikailag.

-Eddig a pontig tehát Önök együtt mentek Nagy Imrével? - kérdezte Kanyó András, a riporter.

-Igen, így volt. Én szentül meg voltam győződve akkor is, ma is, hogy az a harc, amit Nagy Imre folytatott Rákosiék ellen, igazságos és pozitív volt.

- Mikor változott meg a helyzet?

-Akkor, amikor kiderült, hogy nem tudunk, vagy talán nem is akarunk ellenállni a folyamatnak, amely már a sebtében összehozott koalíciós kormány létét is veszélyeztette. Október utolsó napjaiban nem úgy nézett ki, hogy a kormány sokáig tudja tartani magát, hiszen már senki sem hallgatott ránk.

- Ön is tiltakozott, amikor kiderült, hogy a szovjet vezetés újabb csapatokat vezényelt magyar területre és ezt aligha lehetett másként felfogni, mint egy újabb beavatkozás előkészítését.

- Mint mondtam, én a további vérontást el akartam kerülni. Erre azonban mind kevesebb remény kínálkozott a meghirdetett tűzszünet ellenére..."

X.

A kormányhoz hű katonai és karhatalmi erők szervezeti meggyengülése és a vele járó demoralizálódás már hónapokkal korábban elkezdődött és egyre riasztóbb méreteket öltött. Mikor október 23-án este eldőrdültek az első lövések a Rádiónál, felbontották a riadótervet tartalmazó borítékot, kiderült, hogy a karhatalmi szolgálat Budapesten csak a különféle tisztiiskolák hallgatóira és a Honvédelmi Minisztérium őrzészlóalj ára számíthat, mindent együttvéve alig 4600 fegyveresre.

„...Ráadásul senki sem tudhatta - írja könyvében Kiszely Gábor -, hogy a mozgósítottak miként juthatnak el a bevetés színhelyére, mivel egy módfelett pihent agyban született döntés szerint a gépkocsiállomány a kaszárnyáktól távol egyetlen központba csoportosítva várakozott. Ráadásul először a sofőröket kellett berendelni, akik jórészt civil alkalmazottak voltak és a város különböző pontjain laktak.”

Az ilyenén módon bevethető erők még a legfontosabb központi létesítmények biztosítására sem voltak elegendők. A helyzet tovább romlott, mikor Münnich Ferenc, az új belügyminiszter kihirdette a határozatot az ÁVH feloszlásáról. Az Akadémia utcai Pártközpont őrei vadonatúj rendőruniformist kaptak, melynek még villogó fémgombjai és csatjai, a feltűnő sárga cipők azonnal jelezték viselőik eredeti hovatartozását. Ők továbbra is hajlandók lettek volna ellátni a felada-

tukat, de a biztonság érdekében civil ruhát kértek, ezzel azonban nem tudták ellátni őket. Nonn György, a lemondott legfőbb ügyész, aki akkor hagyta el az épületet, tovább korlátozta a lehetőségeiket, utasította őket, hogy ne használjanak fegyvert, mert ez veszélyes következményekhez vezethet.

„...Számos volt politikai vezető - köztük a BM miniszterhelyettesek is - szovjet tankon távozott. A védelem megszűntével minden vezető átment a Parlamentbe - írja a szemtanú Ságvári Ágnes. - Véletlenszerűen összeverődött katonák jöttek be a Pártközpontba, belelöttek a páncélszekrényekbe, még a szőnyegek alatt is aranyat, ezüstöt, pénzt kerestek, de legfeljebb egy-egy gazdátlan párttagkönyvet találhattak, egy-egy divatos Te van kovácsolta cigarettatárcát...”

A Néphadsereg - nem utolsósorban a megfelelő irányítás hiányában - gyakorlatilag szétesett, sőt, számos egységük átállt a felkelők oldalára. A sajtó csak fokozta a soraikban terjengő eszmei zűrzavart, a párt központi lapja október 29-i számának „Hajnalodik” című cikkében kiállt a felkelők mellett, ezt elolvasva minden katona, aki megpróbált volna szembeszállni velük, joggal érezhette magát hazaárulónak. A felkelők létszámbeli és felszereltségi fölénye egyre fokozódott.

Legjelentősebb budapesti bázisukat a Corvin köz jól védhető térségében alakították ki. Elfoglalták a Corvin mozit, a Kisfaludy köz 4. számú házának I. emeletét és a Práter utcai iskolát. A kezdetben alig 80 főt számláló csapat létszáma hamarosan a háromszázat is meghaladta, és irányító szerepet játszottak a többi felkelő központ irányításában is. Géppisztollyal és modern Thompson típusú géppuskákkal voltak felszerelve, sőt egy ágyúval is rendelkeztek.

A katonai vezetésnek a rendszerhez hű maradt tagjai

egy döntő akcióra szánták el magukat. Az október 29-re virradó éjszaka le akartak csapni a Corvin közre, a Széna térre és más felkelőközpontokra is, és felszámolni őket. A terv Nagy Imre ellenállásán hiúsult meg, a miniszterelnök kijelentette: ha a Corvin közt megtámadják, azonnal lemond.

A rendőrség is átállt a túloldalra, Kopácsi Sándor, a főkapitány fegyvereket és épületeket engedett át a felkelőknek, beosztottjainak megtiltotta, hogy fellépjenek velük szemben. Az akciók minden további nélkül folytatódhattak, a támadások célkeresztjében a különböző pártintézmények álltak.

„...A VII. kerületi pártbizottságot nagyobb létszámú fegyveres csoport támadta meg - írja könyvében Hollós Ervin. - Egy ideig tartották magukat, sőt, visszaverték a rohamozókat, de ezek újabb erősítést kaptak és október 29-én az épület elesett...”

Többszöri kísérlet után elfoglalták a VIII. kerületi pártbizottságot, majd a XVIII., XIX. kerületet is, ostrom kezdődött a II., a XX. és a XXI. kerületi MDP-székház ellen. Néhány órán belül a többi helyi központban is megtörték a védők ellenállását, az utolsó bástya a Köztársaság téri Budapesti Pártbizottság maradt.

„...Ez a kommunisták utolsó támaszpontja - mondta egy korabeli tudósítás. A szovjet csapatok visszavonultak, már csak a Köztársaság téri Pártház veszélyes. Ha azt elfoglalják, akkor övük a főváros, és akié Budapest, azé az ország...”

A támadásra a felkelők minden bevethető osztagukat összpontosították, a Corvin közietek - most is nekik szánták a szervező-irányító szerepet -, a Széna tériek mellett az olyan kisebb létszámú egységeket is, mint például a Vig utcai vagy a Thököly úti rendőrorosn elhelyezkedőket is.

A Budapesti Pártbizottság védelme az adott időszakban meggyengült, a csapatkivonások következményeként a térről elvezényelték azt a három szovjet tankot, mely a biztosítást szolgálta. Mintegy az ő pótlásukra ötven magyar tisztiiskolást vezényeltek ki a helyszínre, ezek a szemközti Városi Színházban [Erkel Színház -M. Gy.] helyezkedtek el, meggátolva a Pártház körülzárását és a frontális támadást. Őket azonban hamarosan visszarendelték.

Így a védelem kétszakasznyi (46 fő) karhatalmista sorkatonából állott - többségük novemberben leszerelt volna, két hadnagy parancsnoksága alatt, rajtuk kívül három-négy magasabb rangú tiszt is benn tartózkodott, akik a munkásmilíciák felállításának terveit próbálták kidolgozni. Az épületben néhány tucatnyi pártfunkcionárius és alkalmazott maradt, olyanok, mint a helyben szerkesztett „Esti Budapest” című lap munkatársai, de akadt bent borbély, szakácsnő, adminisztrátor is. Ez utóbbiak nagy része soha életében nem használt lőfegyvert, bár megpróbáltak egy „gyorstalpaló” képzést adni nekik, de az esetleges harcokban nem lehetett számítani rájuk.

A védelem irányítása Mező Imrének, a Budapesti Pártbizottság titkárának kezében összpontosult. Mező az egyébként bizalmatlan és zárkózott természetű Kádár János legjobb barátjának számított. (Az első titkár később mindvégig megőrizte kapcsolatuk emlékét, ezzel kapcsolatosan érdemes ide iktatni az „Esti Budapest” egykori főszerkesztőjének, Kelen Bélának a feljegyzését.

„...Már 1959-ben történt, hogy Kádár Jánost irodájában felkereste Illyés Gyula, Erdei Ferenc, Darvas József. Az első titkár rögtön rákérdezett a lényegre:

- Ti valamiért jöttetek hozzám, nem?

Illyés átvette a szót és azt mondta:

- Tulajdonképpen azért, mert Déry Tibor még mindig bent van, Nyugaton is érdeklődnek utána, a PEN Klub is.

Kádár felállt a helyéről és le-fel sétált:

- Volt a Pártban egy zsidó fiú, aki a legközelebb állt hozzám, egy Szabolcs megyei fiú. Ti, akik itt falukutatókkal foglalkoztok, talán ezt az oldalát nem is néztétek a dolgoknak. Az anyja özvegyen tíz gyereket nevelt fel, olyan szegények voltak, hogy még a vásárra is tetves számmal mentek, mezítláb. írni-olvasni nem tudott ez a fiú és a munkásmozgalomba kerülve tanulta meg a betűvetést. Majd fokozatosan különböző feladatokat vállalt, részt vett a spanyol polgárháborúban, a belga pártban is nagyon fontos szerepet játszott. Ezt az embert 1956-ban megölték. Négy gyerek maradt utána, de az özvegye egyszer sem kért tőlem segítséget. Majd ha Mezoné és az árvák eljönnek, utána tárgyalhatunk Déry Tiborról is.

Erre Illyés azt mondta:

- Nem is gondoltam volna, hogy ilyen lelki válságot okozok, hogy nektek ilyen lelki világotok van.

-Nem csak nektek van - felelte Kádár János. Nekünk kommunistáknak nem lehet?!"

(Megjegyzendő, Kádár mindvégig támogatta a Mező családot, még abban is közbenjárt, hogy az özvegy tisztességes nyugdíjat kapjon.)

Mező Imre 1945-ben tért haza Magyarországra, akkor kezdődött barátsága Kádárral. A törvénytelen származású proligyerek és a zsidó parasztfiú a magyar pokol legmélyebb bugyraiból indult, szót értettek egymással. Mindketten a kommunista mozgalomban találták meg a maguk követendő útját, de elkötelezetten is megőrizték valóságérzéküket, kötődésüket a dol-

gozó emberekhez. Szükségszerűen szembekerültek a Rákosi Mátyás által kijelölt vonallal, és nem is maradhattak meg a helyükön. Mező Imre politikai fontosság tekintetében nem tartozott egy súlycsoportba Kádár Jánossal, így elkerülte a börtönt, de leváltották és alacsony beosztásba helyezték. 1954-ben tért vissza a fősodorba, a Budapesti Pártbizottság titkára lett.

Kádár gyakran meglátogatta a munkahelyén, és hosszú sétákat tettek. Számos tény vall politikai nézeteik közelségére, ilyen például, hogy Mező Imre Kádárral együtt távol maradt arról az ünnepről, melyet Nagy Imre hatvanadik születésnapja alkalmából rendeztek az Orsó utcai villában, jóllehet a házigazda külön nyomatékot adott a meghívásának. Megbeszéltek az országban, az MDP Központi Vezetőségében történeteket, egyetértettek abban is, hogy fel kell lépni a Petőfi Körben és a sajtóban izgató írók és újságírók ellen.

Véleményük nem mindig esett egybe, Kelen Béla a Rubicon folyóiratban erre is idéz egy példát:

„... (A gyűlésen) Mező Imre állatian kikelt Rákosi ellen és nagyon szidta, Kádár szót kért:

- Elvtársak, ha valakinek van elszámolnivalója Rákosi Mátyással, az én vagyok. Nekem személyileg is van elszámolnivalóm. De én nem Rákosi Mátyás személyéről beszélek, nem ez a lényeg, hanem az ország ügye, és abban az esetben, ha ezt az országot erről a mélypontról Rákosival tudjuk kiemelni, akkor én félreteszem a személyi sérelmeimet és az elszámolnivaló-mat. Úgyhogy nem értek egyet Mező elvtárral, a barátommal, ahogy a szitok-átok háborúba átmegy..."

Utoljára alig néhány órával az ostrom megindulása előtt találkoztak. Kádár kiment a Köztársaság téri Pártházba, Mező beszámolt arról, hogy hiába fordult

támogatásért a Minisztertanácshoz, Nagy Imre nem vette komolyan a veszélyt. Később, mikor már teljes erővel kibontakozott az ostrom, elfoglaltságára hivatkozva ismét nem fogadta Mező Imre telefonhívását. A Honvédelmi Minisztériumtól is hiába kért erősítést, onnan csak egy repülőgép kiküldését ígérték meg, mely a magasból feltérképezi majd a helyzetet. A rendőrség a felkelés óta tanúsított magatartásához híven most is elzárkózott.

„...Azért mentem oda - mondta később Kádár János -, hogy megtudjam, mi történik a Budapesti Pártbizottságban, tájékozódni akartam, milyen a helyzet a Köztársaság téren, és persze a személyi szimpátia is vezetett. Jól ismertem, jó barátom volt Mező Imre, és izgatott a többi ott dolgozó elvtárs sorsa is. Azokban a napokban nem voltak világosak a frontok. Nem voltak normális viszonyok. Lehet-e mai fogalmaink szerint pártként jellemezni azt az alakulatot? A lényeg az, hogy létrejött ugyan egy Központi Bizottság, amely azonban munka- és határozatképtelen volt. Ülészett éjjel-nappal napirend nélkül, nem tartottak formális megbeszéléseket valamilyen meghatározott tárgyról.” Kádárnak nem állt módjában segíteni, nehéz szívvel köszönt el Mező Imrétől.

(Kádár még kísérletet tett rá, hogy támogatást nyújtson a Pártház védőinek. Felkereste őt a Tűzoltó utcai és Tompa utcai felkelőcsoportok delegációja, Csongovai Per Olaf vezetésével. Csongovait magam is jól ismertem, talán két évvel járt fölöttem a Színművészeti Főiskolán, filmrendezőnek tanult. „Csolaf” - ez volt a beceneve - fekete hajú, villogó fogú fiú volt, állandóan a nők körül legyeskedett. Mindent el tudtam képzelni róla, csak azt nem, hogy egyszer majd egy fegyveres osztagot irányít. Párttag volt ugyan, de ez nem látszott

többnek, mint a szakmai előmenetelt biztosító eszköznek, én soha egyetlen politizáló mondatot sem hallottam tőle.

Hasonlóan a felkelők fiatal értelmiségi rétegéhez, „Csolaf” is elsősorban a munkás kötődésű Kádár Jánosban bízott. Az egyik gyűlés után megkereste az első titkárt, és szinte nyílt utasítást adott neki:

-Egyetlen lehetőség van a forradalom megmentésére - mondta -, ha maga áll. A párt át tudná venni a forradalom vezetését is, csak magáévá kellene tennie a forradalom követeléseit.

- Kádár azt mondta, hogy nagyon érdekes ez a javaslatunk - emlékszik vissza Csongovai -, de előbb mintegy szimbolikus első lépésként adjunk örséget a Budapesti Pártközpont védelmére. Erre azt válaszoltam Kádárnak, hogy én nem azt ajánlottam, hogy a forradalom lépjen be a pártba, hanem a párt lépjen be a forradalomba.

- Ezen még gondolkodunk, majd találunk rá valamilyen megoldást - mondta Kádár udvariasan, de többé nem tért vissza az ügyre. Megértette, hogy a felkelők nem kívánják megvédeni saját társaik támadásától a Pártközpontot.

A felkelés leverése után „Csolaf” Franciaországba emigrált, és egy filmvállalatot alapított. Él-e még? Ki tudja.)

Tompa Károly, az épületet védő katonák egyik hadnagya megpróbált ember- és élelmiszerpótlást hozni a karhatalom központjából, de azt a választ kapta, hogy a karhatalmi szervezetet már törvényesen feloszlatták. Erre a hírré Mező Imre összehívta az alakulatot, és közölte tagjaival, hogy törvényesen már semmi sem kötelezi őket az ott maradásra. Aki akar, eltávozhat, senkit sem kívánnak ott tartani meggyőződése és akarata elle-

nére. Mind a negyvenhat katona úgy döntött, hogy kitart az őrhelyén.

Mind több jel mutatta, hogy a Pártház tényleges ostroma hamarosan megkezdődik. A felkelők nem csak a saját fegyvereseiket mozgósították, hanem a környékbeli polgári lakosságot is feltüzelték. Olyan híreket terjesztettek, hogy a Köztársaság téri épületben sok száz volt ávéhás tiszt gyűlt össze és fegyveres akcióra készülődik. Elhangzott az is, hogy az épület alatt többemeletnyi mélységben egy börtönrendszer húzódik, a cellákban politikai foglyokat és letartóztatott felkelőket őriznek. A propaganda feltehetőleg azt a taktikai célt szolgálta, hogy ha a harcok az épületen kívülre is kiterjednének, a környékbeliek ne segítsék a védők menekülését.

„...Október 30-án reggel nyolc órától - írja Hollós Ervin a »Köztársaság tér 1956« című könyvében - a terveknek megfelelően a felkelők egységei elfoglalták a számukra kijelölt kiindulási körzeteket, megszállták a Pártbizottság környékét. A színház bal oldalán, mögötte és a téren a Corvin köziek és a Víg utcaiak helyezkedtek el tüzelőállásban, ők foglalták el a színházat és a Luther utcai MAV-épületet is. Ők vették be magukat a Köztársaság térnek azokba a bérházaiba is, ahonnan kilövés nyílt a Pártházra. A Corvin köziek különleges osztaga, mely a felderítéseket és a letartóztatásokat is végezte, a fák mögött, a tűzoltólaktanya előtt rendezkedett be. A Baross téri felkelők egy része a Pártház háta mögött, másik részük a színház jobb oldalán, valamint a Légszesz és a Kenyérmező utcában helyezkedett el.”

Becslések szerint hat-hétszáz fegyverest összpontosítottak a támadásra, ez mintegy tíz-tizenkétszeres túlerőt jelentett a védőkkel összevetve. A fegyverzetben is

sokszoros különbség mutatkozott, géppuskák és golyószórók álltak szemben géppisztolyokkal és puskákkal. A Corvin köziek az ágyújukat is bevetették.

Maiéter Pál honvédelmi miniszter egy T34-es páncélossal támogatta a támadókat, Kádár értesült erről a lépéséről és nem felejtette el neki. Az épületben működő „Esti Budapest” szerkesztőségének ablakaiból jól meg lehetett figyelni a színház tetején tüzelőállásba helyezett géppuskát, a támadólánc kibontakozását, de Mező Imre egyelőre nem adta ki a tűzparancsot.

- Várjatok! Hagyjátok nyitva a kaput, hátha tárgyalni akarnak.

Tudta, hogy a kormány és a felkelők október 28-án egy órától tűzszünetet kötöttek, és reménykedett benne, hogy az ostromra készülődők végül is ehhez tartják majd magukat. Kilenc óra felé harminc-negyven civil, néhány rendőr és katona elcsalva posztjáról a kapuórséget, behatolt az épület előterébe, körülfogta és letartóztatta az ott elhelyezkedő hét karhatalmistát, majd visszavonulva magukkal vitték őket.

A karhatalmistákat kint a téren arccal a Pártház felé fordítva felsorakoztatták, és a mögöttük megbúvó fegyveresek az épület védői felé kiáltottak:

- Adjátok meg magatokat! Ha nem, akkor kivégezük a foglyokat! - ezzel szinte egyidejűleg kézigránátot vágtak a hét fogoly közé.

Az átfogó támadás délelőtt tíz óra tíz perckor indult meg a Pártház ellen, mind a téren, mind a határoló utcákban, mind a környékbeli házak ablakaiban elhelyezkedett fegyveresek ösztüzet zúdítottak rá. Az épület a maga átlagos vastagságú falaival, hatalmas ablakfelületeivel katonailag védhetetlennek számított. Az ostromlók viszonylag biztos fedezékből lőttek, egy golyószórós egy sérült karhatalmista testét rakta maga elé

sáncként, amíg belülről egy mesterlövész nem végzett a fegyver kezelőjével.

„Az ablakok már az első percekben nagy csörömpöléssel betörték - írja az épületben tartózkodó Hollós Ervin. - A szobákba csapódó golyók eleinte a meny-nyezetet érték, annak jeléül, hogy még csak a térről, a fák mögül, rögtönzött lövészteknőkből tüzelnek. Alig fél óra múlva azonban a golyók már az ablakokkal szemközti falakat találták el, sőt, mélyebben csapódtak be, mint az ablakpárkány szintje...”

A becsapódásoktól fullasztó por terjengett, a kézigránátoktól egymás után gyulladtak ki az irodák, egyre nehezebben sikerült eloltani a lángokat. A telefon továbbra is működött, Mező Imre folyamatosan próbált segítséget kérni. Újra felhívta a Parlamentet, a titkárnő közölte vele, hogy Nagy Imre változatlanul nem ér rá, de hallva a kagylóba is beszűrődő lövések és robbanások dőrejét, a nő elszánta magát, és jelentette a helyzetet a miniszterelnöknek. Nagy Imre változatlanul rémhírnék minősítette a híradást - később a bírósági tárgyalásán azt vallotta, hogy nem tudott az ostromról.

Az erők aránya mindinkább eltolódott, az ostromlókhoz újabb és újabb egységek csatlakoztak, a védők viszont nem tudták pótolni veszteségeiket, sőt a lőszerartalékaik is kimerülőfélben voltak, a parancsnokok kiadták az utasítást, hogy csak biztos célpontra lehet tüzelni. A harc kimenetelét mégsem a közvetlen összecsapás döntötte el.

Mező a Honvédelmi Minisztériumot is felhívta, itt egy, a kormányhoz hű ügyeletes tisztától ígéretet kapott, hogy harckocsikat küldenek a Pártház felszabadítására.

A páncélos erők - hasonlóan a Néphadsereg többi

fegyverneméhez - általában igyekeztek elkerülni, hogy beleavatkozzanak a harcokba, inkább a passzivitást választották. Egy jellemző kép maradt meg bennem: október 23-án éjszaka, amikor már folyt a Rádió ostroma, lejjebb, a Bródy Sándor utcában vesztegelt egy T-34-es, alatta egy olajtőcsa sötétlett, a személyzete inkább kifolyatta az üzemanyagot, semmint hogy valamelyik fél mellé álljon.

A Mátyás laktanyában, ahol a páncélosok elhelyezkedtek, hasonlóan rossz volt a hangulat, a többség úgy vélte, hogy a tömeggel szemben nem szabad fellépniük. A felmentő hadműveletre kijelölt tankoszlop parancsnoka is megpróbált kitérni a feladat elől. Az eligazításnál azt jelentette felettesének, Virágh Ede ezredesnek, hogy ő nem budapesti, nem tudja, hol fekszik a Köztársaság tér és annak melyik részén áll a Pártház. Virágh ezredes nem akarta kioktatni őt a beosztottai előtt, inkább elmagyarázta a megközelítési útvonalakat, és egy vázlatos térképet is rajzolt neki a helyszínről. Arról is tájékoztatást adott neki, hogy a Corvin köziek ágyúja és a Maiéter Pál ezredes által kivezényelt T-34-es már lövi a Pártházat, megparancsolta, hogy mind a kettőt semmisítsék meg.

A parancsnok az oszlopot vezető harcokocsiba ült, és a tömegben át utat tört magának a Köztársaság térre, a többi hat tank követte. Rádióösszeköttetés nem állt fenn az oszlop tagjai között, így a parancsnok nem kérhetett útbaigazítást a társaitól, periszkópon át próbált tájékozódni. A kapott vázlat ellenére sem ismerte ki magát a helyszínen, így a saját feltételezéseiből indult ki. Vidéki állomáshelyein megszokta, hogy a helyi pártbizottság központja mindig egy-egy térség legnagyobb, legim-pozánsabb elhelyezett épületében működik. A budapesti Köztársaság téren kétségkívül a Városi Színház

tűnt ilyennek, következésképpen a vele szemben álló sárga házból a felkelők tüzelnek. (Aki ismerős a helyszínen, az tudja, hogy éppen fordítva állt a helyzet.)

A parancsnok nem bízott a megítélés helyességében, ezért ki akarta vonni az oszlopot a térről, de csak egy harckocsi követte, a többi négy tüzelőállást vett fel. Mindkét oldalon dermedten figyelték, hogy mire határozzák el magukat, tudták, hogy a beavatkozásuk végképp eldönti a harc kimenetelét. A lövegtornyok végül is a Pártház ellen fordultak és löni kezdtek. A parancsnok leírt egy kört, bement a Zrínyi Akadémiára újabb tájékozódást kérni, ott tisztázódott a helyzet, ekkor visszafordult, de a Pártház addigra már elesett. Az emlékezések szerint, ha a tankok nem kapcsolódnak bele a harcokba, az ostrom csak egy-két nap múlva tört volna át, ezalatt végig fennállt volna az esély, hogy egy, a rendszer mellett kitartó felmentő alakulat érkezik.

Délután három óra felé az utcai homlokzat nagy része már leomlott, a védők felfogták a helyzetük reménytelenségét. Az utolsó töltényig való harc helyett egy olyan megoldást választottak, amellyel megmenthetik a bent tartózkodókat, elsősorban az asszonyok és gyerekek életét: szabad elvonulás fejében átengedik a épületet.

„...Rövid vita kezdődött - írja könyvében Hollós Ervin ~, hogy ki menjen ki a térre, ki vállalja a kockázatot, hogy tárgyal a támadókkal. Mező Imre ragaszkodott hozzá, Papp és Asztalos ezredes tiltakozott a fellépése ellen." Mező számára ez az akció különösen veszélyesnek számított, hiszen őt jól ismerték, és fennállt a veszély, hogy végeznek vele, de nem tudták lebeszélni szándékáról. Papp és Asztalos viszont ragaszkodott hozzá, hogy ez esetben vele tartson, úgy vélték, jó hatással lehet a fegyveresekre, ha látják, hogy nemcsak

karhatalmisták, hanem katonatisztek is tartózkodnak a házban.

Egy szétlőtt ablakkeret roncsára felkötött abrosz helyettesítette a fehér zászlót. Mező Imre magához vette, utasítást adott, hogy kilépésük után zárják be a kaput, és ha fegyveres felkelőkkel tér vissza, ne lőjenek rájuk.

Mikor a három parlamber megjelent a kapuban, a téren csend támadt, többen is kiabáltak:

- Ne lőjete! Megadják magukat!

Mezőéic folytatták az útjukat, és elindultak a Városi Színház felé, azt feltételezve, hogy az ostromot irányító stáb ott helyezkedik el. Hirtelen sortűz zúdult rájuk, először Asztalos esett el, majd Mezőt terítette le egy golyó. Papp ezredest egy géppisztoly sorozat érte - megpróbált visszafordulni, de egy újabb lövés végzett vele.

Mező Imre nem halt meg azonnal, egy bőrkabátos munkás „hagyjátok ezt a kommunistát, majd én elintézem!” felkiáltással kimentette, egy társával hordágyra rakta, beszállították a Péterfy Sándor utcai kórházba, de már ott sem tudtak segíteni rajta, másnap délután kiszenvedett.

Az események folytatását a szemtanú krónikás leírásából idézem:

„...Lelőtt parlamber társai ott maradtak a földön. A közben odatódult fegyveresek Asztalos Jánost felemelték, de nem tudott megállni a lábán, visszazuhant. Erre nekiestek, ütni-verní, rugdalni kezdtek, majd ketten a lábánál fogva a legközelebbi fához húzták, egy drótot duplán összehajtottak, hurkot csináltak és átfogták vele Asztalos mindkét lábát. Két fegyveres felment a fára, egyikük meghúzta a drótot és a fa legalsó ágára csavarta. így lógott Asztalos János teste a lábainál felfüggesztve...

...A többiek Papp Józsefet fogták körül, a tömegből valaki felkiáltott:

- Kivenni a szívét!

A Papp ezredes mellett álló Jankó Piroskának valaki egy huszonöt centiméter hosszú, három centiméter széles pengéjű, barna fa markolatú tört nyomott a kezébe. Papp kezét-lábát lefogták, a nő pedig a tört többször is az ezredes szívébe döfte, a kifröccsenő vér előtötte Jankó Piroška bőrkabátját. Ezután mások Papp felhasított mellkasát kezdték feszegetni és a kezükkel igyekeztek az áldozat szívét kitépni...

Ezek után az ellenforradalmárok [ezt a meghatározást az eredeti szövegből idézem - M. Gy.] egy csizma-nadrágos férfit kezdtek el hurcolni:

- Ez egy ÁVH-s ezredes!

Amikor az úttest közepére értek, a foglyot többen megrohanták, és ütni, rugdosni kezdték... Mikor a földre zuhant, tovább rugdosták, majd a színház felé vonszolták. Ezután kötelet kerítettek, a lábára erősítették, s az egyik fára fel akarták akasztani. Amikor a kötelet meghúzták, az elszakadt, és az áldozat fejjel a földre zuhant. Akkor az egyik fegyveres géppisztolyával egy sorozatot lőtt ki rá, majd összekötözték a kötéllel és ismét felhúzták a fára."

(A teljes igazsághoz hozzátartozik, hogy a támadók között sok munkás fiatal, katona, egyetemista is akadt, akik őszintén hittek abban, hogy a „Forradalom” eszményeiért szállnak harcba. Elég a napjainkban az érdeklődés középpontjába került elhunyt filmrendezőt említeni, aki fegyvert fogott, de ez nem zavarta abban, hogy később művészeti Kossuth-díjat fogadjon el Kádár János rendszerétől.)

A mézárhlást nem elsősorban a Corvin köziek, vagy más „elit alakulat” hajtotta végre, hanem egy velük

együtt harcoló önálló „forradalmi” osztag. A Százház utcai nyomortanyákról érkezett mintegy száz többszörösen elítélt bűnöző - a hozzájuk csapódott szajhákkal együtt. Kegyetlenségük megdöbbenetete ugyan a felkelőket, de meg sem kíséreltek közbelépni a foglyul esettek védelmében, így az ő felelősségük is kétségtelen.

Később a restaurálódott szocialista rendszer a gyilkosokra csapott le a legkeményebb szigorral. Jellemző, hogy a felkeléssel kapcsolatosan országszerte mintegy kétszázharminc embert ítéltek halálra, ebből harmincan a Százház utcaiak közül kerültek ki. A Pártházat lövő páncélosok vezetői két-három évvel megúszták.

A felkelők betörték a kapun, a védők visszavonultak előbb az első emeletre, majd lehúzódtak az alagsor felé. Zűrzavar keletkezett, ezt kihasználva néhány katonának és pártalkalmazottnak sikerült megszöknie, volt, aki úgy próbált menekülni, hogy a harmadik emeletről vetette ki magát. Az elfogottakat a falhoz állították és egy kivégzőbrigád sortüzet zúdított rájuk. Huszonötén haltak meg a helyszínen vagy egy-két napon belül a kórházban.

A megmenekült funkcionáriusok egyike a Parlamentbe sietett, és jelentette a történeteket, Nagy Imre nem hitt neki:

-Nem jól tudja - válaszolta a miniszterelnök -, a Pártházból provokálták a felkelőket.

- De hiszen én ott voltam bent, magam láttam mindent.

- Akkor is téved.

A funkcionárius a közvetlen vezetést kézben tartóknak is hiába próbált jelentést tenni. Megkereste Tökés Ottót, Rajk László egykori titkárát, és kétségbeesve mondta neki:

- Képzeld el: Nagy Imre nem tudja, hogy mi történt a Köztársaság téren.

Tökés szúrósan nézett vissza:

- Biztos?! Lehet, hogy te nem tudod! Donáth

Ferenc haza is küldte:

- Majd hívunk, ha szükségünk lesz rád.

A helyszínre kivonuló esetleges segítség már semmit nem tehetett volna, a foglyokat elhurcolták vagy kivégezték. Egy halott szájába párttagsági könyvet raktak, a másíknak egy cigarettát dugtak a fogai közé.

Megkezdődött a fosztogatás: „A mintegy húsz-huszonöt főnyi Baross téri fegyveres kezdte kihordani a székház raktárában talált holmikat. Az itt tárolt függönyöket, rádiókat, írógépeket, szőnyegeket, bútorokat a Kenyérmező utcai ablakokon adogatták ki, rakták fel az odaállított teherautókra. Hordták a konyhafelszere* lést, az irodai bútorokat, a szőnyegeket, a képeket” - írja Hollós Ervin. A páncélszekrényt nem tudták felnyitni, megszerezték a pénztárosnő címét és a helyszínre hozták. Hatvanezer forintot találtak, ennyit tett ki a pártalkalmazottak esedékes fizetése és a sorkatonák zsoldja. A székház előtt égetni kezdték a kihordott könyveket, képeket és iratokat.

Mint már említettem, a felkelők a Pártház ostromát két váddal is indokolták, ezeket utólag be is próbálták bizonyítani. Szükség volt rá, hogy a holttestektől, a sárral keveredő vértócsáktól, pusztításoktól megdöbben közvéleményt meggyőzzék a végbement akció jogosságáról.

Az első vád, miszerint ávós tisztek százai gyűltek itt össze és akciókra szerveződtek, hamar elesett. Nyilvánvalóvá vált, hogy a takarítónőket, telefonkezelőket, levélelosztókat, borbélyt, sőt a gyerekeket leszámítva

sem érte el a százat, a benn tartózkodó fegyveresek száma pedig az ötvenet sem.

Maradt a másik indok: az épület alatt többemeletnyi mélységben egy börtönrendszer húzódik, melyben politikai foglyokat, elfogott felkelőket őriznek. A Pártház elfoglalása után azonnal megkezdődött a feltételezett labirintus feltárása. Az egész székházat töviről hegyire végigkutatták, egy betonba ágyazott páncélajtót fel is robbantottak, de sehol sem találtak lehetséges lejáratot.

Ezután a vizsgálódást kiterjesztették a Köztársaság tér egész területére. Ellenőrizték a csatornákat, ki akarták dönteni az összes hirdetőoszlopot, aztán különféle ásatásokba fogtak. Fúrótornyokat hoztak ki a helyszínre, húsz aknát mélyítettek le, némelyikük mélysége elérte a húsz métert, a szélessége pedig a tízet, de semmiféle nyomot nem tudtak feltárni.

A „föld alatti hangok vételére” nagy teljesítményű oszcilloszkópokat is bevetettek. Újsághívásokban kerestek olyan személyeket, akik ismerik a titkos labirintusok lejárátát, számosan jelentkeztek, egyikük szerint a liftaknákból nyílik padlólapokkal álcázva, másikuk szerint egy folyosó az Operaház pincéjéig vezet, onnan lehet megközelíteni.

A „Magyar Nemzet” már tényként jelenti, hogy felfedezték a börtönrendszert:

„...Csütörtökön [november 1-jén - M. Gy.] az egyik aknánál dolgozók végre beszédhangra lettek figyelmesek. Messziről, nagyon távolról hallatszott a segélykérő szó:

- Szabadítsatok ki! Foglyok vagyunk! Élni akarunk! - hallották a mélyből.

- Hányan vagytok?

- Száznegyvenheten - szólt a válasz... A hangokból eddig még csak körülbelül tudták megállapítani: tizen-

nyolc-húsz méter lehet a mélység, de a bunker elhelyezését, fekvését még mindig homály fedi..."

A rádiós felszólítások sem hoztak eredményt. Többnyire egzaltált öregasszonyok jelentkeztek, egyikük szerint a labirintus lejárata a Csengery utca 46. szám alatt található. Egy közeli rokonát egyszer ott bevitték

- állította -, és itt, a Luther utcában hozták ki. Kiszálltak a helyszínre, de hiába keresték a lejáratot.

A fűrógépek már agyag- majd márgaréteget harán-toltak, de az egyre nyilvánvalóbb kudarc ellenére a felkelők nem vonhatták vissza vádjukat a „titkos börtönök” létezéséről. Előre próbáltak menekülni, gyanújukat kiterjesztették az Akadémia utcai pártszékházra is, de az itt állomásozó szovjet tankok visszaverték a próbálkozásait. A hisztérikus kutatás csak november 4-én, a szovjet csapatok támadásakor ért véget, helyre-hozhatatlannak tűnő felfordulást hagyva maga mögött.

A Pártház ostromát azóta is különbözőképpen értékelik. Előbb szobrot emelnek a védők emlékezetére, aztán a rendszerváltás után lebontották, ugyanúgy eltűnt az előcsarnok faláról az elesettek névsorát megörökítő tábla. A Magyar Szocialista Párt soros elnöke valószínűleg épp odalát a szobor talpazatának a helyére, ezért szorgalmazhatja, hogy a pártközpont költözzék el innen valamilyen más környékre.

A történelmi megítélés is változott, a Fehér Könyv egyértelműen elítélő hangját összetettebb értékelések követik, melyek Pozsgay Imre emlékezetes „népfelkelés” meghatározásában érik el a csúcspont, ezzel mintegy felmentve a Köztársaság téri támadókat is. Legfontosabb forrásom, Huszár Tibor másfél ezer oldalra terjedő munkája csak néhány sort fordít az eseményre

- ezt is inkább filozófálgató szándékkal:

„...A lincselés és a céltalan öldöklés nem a felelős katonai vezetők [értve ezeken a felkelők parancsnokait - M. Gy.] szándékai szerint alakult: a forradalmak örvénylő mozgása azonban irracionális történéseket is eredményez. Így történhetett, hogy a fehér zászlóval tárgyalni induló Mező Imrét a támadók lelőtték, hogy az indulatok kisülése pillanataiban nem válogat: Mező Imre esetében a golyók nem egy despota pártbürokratóval, hanem a mindenkori szegények tisztaszívú elkötelezettjével végeztek." A gondolat igen szép, az ember csak azt sajnálhatja, hogy maga Mező Imre már nem olvashatta el.

A nyugati lapok eddig egyhangúan lelkesítő jelentéseibe is behatol némi bizonytalanság. Hollós Ervin Marton Endrének Amerikában megjelent: „A tiltott egek” című írását idézi:

„...Meggyőződésem szerint nincs mentség erre az október 30-i értelmetlen öldöklésre, ami akkor történt, mikor úgy látszott, hogy a forradalom már győzelmet aratott...”

Október 30-án délután, mikor a Köztársaság téren még tartott a védők agóniája, mikor Nagy Imre beszédet tartott a Parlament előtt, ebben kijelentette: „Szabadságunk első óráit éljük”.

Mások viszont úgy vélték, hogy ez az ostrom egyértelműen feltárta az események várható alakulását, a megbékélés leghalványabb illúziói is eloszlottak.

(Még 2006 tavaszán is hiába próbáltam elmagyarázni a történeteket egy politikai ügyekben forgolódo jogásznak. Ő, arcán megfellebezhetetlen bizonyosságtudattal csak annyit kérdezett:

- Ki lőtt először?

Szemem-szám elállt:

- Hát nem mindegy? A Pártház félszáz védője vonult

oda fegyverekkel, ágyúval, tankkal a Corvin közti vagy Baross téri felkelő bázis elé vagy 5-600 „forradalmár” a Köztársaság téri Pártház elé? Maga az alaphelyzet mutatja, hogy kit terhel a felelősség.)

Az újabb értékelések között érdemes megemlíteni Charles Gáti nyilatkozatát:

„...Hangsúlyozom, hogy október 30-án, mint ezt levéltári forrásokból magyar, amerikai és orosz történészek már megírták, a szovjet pártelnökség egyhangúan a beavatkozás ellen szavazott. A döntés másnap megváltoztatásához hozzájárult a Köztársaság téri atrocitás.”

XI.

Senki sem láthatott bele Kádár János akkori gondolataiba, de a megnyilatkozásaiból úgy tűnik, hogy október utolsó napján még nem határozta el, hogy szembefordul a felkelést irányító erőkkal.

A Rubicon című folyóirat felidézi Heltai Györgynek, a Nagy Imre vezette kormány államtitkárának visszaemlékezését. Heltai egy kabinetülésről számol be, melyre bejött Andropov, a budapesti szovjet nagykövet és állítólag a következőket jelentette ki:

„... Mert ők csak jót akarnak, a csapataik azért tartózkodnak itt, hogy az ellenforradalmat leállítsák. És erre Kádár közbeszólt, nagyon ingerülten:

- Itt nincs ellenforradalom és [ha lesz - M. Gy.] ezt az ellenforradalmat a maguk csapatai váltják ki. És ilyen körülmények között nekem csak egy kötelességem van. Tudja, hogy mióta vagyok kommunista, tudja, mi nekem a Vörös Hadsereg, mégis veszem a pisztolyomat, kimegyek az utcára és lelövöm őket.

Ennek tanúja voltam, a dátumra nem emlékszem pontosan - teszi hozzá Heltai -, de a jelenetre nem lehet nem emlékezni, olyan impozáns volt Kádár."

Mivel nem voltam jelen az esetnél, és direkt cáfolatokat sem hallottam senkitől, nincs jogom kétségbe vonni a Heltai által elmondottakat, de némi gyanút nem fojthatok el magamban. Sem a mondanivaló, sem a stílus nem tűnik jellemzőnek a megfontolt és túlzásoktól tar-

tózkodó Kádár Jánosra. Heltai látszólag dicséri ugyan Kádárt, de lehet, csak azért teszi, hogy ennek fényében még elítélőbb legyen a november eleji fellépése.

A többpártrendszer engedélyezésével és a koalíciós kormány létrejöttével a hatalom birtoklása gyakorlatilag kicsúszott a kommunisták kezéből. Kádár egy rádióbeszédében fordult az elvtársaihoz:

„...Pártunkra az elmúlt évek rossz vezetése következtében nagy súlyú terhek árnyéka vetődött. Ezekről teljes mértékben, tiszta lelkiismerettel, bátor, egyenes elhatározással meg kell szabadulni. A párt sorai meg fognak inogni, de én nem tartok tőle, hogy a tiszta, becsületes lelkű, őszinte szándékú kommunisták lesznek hűtlenek. Elhagynak bennünket azok, akik önző egyéni érdekből, karrierből vagy más szándékkal csatlakoztak hozzánk, de ettől a tehertől és vezetésünk egyes személyeinek múltbeli bűnei terhétől megszabadulva, ha bizonyos tekintetben előlről is kezdve, de kedvezőbb és tisztább feltételek között fogunk küzdeni eszméink, népünk, honfitársaink, hazánk javára... Kis párt leszünk, de tisztességes...”

Kádár hozzákezdett programjának megvalósításához, mindenképpen meg akarta tisztítani az MDP-t a Rákosi-rendszer hagyatékától, de a Történelem a szó legszorosabb értelmében csak néhány órát engedélyezett neki erre a feladatra.

A budapesti Pártház után a vidéki bázisok is elestek. Nem csak a fegyveres hatalom került a felkelők kezébe, de a különféle politikai és közigazgatási pozíciókat is az újonnan alakult pártok emberei kaparintották meg. Mind nyíltabban bontakozott ki az antikommunista irányzat, nem csak a Sztálin-szobrot döntötték le és a házak falairól verték le a vörös csillagokat, hanem a szovjet hősi emlékműveket is eltávolították. Október

30-tól folytak a letartóztatások, a Corvin közti csoport állítólag egy különleges csoportot, „zöld vadászkalaposok társaságát” alakította ki erre a célra. Solymár József írja „Kádár koszos ingei” című könyvében - már a cím is jelzi, hogy nem az első titkár iránti rajongás jegyében fogant:

„... .este fegyveresek csengettek be hozzájuk és közölték: »Ávóست, zsidót vagy kommunistát keresünk! Lakik ilyen a házban?«”

Szembe kellett volna szállni a mind világosabban kirajzolódó terrorral. Kádár felismerte, hogy az MDP-ből semmiféle reformmal nem lehet egy akcióképes szervezetet kialakítani, egy új párt létrehozására van szükség. Az elnevezés kiválasztásánál vita keletkezett, Kádár megérezte, hogy nem lehet beiktatni a „kommunista” szót, mert ez távol tarthatná az egykori szociáldemokrata szimpatizánsokat. Végül a munkásmozgalom hagyományából merítve a Magyar Szocialista Munkáspárt nevet választották.

Egy kiáltványban kívánták bejelenteni az új párt megszületését. Kádár abban reménykedett, hogy tekintélyes, a forrongó közvélemény által hitelesnek tartott személyiségeket is sikerül megnyernie a felhívás támogatására, de várakozásában csalódnia kellett. Még a korábbi rendszer olyan sokszorosan kitüntettjei is, mint Déry Tibor vagy Háy Gyula sem csatlakoztak a mozgalomhoz, jóllehet minden nyilatkozatukban az ország szocialista szellemű megújódását hirdették.

Csak találgatni tudunk, hogy milyen okok húzódtak meg az elzárkózásuk hátterében, az a hír terjengett, hogy egy önálló értelmiségi pártot akartak alakítani. Mind a kettőjüket ismertem, Háy Gyula osztályfőnököm volt a Főiskolán, és úgy gondolom, inkább az vezérelte őket, hogy nem kívántak szembeszállni a köz-

véleménnyel, élvezték a prófétának kijáró népszerűséget.

Mindenki igyekezett eltávolodni a megbukott rendszertől. A majd egymillió volt párttag próbálta „kaserol-ni” magát. A körúti házak falait teleragasztották a párttagsági igazolványokból kitépett lapokkal. Tagdíjként a kereset egy százalékát kellett befizetni, a bélyegek tanúsága szerint tulajdonosaik a jól fizetett rétegből kerültek ki. Csoportosan tűntek fel az új pártok rendezvényein.

Kádár néhány régi, illegális mozgalombeli társát is hiába hívta, egyikük azzal tért ki, hogy többé nem akar „üllő” lenni, melyre folytonos kalapácsütések zuhogtak, a választ Kádár sohasem bocsátotta meg neki.

A felhívásban végül is csak az új párt Ideiglenes Intéző Bizottságának névsorát tüntették fel. Elsőként Kádár Jánost jelölték meg, tagjai között Nagy Imre, Lo-sonczy Géza, Donáth Ferenc, Szántó Zoltán, Lukács György és a rendőrfőkapitány Kopácsi Sándor szerepelt. Akkor is érződött, hogy a bizottság eszmeileg megosztott, sőt egymással szemben álló emberekből áll.

Ezt később a Történelem is igazolta, a testület többsége alig pár héttel később már börtönben ült, és néhányan bitófán végezték - mindezt egy olyan rendszerben, melyet a bizottság elnökének neve fémjelzett.

Az alakuló gyűlést október 31-én délutánra hívták össze. Alig 24 óra telt el a rádióban elmondott beszéde óta, melyben kifejezte a politikai kibontakozásba vetett bizalmat, de ez az idő elég volt ahhoz, hogy Kádár János felfogása alapvetően megváltozzék. Az események menete felgyorsult, tapasztalnia kellett a jobboldal újabb és újabb térhódítását, mely a Mindszenty bíboros kiszabadítására irányuló akciókban, a nagybirtokok és a gyárak visszavételét célzó törekvésekben öltött testet.

Ami érzelmileg leginkább hathatott rá: értesült barátjának, Mező Imrének a halálhíréről.

Ha kinézett az ablakon, Kádárnak azt kellett látnia, hogy az utcákat valósággal előntik a végleg megdön-töttnek hitt Horthy-rezim jelképei: a Trianon előtti Magyarország térképei, feltűntek a nyilaskeresztek, a falakra kommunistaellenes és antiszemita szövegeket írtak ki. A járókelők külső jelekkel is bizonyítani kívánták nemzeti gondolkodásukat, előszedték a naftalinból régi Bocskai-kabátjukat, egykori katonai uniformisukat, sapkájukat, aki nem rendelkezett ilyenekkel, pirosfehér-zöld karszalagot húzott.

Bár az országot kommunista kormány irányította, az élén Nagy Imre személyében kommunista miniszterelnökkel, Kádárnak nem lehetett kétsége, hogy a dolgok a Horthy-rendszernek a restaurálása vagy legalábbis valami hasonló államalakulatnak a kialakulása felé tartanak.

Kádár János ettől a felismeréstől kezdve taktikát váltott, többé nem fedte fel a kártyáit, bár nem húzódott vissza teljesen a közszerepléstől, utólag szinte lehetetlen megállapítani, hogy nyilatkozatai valóban a tényleges véleményét tükrözik-e. Aczél György emlékezése szerint Kádár János még arra is felkészült, hogy - életében már nem először - illegalitásba kell vonulnia.

Az alakuló gyűlés megrendezéséhez már nem álltak rendelkezésre a pártszékházak és központok, egy Nádor utcai épületben tartották meg. Az őrt álló katonák a számukra ismeretlen Kádár Jánost nem akarták beengedni a kapun, ugyanígy fogadták az intézőbizottsági tagokat is. Túl sok résztvevőre egyébként sem lehetett számítani, a korábban karriervágyból csatlakozottak nem kívánták rontani esélyeiket a megjelenéssel, a meggyőződésükhöz hűségesebb kommunisták pedig attól

tartottak, hogy itt kelepcébe kerülnek, és a felkelők lecsapnak rájuk. Megint másokban az keltett ellenérzést, hogy bár Kádár János kifejezetten nem jelentette be az MDP feloszlását, ez a Magyar Szocialista Munkáspárt megalakításával jogilag és gyakorlatilag egyaránt megtörtént. Ez utóbbi réteg Kádár Jánost likvidátornak tartotta, az első titkár még sokáig érezhette a bőrén feléje irányuló gyűlöletüket. Bizonyos - bár inkább csak formai tekintetben érthető volt ennek az ortodox rétegnek a felháborodása. Kádár János volt valószínűleg az egyetlen olyan kommunista vezető a történelemben, aki alig másfél évtized alatt kétszer is feloszlatta a saját pártját, először 1943-ban a KMP-t, most pedig az MDP-t. Nem voltak képesek felfogni, vagy nem akarták tudomásul venni azokat a kényszerítő indokokat, melyek Kádár döntését meghatározták.

Végül is 100-150 ember jelent meg a gyűlésen. Nem hiányozhatott közülük a már említett régi főiskolás társam, Csongovai Per Olaf sem, a Tűzoltó utcai felkelő csoport képviselőjében. A Rubicon című folyóirat leköszölt néhány részletet a gyűléssel kapcsolatos visszaemlékezéseiből:

„...Kádár itt nem akart senkinek sem szót adni. Mondott egy összefoglaló bevezetőt és utána nem akarta, hogy bárki is megszólaljon. Csak nekem engedte meg... Én azt mondtam, hogy a kommunizmus nem egy ideál, nem egy eszme, amit meg kell valósítani, hanem a valóság mozgása. S ezt kell tudomásul venni, hogy a mai helyzetet megérthessük. A magyar munkásosztály pedig hozza létre a munkástanácsokat, amelyeknek meg kell szerezniük a gazdasági és politikai hatalmat... (Elképzelnem is nehéz, hogy a halálosan fáradt Kádár János honnan vett elegendő türelmet ennek a filozófálgatásnak a végighallgatására.) ...úgy

emlékszem - folytatja Csongovai -, hogy a gyűlés után egy csoportban állt Kádár, mellette Hollós Ervin és még néhányan. Kádár intett, hogy menjek oda. Akkor mesélték, hogy mi történt a Köztársaság téren. »Mit szól ehhez?« - kérdezte tőlem Kádár. Hát - mondom -ide figyeljen, magával mit csináltak annak idején? Tudja, hogy ezrével és tízezérel kínozták az embereket és mennyi igazságtalanság és gyalázatos dolog történt itt! Ez most ennek a visszavágója. Nem lehet azt várni, hogy az egész országnak az legyen az álláspontja, mint magának, hogy megbocsát nekik! Erre ő valamit mellébeszél..." (Nyilván megtört „Csolaf" argumentumainak súlya alatt.)

A gyűlés után Kádár visszatért a Parlamentbe, itt értesült a magyar vasutasok jelentéséről, miszerint a már kifelé tartó szovjet csapatok mozgásiránya megváltozott, újra Budapest felé tartanak. A kormány tiltakozni kívánt, tárgyalási pozícióinak megerősítésére felvetette, hogy Magyarország lépjen ki a Varsói Szerződés katonai kötelékéből és nyilvánítsa ki a semlegességét. Kádár nem tiltakozott a törekvések ellen, de nem hallgathatta el a fenntartásait sem:

„... Őszintén beszélünk hozzátok. A nép felkelése válaszút elé érkezett. Vagy lesz elég erejük a magyar demokratikus pártoknak a vívmányaik megszilárdítására, vagy szembekerülünk a nyílt ellenforradalommal. Nem azért ömlött a magyar ifjak, honvédek, munkások és parasztok vére, hogy a Rákosi-féle önkényuralmat az ellenforradalom váltsa fel. Nem azért harcoltunk, hogy a munkásosztály kezéből kiragadják a bányákat és a gyárakat, a parasztságtól a földet. Vagy biztosítja a felkelés népünk számára a demokrácia alapvető vívmányait: a gyülekezési és szervezkedési jogot, személyes szabadságot és biztonságot, az emberséget - vagy

visszasüllyedünk a régi úri világ rabszolgaságába és ezzel együtt idegen szolgaságba."

A kormány hatalma óráról órára gyengült, Mind-szenty József hercegprímás a bukott rendszer örökösének minősítette, újabb biztatást adva a felkelőknek. Kádár még bízott benne, hogy a Szovjetunióval folytatandó tárgyalások nyomán el lehet kerülni a vérontást, reményei november 1-jén 19 óra 50 perckor oszlottak el végleg, mikor Nagy Imre a Rádióban hivatalosan is bejelentette Magyarország semlegességét és kilépését a Varsói Szerződésből.

Ilyen lépések csak taktikai jellegű fenyegetésként jöhettek számításba, tényleges megvalósításukra egyetlen igazi politikus sem gondolhatott komolyan. Mint már említettük, Nagy Imre emigránsként hosszú éveket töltött a Szovjetunióban, Magyarországra visszatérve is jól ismerte a moszkvai vezetés irányultságát. Tisztában kellett legyen azzal, hogy Jaltában, majd később Potsdamban a világhatalmak vezetői: Churchill, Sztálin, Rooseveltt (majd az utódja, Truman) egymás között érdekvezetekre osztotta fel Európát. A keleti részt - Görögország kivételével - a Szovjetunió kapta meg, ami gyakorlatilag teljes hatályú és időben sem korlátozott, leghamarabb a békekötés aláírását követően feloldható megszállást jelentett, Magyarország is ebbe a sorba tartozott. A szóban forgó államok sorsa nem érdekelte különösebben a Nyugatot, a felosztásukat állítólag egy, az ebédnél használt papírszalvétára jegyezték fel.

Ez a helyzet már több mint egy évtizede érvényben volt, és semmiféle jel nem mutatott arra, hogy Anglia és az Egyesült Államok a szuezi válságtól egyébként is vészterhes 1956-os évben próbálják megkísérelni bár-

melyik csatlós állam felszabadítását. Legfeljebb a „Szabad Európa” rádióadásaiiban vagy más propagandaeszközök révén próbáltak ilyen képzeteket kelteni a „vasfüggöny mögötti” hallgatókban. Soha még a gondolata sem merült fel annak, hogy akár egyetlen katonát is bevetnek a magyar felkelés támogatására, mint ahogy később az 1968-as csehszlovák szabadságmozgalmak idején sem tettek kísérletet a beavatkozásra.

A legújabb kutatások szerint a „Kelet-Európa felszabadításáról” szóló ígéreteket nem kísérte semmiféle gyakorlati lépés. Azok, akik mindig és mindenből feltételezik az amerikai hírszerzés, a CI A aknamunkáját, meg lesznek lepve, ha megtudják, hogy „az 1956-os forradalom idején a szervezetnek egyetlen alkalmazottja volt Magyarországon, a követség magyarul tudó munkatársa, aki viszont más beosztása miatt nem is igen tudta elhagyni az épületet” (Charles Gáti).

Kopátsy Sándor professzor írja könyvében:

„...Az érintett népek szabadságharcának reménytelenségét a Nyugat még a legsúlyosabb áruitásai után sem vallotta be. Sokkal inkább a heccelő hálás szerepét játszotta... A rádiójuk harcra buzdított, a diplomáciájuk ugyanakkor közölte a szovjet vezetéssel, hogy az ő belügyüknek tekintik a kérdés elintézési módját.”

Semmiképp sem vállalhatták fel egy harmadik világháború kirobbanásának kockázatát. A Szovjetunió viszont nem engedhette meg egy, a szoros érdekkörébe tartozó ország leválását, mert az óhatatlanul az egész szocialista tábor felbomlását eredményezte volna.

Kopátsy a szovjet- finn kapcsolatot hozza fel meggondolandó példának.

„... A finnek kezdettől fogva tudták, hogy mi a Jaltában kijelölt sorsuk. Ezért aztán éppen a Finn Konzervatív Párt és annak nagytökés elnöke lépett elsőnek

Sztálin elé: mondja meg, mit vár el tőlük. Sztálinnak imponált a finnek fellépése, és megadta a feltételeket. Tekintsék magukat a szovjet érdekszférához tartozónak, és ennek megfelelő bel- és külpolitikát, külkereskedelmet folytassanak. Ezen a körön túl nem kíván a belső ügyeikbe beavatkozni. Ezt az ígérését nemcsak Sztálin, de az utódai is bizonyos határok között megtartották. A tények tudomásul vétele a finnek számára kezdettől fogva a többi csatlósénál minőségileg nagyobb lehetőségeket biztosított...

... A későbbi csatlós országok minden polgári, politikai ereje kezdettől fogva a Nyugatban látta a szövetségesét, a Jaltában kötött egyezménynek a rájuk vonatkozó tartalmát vagy nem ismerte, vagy nem akarta tudomásul venni és megpróbálta a szovjet befolyást kivédeni..."

Nagy Imrével 1956. október végén-november elején nem lehetett elfogadtatni a Szovjetunióval kötendő kompromisszumok gondolatát. Mérlegelt-e minden körülményt? - ennek eldöntése maradjon a történészek dolga. Ha egy folyamat elindul, az szükségszerűen elfut a maga végletéig, Nagy Imre elzárkózott a realitások tudomásulvételétől, a saját maga és tanácsadói által kialakított légüres térben lebegett, el kellett jutnia egy ilyen, legalábbis kockázatos lépéshez. Objektíven tekintve: ha a helyén akart maradni, aligha tehetett mást, ha megegyezésekkel próbálkozik, az egyre szélsőségesebbé váló felkelő mozgalom néhány nap alatt elsöpörte volna. Kádár János szerint egy hétig sem tudta volna tartani magát. Doktor Szántó Konrád ferences, teológia tanár írja:

„A Moszkvával szakító Nagy Imre helyzete ingatag volt, mégpedig több okból. Csupán egy alkalmi kormány élén állt, amely nem rendelkezett működő állam-

apparátussal, komoly hadsereggel és nem támaszkodhatott egy széles tömegbázissal bíró munkaspártra..."

Kádár János államminiszterként és az újonnan alakult MSZMP vezetőjeként természetesen követte az események alakulását, de nem állt módjában, hogy beleszóljon azok alakulásába. Tekintély dolgában nem versenyezhetett Nagy Imrével, semmiféle társadalmi vagy katonai erő nem állt mögötte - leszámítva néhány személyes hívét. A jobboldal, mint következetes kommunistát, gyűlölte, a kommunisták többsége pedig a párt likvidátorát látta benne. Meg sem fordulhatott a fejében, hogy Nagy Imre helyébe lépjen - ezt nem csak az erőviszonyok tették lehetetlenné, de ő maga sem vágyott a hatalom csúcsára.

Kádár mindinkább tartott egy jobboldali hatalomátvételtől, a tüntetők október 31-én már Mindszenty bíborost követelték a kormány élére, dr. Szántó Konrád említett könyvéből tudjuk, hogy Nyugaton egyetértettek ezzel a törekvéssel: „A Szabad Európa számára ki is adták a parancsot: »build up Mindszenty!«, kiemelni Mindszenty személyiségét, Mindszentyt az élre!"

Kádár vívódásait leginkább a nála 25 évvel idősebb, tapasztalt Münnich Ferenczel osztotta meg. Münnich alkalmasnak látszott a zavaros politikai helyzetek megítélésére, annak idején magas rangú tisztként részt vett a spanyol polgárháborúban, majd Moszkvába emigrált. Münnich a felszabadulás után hazatérve előbb rendőrkapitányként szolgált, majd különféle diplomáciai beosztásokat kapott, egy időben ő töltötte be a moszkvai nagykövet posztját. 1956. október 26-tól belügyminiszterként dolgozott, ezalatt részt vett az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának munkájában is. Végig kapcsolatban állt Andropov szovjet nagykövettel.

Hosszú beszélgetéseket folytattak, nem tudni, hogy

melyiküktől indult ki a Nagy Imrével való szakítás gondolata, ezt Kádár későbbi nyilatkozatában sem részletezi:

„...Mi Münnich elvtárrsal úgy határoztunk, hogy kilépünk a kormányból és olyan megoldást keresünk, amely véget vet a szemünk láttára kibontakozó tragikus folyamatnak és közelgő katasztrófának...”

Kádár november elsején döntött a távozás mellett, közvetlen gyakorlati céljait valószínűleg még nem tisztázta magában, csak egy újabb megbeszélésre készülődött Münnichhel. A források eltérően írják le az ezután történeteket, én Kádár későbbi titkárának, Ribánszki Róbertnek az elbeszéléséből indulok ki.

Szerinte Kádár János a Parlament parkolójából előrendelte a kocsiját, melyet kedvenc sofőrje, Móczár „Csibu” vezetett, személyi biztosítóját nem vitte magával. A gyanút elkerülendő ballonkabátot sem húzott, csak zakót és nadrágot viselt. A kocsit az Andrássy (akkor „Magyar Ifjúság”) út sarkán megállította és utasította a sofőrt, hogy oltsa el a fényszórókat. Kádár kiszállt és átment az úttest túlsó oldalára, ahol egy másik autó várakozott, ugyancsak kikapcsolt reflektorral. Beült és hamarosan eltávoztak.

Móczár néhány percig vesztegelt arra számítva, hogy Kádár esetleg visszatér, de nem tűnt fel újra, a sofőr visszahajtott az állomáshelyére. Később Nagy Imre hívatta:

- Hol a János?

A sofőr beszámolt az eseményekről, Nagy Imre egykedvűen vette tudomásul a jelentést, utasította a beosztottjait, hogy szóljanak, ha Kádár megjön. A továbbiakban is alig érdeklődött államminiszterének hollétéről.

Senki sem tudta, hogy mi történt Kádárral, különböző feltevések hangzottak el: törbe csalták és elfogták, illetve megszőkött a Parlamentből, hogy csatlakozzék a

szovjet erőkhöz. Nagy Imre környezete ezt az utóbbit tartotta valószínűnek. Kádár Jánosné sem értesült róla, hová lett a férje, bejött a Parlamentbe és az éjszakát is itt töltötte, esetleges híreket várva. Félig-meddig túsznak tekintették.

- Az uram eltűnt és engem se engednek el innen -mondta a kezét tördelve. - Ha János előkerül, szakítani fog a politikával, csak kertészkedni engedem majd.

Minden oka megvolt az aggodalomra, közeli barátjuk, Mező Imre alig néhány órája halt meg, nem zárhatta ki, hogy a férje hasonló sorsra jutott. Nem bízott Nagy Imrében, ezért kiszökött a Parlamentből, ismerősöknél bujkált, többek között első házastársánál, Róna Ottónál.

Kádár közben találkozott Münnichhel, aki közölte vele: Andropov arra kéri, hogy menjenek át a szovjet nagykövetségre. Andropov később így foglalta össze a történetek Aczél Györgynek:

„- ...És akkor megszorongattuk a mi Jánosunkat, a maguk Kádár elvtársát. Megmondtam: neki döntenie kell, hogy ki jöjjön, ki vegye át a dolgokat...”

A beszélgetés után, máig sem tudni, önszántából-e vagy kényszerítés hatására, de beszállt egy szovjet katonai autóba. Andropov nem engedte meg, hogy értesítést küldhessen a feleségének. Kádár valósággal tombolt emiatt.

A kocsit kivitte őt Tökölre, a szovjet katonai repülőtérré, a rendkívüli körülmények következtében az akcióba kisebb-nagyobb szervezési hibák csúsztak bele. A nagykövetség valószínűleg nem tájékoztatta megfelelően a légi bázist, mert kint Tökölön Kádárokat alacsony beosztású tisztek fogadták, nem értették, hogy a jövevények mit akarnak, és szóba se álltak velük, időbe telt, amíg a félreértés tisztázódott.

Egy olyan kis repülőgépre rakták őket, amely még fűtőberendezéssel sem volt ellátva, majd megfagytak vékony öltözkükben. Munkácson szálltak le, onnan átvitték őket Ungvárra, a körzet központjába, ahol az akció irányításával megbízott Brezsnyev fogadta őket. Brezsnyev akkor még nem tartozott a legfőbb hatalom részesei közé, most sem volt felhatalmazva, hogy részletesebb információkat adjon. „Itt talán annyit időztünk, hogy egy zsíros kenyeret megegyünk” - mondta Kádár, aztán őt és Münnichet külön-külön gépre ültetve elindították Moszkva felé.

Huszár Tibor szerint mikor Kádár János megérkezett Moszkvába, a magyar felkelés katonai leverését célzó „Forgószél” fedőnevű hadművelet előkészítése már az utolsó szakaszába lépett. A tervről már tájékoztatták a jugoszlávokat és a Varsói Szerződés tagjait is.

A szovjet vezetés felmérte, hogy ennél a támadásnál nem számíthat magyarországi belső támogatásra. A kommunista párt gyakorlatilag szétesett, a néhány száz bujkáló ávéhás katona pedig legfeljebb a helyi tájékozódásban nyújthatott segítséget. Viszont azt sem téveszthették szem elől, hogy a világ közvéleménye minden bizonnyal elítéli majd a kívülről indított fegyveres akciót, így legalább a látszat megóvására úgy kellett feltüntetni az akciót, mintha magyar kérésre került volna rá sor.

A hasonló politikai maszkírozások a XX. században már rutinfeladatnak számítottak, mint emlékezetes, a II. világháborúban ilyesfajta ürüggyel vonultak be a német csapatok a Szudéta-vidékre, vagy a Vörös Hadsereg a balti államokba. A megvalósítás technikájához hozzátartozott, hogy egy hirtelenjében összetoborzott bábkormány felhívást intézett a néphez: fogadják el

megmentőként őt és a segítséget hozó „baráti” idegen erőket.

Adott esetben Hruscsov és a szovjet vezetők is ehhez a megoldáshoz kívántak folyamodni, de egyelőre nem döntötték el, hogy ki írja alá majd a beavatkozást legitimáló kiáltványt, az illető személy a továbbiakban Magyarország első számú vezetőjének minősült.

Nagy Imre vagy csoportjának bármelyik tagja számításba se jöhetett, a semlegesség bejelentése és a Varsói Szerződésből való kilépés után nyílt ellenségnek számított, a katonai akció éppen az ő megdöntésükre irányult, de a szovjet vezetés így is egyszerre több vasat tartott a tűzben. Rákosi Mátyás és Gerő Ernő Moszkvában tartózkodott és készséggel állt volna rendelkezésre, ellenük szólt, hogy a Kreml nem szokta feltámasztani és újra bevetni egyszer már csődöt mondott kádereit, de taktikai eszköznek megfeleltek, lebegtetni lehetett a visszatérésüket. Talán szóba jöhetett a „régí gárda” néhány kevésbé kompromittálódott tagja - leginkább egy Piros László-Hegedűs András páros -, bár később Hegedűs azt állította, hogy egy pillanatig sem tárgyaltak vele komolyan. Most már Münchenhez és Kádárral is kombinálhattak - jöllehet az utóbbiak egyelőre még nem tudták, hogy milyen konkrét célból hozták ide őket.

Megkezdődtek a tárgyalások a helyzet tisztázására és a megfelelő jelölt kiválasztására. Aczél György így ír ezekről:

„...Behívták Rákosit és Gerőt a Pártközpontba, ami pár perc autón a Kremltől, és ott mindenkitől elkülönítve megszövegeztették velük azokat a felhívásokat, melyeket majd a beavatkozásnál kívántak felhasználni... Amikor Kádár elolvasta a felhívást, azt mondta, hogy ő ehhez nem tud hozzájárulni, mert nincs benne szó a régi vezetés felelősségéről [melyet Kádár a felke-

lést kiváltó okok legfontosabbikának tartott. - M. Gy.]. Azt hiszem, tudta, hogy a felhívást Rákosiék fogalmazták meg.”

A Szovjetunió Kommunista Pártjának vezetésén belül

változatlanul folyt a harc a Hruscsov által irányított reformerők és Sztálin eszmei örökösei, a többek között Molotov és Kaganovics által képviselt csoport között. Ez a konfliktus a magyar helyzet megítélésére is kihatott. Hruscsov tisztában volt vele, hogy Rákosiék ezer szállal kötődnek Molotovékhoz, és az esetleges magyarországi hatalomra kerülésük az ő otthoni pozícióit is gyengítené. Azt is felmérte, hogy a magyar nép Rákosiék iránt érzett gyűlölete eleve hiteltelenítené a szovjet beavatkozást, fokozná az ellenállást, és az akció még több véráldozattal járna.

Mindenképpen egy új első embert kellett állítani. Kádár János jelölésétől többen is óvakodtak, túl frissen éltek bennük a felkelés alatt tett forradalmi és nemzeti tartalmú megnyilatkozásai. Így Münnich személye került előtérbe, Hruscsov barátja és fegyvertársa - egy katonai főiskolára jártak, egy sátorban aludtak, és moszkvai nagykövetként is már nyílt lehetőség felfogásának megismerésére. Münnich elvi kifogásokat aligha táplált magában, de már betöltötte a hetvenedik évét, és fizikailag alkalmatlannak érezte magát erre a feladatra. A riválisok háttérbe szorításával Kádár János maradt a legkomolyabb jelölt.

Kádár Magyarországra visszatérve még a feleségének se beszélt a Moszkvában történekről. Évtizedekkel később is úgy nyilatkozott: lényegében vita nélkül vállalta el, hogy az újonnan kialakítandó kormány élére álljon.

„...Az történt - mondta Kanyó Andrásnak -, hogy mi november 2-án és 3-án tárgyalunk több szocialista

ország és testvérpárt vezetőivel a magyarországi helyzet alakulásáról. Teljes volt az egyetértés, hogy a dolgoknak nem engedhetünk szabad folyást... ha nem történik valami, az események elsöprik a Magyar Népköztársaságot. Ők is szükségesnek tartották egy olyan kormány létrehozását, amely képes fellépni a demokratikus rendszer védelmében..."

Ez a magyarázat egyszerűnek és egyértelműnek tűnik, a történelmi források viszont arra vallanak, hogy Kádár János a döntést latolgatva életének talán legsúlyosabb emberi-politikai válságát élte át. Tudnia kellett, mit vállal, hogy ezt a lépést népének-nemzetének nagy része hazaárulásnak tekinti majd, és ennek ódiума visz-szahullik rá. Helyzetét még ellentmondásosabbá tette, hogy még mindig a Nagy Imre-kormány államminiszterének tekintette magát, és ezt nyíltan meg is vallotta. Bár a semlegességet és a Varsói Szerződésből való kilépést a miniszterelnök deklarálta, ő felvállalta a felelősségnek azt a részét, mely rá mint a kabinet tagjára hárult. Kádár János szíve mélyén azzal az illúziójával is nehezen tudott leszámolni, hogy a magyar nép tudatában van a felszabadulás óta eltelt több mint egy évtized vívmányainak, és ezek védelmében szembeszáll majd a jobboldali restaurációs törekvésekkel. Mint már említettük: nem érezte képesnek magát az első ember posztjának betöltésére - érdekes megfigyelni, hogy gyenge képességű vezetőket sohasem gyötörnek hasonló kéteyek.

Hruscsov és a szovjet pártvezetés lankadatlanul agitálta Kádárt, fel kellett ismernie, hogy a kérdés már eldöntött. Mindvégig tisztázatlan maradt ugyan, hogy vendégként vagy fogolyként tartózkodik a Kremlben, de azt biztosra vehette, hogy ha véglegesen nemet mond, ő lesz a majdan minden bizonnyal bekövetkező Nagy Imre-per másodrendű vádlottja. Kádár két rend-

szer börtönét is megjárta, aligha riasztotta az esetleges újabb büntetés, de racionálisan felmérte, hogy egy személy tiltakozása nem állíthat meg egy történelmi folyamatot. Ha ő nemet mond, okvetlenül akad valaki más, aki felvállalja ezt a feladatot: Apró Antal, Marosán György vagy más súlytalan figura, sőt Rákosiék visszatérése sem látszott eleve kizártnak, ellenszegülésével előttük nyitja meg az utat. Kádár sokáig magába fojtotta vívódásának emlékét, csak élete vége felé, idegi tartásában már meginogva tett rá néhány célzást. Aczél így ír erről:

„... Meg kéne nézni a Kádár búcsúbeszédet [Aczél itt az 1989. április 12-i Központi Bizottsági ülésen elmondott szavaira utal - M. Gy] ilyen szempontból is, mert rengeteg utalás van benne. »Nem vagyok szovjetbé-renc« stb. ezt ezzel kapcsolatban mondja el... Tehát úgy néz ki, hogy számára a dilemma az '56 utáni terror volt, amire aztán később is utalt: »De milyen terror lett volna itt, hogy ha nem én csinálom?!« És ugyanakkor többször mondta nekem: de majd meglátod, ha nem lesz az én védőernyőm a te értelmiségieid feje fölött...”

Végül is Kádár János november 3-án este, alig néhány órával a fegyveres szovjet agresszió kezdete előtt szánta el magát az igenlő válaszra. A támadás enélkül is bekövetkezett volna, megint csak Aczél idézem:

„... A drámai szituációt jelzi, hogy két csapat volt előkészítve, hogy valamelyikük majd behívja a szovjeteket. Az egyik a pártközpontban volt Moszkvában -Rákosi és Gerő, a másik Kádár és Münnich volt a Kremlben.” Valószínűleg egy félreeső szobában ott tartózkodott a harmadik számításba vett páros: Piros László és Hegedűs András is.

Kádár és Münnich még egyszer elolvasták a magyar néphez intézendő felhívást, és korábbi szándékaiknak

megfelelően bevették a szövegbe azt a toldalékot, mely elítélte a Rákosi-Gerő klikk által elkövetett bűnöket.

„Mindenesetre, ami minket illet - emlékezik vissza Kádár János -, november 3-án már készen volt az elhatározás..., hogy semmi időt ne vesztegezzünk, hiszen minden perc késedelem újabb vér áldozat okát hozott volna...”

Megkezdődtek az előkészületek a „Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány” megalakítására. Egy 1989-ben megjelent újságcikk azt állította, hogy ez a kabinet még Ungváron jött létre. Kádár János cáfolta ezt a feltételezést, mondván: „azt, hogy egy független magyar kormány ne magyar földön alakuljon meg, azt sem én, sem Münnich Ferenc nem vállalta volna”, az esemény Szolnokon ment végbe. Kádár és Münnich visszatérését állítólag maga Brezsnyev szervezte meg, néhány vezető kommunista politikust pedig szovjet páncélosok hoztak le Budapestről.

November 4-én öt óra öt perckor Münnich Ferenc egy nyílt levelet olvasott fel a magyar néphez intézve. Bejelentette, hogy Apró Antal, Kádár János, Kossá István valamint ő maga, valamennyien a Nagy Imre-kormány volt tagjai, 1956. november 1-jei hatállyal kapcsolatukat megszakítják a nevezett kormánnyal és kezdeményezik a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megalakulását.

A testület alig néhány tagból állt. Kádár János szerepelt miniszterelnökként, helyettesének, Münnich Ferencnek a kezébe került a belügyi és honvédelmi tárca, a névsorban szerepelt még Kossá, Apró, Rónai, Kiss, pótlólag ide sorolták még Dögeit és Horváth Imrét - ez utóbbit a külügyek irányítójaként. A miniszterek némelyikének fogalma sem volt az eseményekről, telefonhívásokból vagy csak a rádió híradásaiból értesült a kinevezéséről.

XII.

„1956. november 4-én, moszkvai idő szerint 6, magyar idő szerint 4 órakor elhangzott a jelszó: »Mennydör-gés« és ezzel megkezdődött a »Forgószél« fedőnevű hadművelet végrehajtása - írja Horváth Miklós hadtörténész a magyar főváros ellen indított szovjet támadásról. - A parancsban meghatározott objektumok elfoglalására kijelölt osztagok és a Különleges Hadtest kötelékébe tartozó hadosztályok fő erői, a főváros környékén települt felkelő erők egy részének ellenállását leküzdve 5 órakor különböző irányokból betörték Budapestre. Vidéken is megindult a támadás, amelyben 17 szovjet -8 gépesített harckocsi - 2 lövész - 2 légvédelmi tüzér - 2 repülő - 2 légideszant-hadosztály részei vettek részt 60 ezer katonával..."

Ugyancsak Horváth Miklós idézi Zsukov marsall beszámolóját az akcióról:

„...November 4-re virradó éjszaka a harckocsiszázadainkat a repülőterekhez rendeltük. Harckocsijaink elfoglalták a le- és felszállópályákat, ágyúcsöveikkel a repülőgépeket megcélozták, és tüzet nyitottak azokra, amelyek megpróbáltak felszállni.

Megszálltunk minden rádióállomást és hírközpontot, minden állami és nemzetközi eszközt birtokba vettünk. A tábormokok lakásait és minden katonai törzset bekerítettünk [Maiéter Pál honvédelmi minisztert és közvetlen parancsnoki stábját már korábban törbe csal-

ták és letartóztatták - M. Gy.], a Honvédelmi Minisztérium »fejeit« jó előre, már éjfélkor foglyul ejtettük, hogy ne adjunk nekik lehetőséget az ellenállás megszervezésére.

A magyar csapatokat, a légvédelmi tüzérséget, a harckocsikat és másokat csapataink minden oldalról bekerítették és a kormány intézményekkel együtt blokád alá vették.

A magyar hadsereg erős volt, állományába 120 ezer ember, kb. 700 harckocsi, 5 ezer ágyú, néhány repülő hadosztály és ezred tartozott. A magyarok nem rossz harcosok, ezt mi tudtuk az I. és II. világháború tapasztalataiból. Ez a hadsereg pontosan 5 perc alatt megszűnt létezni."

A reguláris csapatok felszámolódásával csak a nemzetőrök és más felkelő csoportok szálltak szembe a támadókkal, létszámuk országos méretekben összesítve is aligha érte el a háromezer főt. Nehézfegyverekkel, páncélosokkal nem rendelkeztek, csak egy-egy hevenyészve kialakított körlet vagy mozgó egység tarthatta magát ideig-óráig. Taktikai esélyeik abban rejlettek, hogy egy várost vagy más helységet csak lövész egységek tudnak megszállás alatt tartani, a szovjet hadsereg viszont egyelőre inkább páncélosokat vetett be.

November 4-én, vasárnap hajnali 5 óra húsz perckor a Szabad Kossuth rádió Nagy Imre bejelentését sugározta, a szövege ma már minden, a korszakkal foglalkozó történelemkönyvben szerepel:

„Itt Nagy Imre beszél, a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának elnöke. Ma hajnalban a szovjet csapatok támadást indítottak fővárosunk ellen, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy megdöntsék a törvényes magyar kormányt. Csapataink harcban állnak. A kor-

mány a helyén van. Ezt közlöm az ország népével és a világ közvéleményével."

Ez a bejelentés nem tükrözte a valódi helyzetet, nem léteztek olyan csapatok, melyek harcban álltak volna, és a kormánynak is csak egy tagja: Bibó István államminiszter maradt a helyén, ő egy távlati rendezési tervet kopogtatott az írógépén, a betörő szovjet katonák a szent örülteknek szóló döbbenettel néztek rá. A többiek fél órán belül átmenekültek a menedékjogot nyújtó jugoszláv nagykövetségre. Zsukov marsall már délben jelentette: „Nagy Imre ellenforradalmi kormányának minden tagja bujkál. Felkutatásuk folyamatban van."

Aki csak félig-meddig is ismeri a XX. század magyar történelmét, több hasonló deklarációra emlékezhet Ferenc Józseftől Horthy Miklóson át Antall Józsefíg és napjaink „nemzet- és országmentő politikusaig". A hatásos póz mögül mindig hiányzott a helyzet reális felmérése, vagy tudatos félrevezetési szándék rejlett mögötte. Nagy Imre beszédéből is sokan vonták le azt a következtetést, hogy van értelme a további fegyveres harcnak. Ezek az emberek aztán tucatszámra estek el, jó néhány holttestet láttam kiterítve utcaköveken, kapualjakban, játszótereken. A felkelés több mint két és fél-ezres halálos áldozatának jelentős része ebben az időben vesztette életét.

Sokan és sokszor hangoztatják, hogy a hősök vére a jövő kövása, én mégsem szeretem ezt a mondást.

„Emberileg végtelenül becsülöm azokat a hősöket, akik reménytelen helyzetben sem adják fel az elveiket - írja Kopácsy Sándor -, de az ilyen vezetőktől óvnám a népemet. Nagy Imrével szaporodott azoknak a nagy hősöknek a sora, akik útját a bitófaig a naivságuk kövezte ki..."

Münnich mint honvédelmi miniszter csatlakozott a Budapestet ostromló szovjet csapatokhoz. Kádár János egyelőre Szolnokon maradt, neki kellett megszervezni az új kormány működését.

„...Csak lépésről-lépésre lehetett rendet teremteni - emlékezett vissza Kádár János -, azokban a zűrzavaros időkben az is előfordult, hogy egyszerre két központi pártlap jelent meg, az egyik Budapesten, ebből lett a mai Népszabadság, főszerkesztőként Fehér Lajos irányította, a másik Szolnokon »Szabad Nép« fejléccel, Bérei Andor és Andics Erzsébet szerkesztésében. Mit mondjak, ebben az utóbbiban nem éppen az a vonal tükröződött, amit az MSZMP új vezetősége és a kormány felvállalt [Kádár arra utal, hogy az Andics-Berei házaspár Rákosi Mátyás legelfogultabb hívei közé tartozott - M. Gy.]. A probléma abból adódott, hogy a szolnoki lapot a Népszabadság megjelenése után is kiadták - fokozva a tájékoztatási zűrzavart."

November 6-án éjszaka Kádár és néhány minisztere szovjet harckocsik kíséretében elindult a főváros felé. Amerre elhaladtak mindenütt hadiállapot uralkodott még, a szovjet forgalomirányítók biztonsági okokból gyakran mellékutakra terelték a konvojt, csak hetedikén hajnalban érkeztek meg a Parlamentbe.

Az épület kapujában Kádárt a felesége várta, aki már egy hete semmit nem tudott a férje sorsáról, most is csak az utolsó pillanatban közölték a jöttét, kiabálva tett szemrehányást neki a maga keresetlen modorában:

-Ezt a szart már hagyhattad volna a Rákosiékra! Nem neked kellene csinálni!

Kádár alig tudta befelé tuszkolni a feleségét, hogy a kísérők ne hallják a panaszkodását. Beérve az épületbe az asszony alaposabban szemügyre vette, úgy találta, rosszabbul néz ki, mint akkoriban, mikor három és fél

év után kikerült Rákosi börtönéből. Kádár a végletekig lefogyott, alig eszik, az egyik cigarettáról a másikra gyújt, a szovjet partnerekkel állandó tóosztok ivására kényszerült, gyomrában csak úgy buzog a sav. A tüdőátulása is súlyosbodott, egy orvos megvizsgálja, és azt tanácsolja, hogy sokat sétálgasson a szabad levegőn. A Kossuth tér akkor is izzik a torkolattüzeztől és hangos a lövések becsapódásától. Kádár egy határozott mozdulattal elküldi a kissé életidegen doktort.

Kádár János hatalma nem terjedt túl a szovjet tankok lőtávolságán. A nyílt fegyveres harcok egy-egy helyi összecsapástól eltekintve már véget értek, de néhány felkelőcsoport változatlanul akcióképes maradt, bármikor lecsaphattak. Ha Kádár visszatér a régi Cserje utcai lakásukba, biztonságát senki sem garantálhatta volna. Csak a Parlamentben nem fenyegette veszély, mert az előtte fekvő Kossuth téren valósággal egymásba értek a szovjet páncélosok.

Kádár az Országház egyik irodájában kezdett el dolgozni, kénytelen-kelletlen, sőt a szállását is az épületben alakította ki. Felesége, aki mindvégig vele maradt, egy olyan szobát választott ki, melynek szinte minden ablaka a belső udvarra nyílt, így közvetlenül senki sem vehette célba. Az asszony figyelme arra is kiterjedt, hogy a lakrészre zárat szereltesen és az őrizetét magyar biztonsági emberek lássák el.

Huszár Tibor könyvében leírja, hogy a tényleges hatalom a szovjet megszállók kezében összpontosult. Az ország területét katonai körzetekre osztották és embereik átvették vagy legalábbis irányították a közigazgatási, belbiztonsági feladatok végrehajtását.

„November elején Budapestre érkezett és több mint egy hónapon keresztül itt tartózkodott néhány magas rangú szovjet funkcionárius: Malenkov, a szovjet párt

központi bizottságának elnökségi tagja, továbbá a KB két titkára: Szuszlov és Arisztov is... Aligha túlzás kijelenteni, hogy történelmének e nem egyszerű időszakában Malenkov és társai kormányozták Magyarországot".

A valódi konszolidációra kevés jel mutatott. Az Üllői úton és más, alig kihült csatatereken még romokban álltak a házak, tartott az általános sztrájk, több mint kétszáz ezer ember hagyta el az országot, a közellátás is akadozott - az újjáépítés feladata Kádár Jánosra és kormányára hárult.

Nem állt rendelkezésére megfelelő apparátus, a takarító személyzetten és néhány személyi biztosítón kívül alig akadt magyar ember Kádár János környezetében, és a Parlament falain kívül sem számíthatott jelentős erők támogatására. A nemzeti gondolkodásúak tömege, különösen a jobboldali beállítottságúak engesztel-hetetlenül gyűlöltek, őt tekintették a felkelés vérbefoj-tójának, de a baloldal is gyanakodva figyelte, mint olyan személyiséget, aki, mint mondtuk, kétszer is feloszlatta a kommunista pártot.

Kádár maga sem táplált túl sok bizalmat a szovjet hadsereggel együtt harcoló és ezért most a jussukat követelő egykori ávéhások iránt. Még nem felejtette el a velük folytatott vitáit, a Conti utca börtönben töltött éveit. Megtanulta, hogy a karhatalmat a legszorosabb ellenőrzés alatt kell tartani, különben önállósul és áthágja a törvényeket. Ugyanilyen kevéssé tudhatta maga mögött a Honvédelmi Minisztérium, a Belügyminisztérium és ez utóbbin belül a rendőrség állományát.

Új embereket kellett keresnie maga mellé, de még a titkárságának a megszervezése is komoly nehézségekkel járt. Horváth Imre külügyminiszter vállalta el ezt a feladatot, átment a Bem rakparti épületbe, és megkér-

dezte az ott várakozó, fiatalabb korosztályhoz tartozó beosztottjait, hogy ki hajlandó Kádár mellett dolgozni a Parlamentben. A külügyeseket nem lelkesítette ez a feladat, abban reménykedtek, hogy a helyzet hamarosan rendeződik, és előnyös beosztásba kerülhetnek valamelyik külföldi nagykövetségen, ezért nem akarták más irányba elkötelezni magukat. Egyedül egy a pályán kezdőnek számító referens, Ribánszki Róbert jelentkezett. Horváth és Ribánszki egy rendőr kíséretében elindultak Pestre. A hídon posztoló szovjet katonák feltartóztatták őket, csak nehezen jutottak el a Parlamentig. A fiatal diplomatát bemutatták Kádárnak, Erdélyi Károlyal együtt a miniszterelnök-első titkár személyi titkára lett.

Erdélyi neve később gyakran felmerült a kortársak emlékezéseiben, valóságos legendává vált. Erdélyi az októberi felkelés kitörésekor Moszkvában tartózkodott, értesülve a dolgok fenyegető jobboldali fordulatáról, egy 50-60 tagú csoportot szervezett a kint tanuló magyar ösztöndíjasokból, és repülőgépre szálltak, hogy hazatérve leverjék az „ellenforradalmat”. A felkelők több alkalommal is letartóztatták, de már az első adandó alkalommal szolgálatra jelentkezett.

Erdélyi elnyerte a nehezen barátkozó Kádár János bizalmát. Egyes híresztelések szerint majdani utódjaként is számításba vette, sorsa meredeken ívelt felfelé, egészen a külügyi államtitkári posztig. Szinte egyik napról a másikra súlyos idegbetegség támadta meg, egy évig kezelték a Szovjetunióban, úgy látszott, hogy sikerült meggyógyulnia, de ismét elviselhetetlen fájdalmak fogták el, kínjában állítólag léccel ütögette a fejét, hamarosan öngyilkos lett.

Ribánszki is megállta a helyét titkári beosztásában. Egy alkalommal Kádár későn és fáradtan tért haza egy

pártgyűlésről, aludni tért a feleségével. Ribánszki jóéjszakát kívánt nekik és leült az ügyeleti asztal mellé. Már éjfél után Sándor József, Kádár közeli barátainak egyike jelentkezett telefonon, és beszámolt arról, hogy a pártgyűlés viharos körülmények között zajlott le. Valamelyik résztvevő árulónak nevezte az MDP-t feloszlató első titkárt, és azt mondta neki, hogy ha akár minimális önkritikával is rendelkezne, öngyilkos lenne. Sándor attól tartott, hogy abban a felfokozott hangulatban egy örült nem éri be a szavakkal, hanem merényletet kísérel meg Kádár János ellen. Rendelkezhet olyan rendőri vagy más igazolvánnyal, melyet felmutatva az első titkár közelébe juthat. Ribánszki riasztotta az őrséget, meghagyta, hogyjtnég az ide vezető folyosóra se engedjenek be senkit. Ő maga elővette a páncélszekrényből a géppisztolyt, és figyelt minden neszre. Kádár altató segítségével is csak négy-öt órát aludt éjszakánként, ezalatt is sokszor felkelt és elszívott egy cigarettát, szokásától most sem tért el, de Ribánszki csak akkor nyugodott meg, mikor reggel öt óra tájban lenyomódott a hálószoba kilincse és Kádár kilépett.

Kádár az első napokban sokat tárgyalt a szovjet tisztekkel. Az iroda padlójára terítették ki a nagy méretarányú, elképesztően részletes térképeiket, melyeken még a budapesti kapualjak is be voltak jelölve. A tisztek arról panaszkodtak, hogy gyakran támadnak rájuk orvlövészek az élelmiszerért sorban állók mögé húzódva. Ok ilyenkor viszonozzák a tüzet, de a házak belső udvaraira már nem követhetik a gerillákat. Ez már háborús cselekménynek számítana, és mindenképpen el kell kerülniük az eseményeknek illetén minősítését. Sokallták a veszteségeiket is: 85 tiszt, 584 tiszthelyettes és sorkatona meghalt, közel kétezer emberük pedig megsebesült.

- Nektek magatoknak kell megteremtenetek a saját biztonságotokat! - mondták.

Kádár már 1956. november 8-án kísérletet tett két magyarokból álló és hazai irányítás alatt álló ezred megszerzésére, de akkor épp a szovjet hatóságok halogatták a terv megvalósítását - lehetséges, hogy „akit a kígyó megmar, az a gyíktól is fél” alapon.

Ribánszki megemlíti, hogy a legmagasabb rangú szovjet katonai parancsnokok, Zsukov és Konyev marsall is megjelent Kádár Jánosnál, ezek a tárgyalások főleg alapvető stratégiai döntéseket érintettek. A szovjet csapatok nagy erővel lezárták Magyarország nyugati határát, mind a kifelé, mind a befelé való mozgást meggátolva. Kádár arra kérte a partnereit, hogy hagyjanak nyitva egy néhány kilométeres kaput és az oda vezető utat, hogy aki el akar menni, hadd menjen. Nem szándékozott visszatartani két-háromszázezer távozni kívánó embert, tisztában volt vele, hogy ezek, ha ittma-radásra kényszerülnek, ellenséggé válnának. Inkább azt is tudomásul vette, hogy ily módon néhány olyan személynek is lehetőséget ad a menekülésre, akiket különben bíróság elé kellett volna állítani. Szovjet tárgyaló partnerei, ha vonakodva is, de teljesítették ezt a kérését.

Kádár baloldali szektás ellenfelei azonban tudomást szereztek a szándékáról, és megpróbálták keresztülhúzni. A Belügyminisztérium egyes beosztottjai kiszálltak erre a nyitva hagyott határszakaszra és ellenőrizték a távozni igyekvőket. Magukkal vitték a budapesti Pártház ostrománál és más harci cselekmények színhelyén készült fotókat, és azokat, akiket felismertek az ott szereplő fegyveresek között, kiemelték a tömegből, letartóztatták és felhozták Budapestre.

Kádár hiába szólt az ügyről Münnichnek, a belügy-

miniszter képtelen volt megregulálni az egykori ávé-hásokból álló „régí” gárdát, mely a megszálló szovjet csapatok vezetőinek, elsősorban Szeröv tábornoknak a támogatását élvezte.

Sok belügy is úgy nyilatkozott, hogy 1956. november 4. után a kihallgatásoknál többé nem alkalmazták a régi módszereket: a fizikai erőszakot, kínzásokat, a családtagok ellen irányuló fenyegetéseket, a valóságban ezek továbbra is gyakran előfordultak. Az elhárítás egyik akkori vezetője mondta nekem, hogy egészen 1957 márciusáig éltek ezekkel az eszközökkel. Az ön-kényeskedések sorában az is előfordult, hogy egy rendőr bekísért egy gyanúsítottat, és karhatalmista járőr társa menet közben lelőtte az illetőt. Kádár Jánosnak ki kellett építenie a maga bázisát ahhoz, hogy megkövetelhesse a törvényes út betartását. Kiadta az „ártatlanul senkit sem szabad bántani” utasítást, és elrendelte, hogy minden vádlott mellé állítsanak védőügyvédet.

Kádár minden más túlkapas ellen is tiltakozott. A „Hiányzó lapok” című dokumentumgyűjtemény idézi Szeröv tábornoknak az SZKP Központi Bizottságához intézett jelentését:

„A mai nap folyamán Kádár és Münnich elvtársak (mindegyik külön-külön) többször is felhívtak, közölték, hogy a szovjet hatóságok egy vasúti szerelvényen a fegyveres felkelésben részt vett magyar fiatalokat szállítottak a Szovjetunióba (Szibériába). Ezzel kapcsolatban Kádár és Münnich elvtárs kijelentette, hogy nem helyeslik tevékenységünket, mivel szerintük ez váltotta ki a magyar vasutasok általános sztrájkját és rontotta meg az ország belpolitikai helyzetét...” A közbelépés nyomán a deportáló vonatot visszafordították.

November végén Kádár János újabb konfliktusba keveredett. A még mindig ellenálló, a szovjet megszállást tudomásul venni nem kívánó budapestiek úgynevezett „nőtüntetés” szerveztek a Parlament elé. A szovjet vezetők, élükön Szuszlovval semmiképp sem akarták engedélyezni ezt a demonstrációt. Úgy gondolták: ez csak álcázásul szolgálna a továbbra sem szünetelő ellenséges katonai akciókhoz. Arra hivatkoztak: akadt olyan nap, hogy hat tankjukat is felgyújtották.

A páncélos fegyvernem parancsnoka, egy ukrán tábornok kijelentette, hogy bármiféle csoportosulás esetén tűzparancsot ad ki a katonáinak. Egy Z. Sáray Gábor nevű, egyébként ismeretlen krónikás szerint Kádár megdöbbsent, és a következőket válaszolta:

„- Tudja mit, tábornok elvtárs? Akkor hajtsák végre maguk a konszolidációt” - mondta és elindult az ajtó felé.

Szuszlov visszatartotta az első titkárt, és leültek tárgyalni, a szerző szerint a következő párbeszéd zajlott le közöttük:

„- Szuszlov elvtárs - mondta Kádár -, nagyon szeretném, ha tudomásul vennék: szuronyokkal lehet, szuronyok hegyén ülve azonban nem lehet sokáig kormányozni.

- Értem, Kádár elvtárs, de nekem jelentenem kell az álláspontját.

- Magam is így tennék. Várni fogom Hruscsov elvtárs telefonját. Ezúton Öntől is szeretnék kérni valamit: a jövőben, itt a kormány épületében ne tartózkodjék szovjet katonai személyzet.

- De a tanácsadók...

- Értesíteni fogjuk őket, ha szükség lesz a tanácsaik-

A nőtüntetésre, ha nem is az előre tervezett méretben és formában, mégis sor került. Fegyvertelen szovjet katonák állították meg az utcák torkolatában a Kossuth térre igyekvő tömeget. Az asszonyok megrugdosták és leköpdösték őket, de nem viszonozták az inzultust. Az összecsapást figyelő Ribánszki megkérdezte Kádárt:

- Kellünk mi egyáltalán Magyarországnak?
- Itt most a mocsok van a felszínen, ha félretoljuk, meglátjuk majd a kút alját.

XIII.

Kádár politikai alapállását élete végéig két alapvető elkötelezettség határozta meg: a magyar munkásosztályhoz kötődő szolidaritás és a Szovjetunió mint a szocialista tábor vezetője iránti hűség. Az utóbbit nem szervilis megalázkodással értelmezte, ezt már hazai összecsapásai is jelezték. Döntő helyzetekben a szembenállást is fel merte vállalni.

„Kádárnak személyes történelmi szerepe, sőt, mondjuk úgy: győzelme, hogy megakadályozta Rákosi Mátyás visszatérését - írja Aczél György. - A Szovjetunió Kommunista Pártjának Elnöksége határozatot hozott, hogy Rákosi visszatérhet Magyarországra, a döntést Hruscsov 1957 márciusában a magyar párt- és kormányküldöttség tiszteletére rendezett fogadáson, a Kreml Szent György-termében ismertette. Visszaemlékezések szerint Kádár felállt az asztaltól, összetépte az előre elkészített pohárköszöntő szövegét, és bejelentette, hogy ha szovjet részről erőltetik Rákosi hazatérését, ő akkor azonnal lemond. Van rá bizonyíték, hogy ettől kezdve szovjet részről nem vetették fel Rákosi ügyét."

Az SZKP fentebb említett döntésében minden bizonynnyal közrejátszott Rákosi lankadatlan kísérletezése, hogy visszatérhessen Magyarországra és ott újra átvegye a hatalmat. Hruscsov hiába próbálta leinteni azzal, hogy menjen csak nyugodtan, ha azt akarja, hogy Bu-

dapesten felakasszák. A megbukott diktátor azonban maga mögött érezve a szovjet vezetés konzervatív elemeinek támogatását, nem adta fel a harcot, nyílt levelet intézett Hruscsovhoz.

Bevezetésül megállapítja, hogy a Kádár vezette Magyar Szocialista Munkáspártba 160-170 ezer fő lépett be, ez alig egyötödét teszi ki az MDP egykori taglétszámának, Budapesten még rosszabb az arány, ami azt bizonyítja, hogy „az MSZMP-nek még nem sikerült mély gyökeret engedni a proletariátus körében.” Nem mondja ki nyíltan, de sejteni engedni, hogy a pártból ki-maradtak őt várják vissza.

A folytatásban Rákosi számtalan vádpontot felsorol: a hadsereg újonnan bevezetendő egyenruháját éppúgy nehezményezi, mint azt, hogy az újságokban bridzs rovatok és keresztretjvények jelennek meg. A fő csapás irányának mégis az új magyar vezetés káderpolitikáját választja. A pártba beférkőző titoistákról, szovjetellenes gondolkodású közép-káderekről beszél, akiket „a külsejükről fel lehet ismerni, mert a gallérjukon de-monstratíván viselik a kétkeresztes Kossuth-címert”.

Rákosi ezúttal sem mellőzi a hagyományos, a figyelmet a saját személyéről elterelő zsidózást:

„Rá kell mutatni a zsidó káderek előtérbe kerülésére, elsősorban a pártközpont apparátusában. Amennyire tudom, az ideiglenes Központi Bizottság nagy része, nyilván többsége belőlük áll. Ugyanígy a Népszabadság főszerkesztője, a kormány Tájékoztatási Osztályának vezetője, az országos rendőrfőkapitány és a budapesti rendőrkapitány. Sokan közülük külső politikát szolgálnak [értsd: imperialista zsoldban állnak - M. Gy.]. Ezek mindenek előtt azok a sértett elemek, akiknek 1953-ban én élesen felvettem a nemzeti káderek

kérdését és ezért ők ellenzékbe vonultak, most pedig őket léptetik elő..."

Rákosi tudatosan, a biztos hatás reményében hozta elő ezt a témát. Szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy a létező szocializmus nyílt vagy fedett formában, de mindig is élt az antiszemitizmus eszközével. Sztálinról már számtalanszor elmondták, hogy tervei között szerepelt a zsidók kiiktatása a társadalom életéből - ez a leningrádi orvospartól a távol-keleti Birobi-dzsánba való tömeges kitelepítésig terjedt. Nehéz eldönteni, hogy Sztálint valódi indulatok vezették, vagy csak nem akarta megfosztani az orosz népet a vodka utáni második legfontosabb mákonyától: a zsidógyűlölettől.

A szocialista tábor többi országa egyszerűen átvette és a maga helyi viszonyaira alkalmazta ezt az irányzatot. A koncepciós perek vádlottjainak listáján mindig az első helyek valamelyikén szerepeltek a zsidók - Csehszlovákiában Slánsky a legelső volt.

Sztálin halála után ha enyhültek is, de nem szűntek meg ezek a jelenségek. Ceausescu csak pénzért engedte külföldre távozni a romániai zsidókat, Gomulka viszont valósággal kiűldözte őket Lengyelországból, a háború előtti milliós tömbből alig egy-kétezer fő maradt - szarkasztikus vélemények szerint jórészt a miniszterek és filmrendezők.

Rákosi Mátyás sem tartozott a kivételek közé. Az ő helyzete különösen kényesnek számított: a hatalmat birtokló négyes fogat minden tagja szintén zsidó volt, ezért hogy eleve elhárítson mindenféle gyanút, a „néger portás” alapállását választotta, aki épp a feketéket nem engedi be a szállodába. Csak a pretoriánus gárdájával tett időleges kivételt, később Péter Gáborral az

élükön leváltotta az Államvédelmi Hatóság zsidó vezetőinek nagy részét is.

A zsidó tömegekkel sem bánt különül. Auschwitzot megjárt embereket vagonba rakatott és a Hortobágyra internáltatta őket. Az 1953-as év elejére a kitelepítettek száma elérte a 13760 főt, ennek 15-20 százaléka volt zsidó, tehát az össznépeséghez képviselt arányuk 15-20-szorosa. A cionistákat börtönbe vetette, és elsorvasztotta a zsidó közösségi-vallási életet.

A Rákosi-rendszer fokozódó felbomlása idején a politizáló zsidó értelmiség jelentős része a reformmozgalmakhoz csatlakozott, teljes mellszélességgel vetette be magát a felkelés politikai előkészítésébe, majd az események irányításába. Sokan a legvégsőig, néhányan egészen az akasztófaig kitartottak. Közülük többen, mint például a Tűzoltó utcai felkelő egység parancsnoka, Angyal István az auschwitzzi lágert is végigszenvedte, mégsem ingatták meg őket az utcafalakon szaporodó antiszemita feliratok és egyéb hasonló jelenségek, sőt, dacos bizonyítás vágyat keltett bennük. Meg akarták mutatni, hogy méltatlanul tekintik őket idegen testnek a magyar hazában. Bizonyos rokonszenvet sikerült is kiváltaniuk, emlékszem egy velem együtt dolgozó útépítőmunkás megjegyzésére:

- A zsidók most megkedveltették magukat! - mondta elismerően.

Közülük sokan megbíztak Kádár Jánosban, de a szovjet invázió után árulónak nevezték - ez az ellenszenv azonban nem kergette őt túlzásokba.

Valaki Kádár Jánost „anti-anti”-nak nevezte, amiért következetesen szembeszállt minden kirekesztő szándékkal, így az antiszemitizmussal is - és ezt nemcsak szavakban tette. Az ő idejében elképzelhetetlen lett volna, hogy egy futballmeccsen a nézők százai „Megy

a vonat Auschwitzba" kezdetű nótát énekeljék - és nem azért, mert az első titkár - Dávid Ibolyával ellentétben - értett a futballhoz.

A Párton belül is következetesen szembeszállt ezzel a jelenséggel, Thürmer Gyula szerint soha senki nem mert Kádár előtt zsidózni, kordában tartotta a Biszku-Komócsin nevével jelzett antiszemita „munkás ellenzékét”. Külön levélben követelt intézkedéseket, mikor egy Sütő Gábor nevű diplomata Aczél Györggyel kapcsolatosan zsidóellenes célzásokat engedett meg magának.

Legfőbb politikai protektora, Hruscsov azt tanácsolta neki, hogy „a zsidó származású elvtársakat ne nagyon tegyük olyan helyekre, ahol feltűnő a munkájuk”. Kádár minden Hruscsov iránt érzett szeretete és tisztelete ellenére sem fogadta el ezt a figyelmeztetést, munkatársait, személyi kapcsolatait nem volt hajlandó ilyen szempontok alapján megválogatni.

Kádár János felfogását minden oldalról támadták. Standeyszky Éva tanulmányában két ügynöki hangulatjelentést idéz, mind a kettőben különböző töltetű háborgásokról számolnak be:

„...Kádárt nem lehet támogatni - mondja az egyik -, mit tett a Kádár kormány a magyarság biológiai állományának megőrzéséért és fejlesztéséért? Mit tett Kádár János a zsidó szemérmertlenség kiszorítására? Soha a zsidók olyan nagy fiúk, olyan szemtelenek nem voltak, mint Kádár idejében...”

A másik ügynökjelentés az ellenkezőjét állítja:

„...Kádárt és rendszerét a szocialista apparátusba beépített polgárok szeretik... Soha nagyobb úr a keresztény úri középosztály még nem volt, mint ma...”

Ez a toleráns felfogás Kádár János fokozatos visszahúzóásával mindinkább háttérbe szorult. Utódja,

Grósz Károly a nagygyűléseken nem egyszer így kezdte a beszédét: „... Grósz Károlynak hívnak, de nem vagyok zsidó!” Az iránt is érdeklődött, hogy egy-egy megyében hány zsidó él.

Az MSZMP utódpartja, a Magyar Szocialista Párt -tudom, hogy nem vállalják fel ezt a minősítést, bár én bóknak szánom, mert még mindig ez a legjobb, ami elmondható róla - csak látszólag követi ezt a kádári vonalat. Vezetői látványos nyilatkozatokban szállnak szembe mindenféle kirekesztéssel, demonstratív ellátogatnak a Dohány utcai nagytemplomba, különféle gyászmegemlékezések alkalmából, de valójában semmiféle határozott intézkedésekre nem merik elszánni magukat. A rendszerváltás óta eltelt közel húsz év kevés volt ahhoz, hogy bevezessék a törvényt, mely büntetné a holokauszt tagadását, a legdurvább kiszólásokat is eltűrik és beillesztik a szólásszabadság általuk vélelmezett kereteibe. Egy-egy szórványos jel arra is utal, hogy magán az MSZP-n belül is egyfajta szalonantiszemitizmus uralkodik. Egyik képviselője a koncentrációs táborok égetőkamráin viccelődik, másikkuk „díszzsidónak” minősíti politikai ellenlábását, utána azzal védekezik, hogy ő maga is zsidó - ez szerintem nem enyhíti, hanem súlyosbítja a vétkét, mert fokozottabban tisztában kellene lennie egy ilyen kijelentés súlyával.

Visszatérve Rákosi további sorsához, később Krasz-nodarba, onnan a kirgiz fővárostól 80 kilométerre fekvő Tokmakba költöztették, majd különféle nevenincs településeken tengődött nyomorult körülmények között. Fennmaradt egy fénykép, mely a diktátort, aki valaha élet-halál ura volt, meghajlott tartású, foltozott nadrágú öregemberként ábrázolja, amint éppen vödörben vizet hoz a kerti csapról.

Rákosi Mátyás 1971-ben halt meg, a porait tartalmazó urnát titokban hazahozták, de a temetőben kiderült, hogy a szovjet szabványok szerint méretezett hamvveder nagyobb, mint a magyar, ezért nem tudták azonnal elhelyezni a Farkasréti kolumbáriumban, előbb át kell alakítani a fülkét. Az urnát később gyakran megrongálták, ezért le kellett venni róla Rákosi monogramját, és át is helyezték.

Kádár János ugyanígy elzárkózott a vezető négyes másik tagjának, Gerő Ernőnek a repatriálásától is. Őt Rákosihoz hasonlóan politikai halottnak tekintette, és úgy vélte, nem volna célszerű minden héten újra eltemetni. Végül 1960-ban mégis hazaengedte, az értetlen-kedőknek csak ezt a magyarázatot adta:

- Az a legbiztosabb, ha mi vigyázunk rá!

Gerő itthon fordítóként dolgozott, amíg látását majdnem teljesen elvesztette. Fennmaradt egy 1976 novemberében kelt levél, melyben valaki megkereste Kádárt, azt írta, hogy Gerő már 77 éves, 1920 óta dolgozik a mozgalomban, és szeretné rendezni a párttagságát. Kádár János így válaszolt:

„...Gerő párttagsága ügyét mi nem fogjuk napirendre tűzni. Ha Gerő írásban fordul a Központi Bizottsághoz, akkor - tetszik vagy nem - foglalkoznunk kell vele, de én semmi jóval sem biztathatom...”

A moszkovita vezetés harmadik tagját, Révai Józsefet Kádár hazaengedte. Nem felejtette el, hogy 1951-ben, letartóztatása előtt Révai a Központi Vezetőség ülésén szarj ancsinak, szarházinak nevezte őt, de le tudta győzni az indulatait.

Révai magyarországi jelenlétét több taktikai szempont is indokolta tette. Egyrészt meggyengítette a Szovjetunióba száműzött régi vezető táborát, másrészt

ittthon is megosztotta azt a kört, amely Rákosi visszatértét várta, főleg az értelmiség tagjai gyűlöltek Révait.

(Révai fölényeskedő, ellenmondást nem tűrő megnyilvánulásainak egyszer én is tanúja voltam. Még 1952-ben a Színművészeti Főiskola elsőéves hallgatójaként részt vettem egy színházi szakemberek számára rendezett konferencián, ahol Révai is felszólalt. Major Tamás, Gellért Endre, Marton Endre és a színházi élet többi nagysága azt fejtegette, hogy minél több új magyar szerző művét kellene bemutatni, mert régi igazság, hogy úszni csak a vízben lehet megtanulni. A hozzászólások végén Révai megsemmisítő gúnnyal megjegyezte:

-Maguk, elvtársak, arra nem gondolnak, hogy a vízbe bele is lehet fulladni?!

A hallgatóság szervilizmusára jellemző, hogy ezen a poénon percekig kacagtak, Révai közben diadalmasan hordozta körbe a tekintetét.)

Kádár ugyanakkor nem tűrte el Révai szektás gesztusait. Mikor a Budapestre visszatért politikus egy cikkében kiállt a feloszlott Államvédelmi Hatóság védelmében, Kádár erélyesen rendreutasította. Később, mikor egy kongresszuson Révai megengedte magának, hogy közbeszólásával zavarjon egy beszámolót tartó funkcionáriust, Kádár rendreutasította:

- A mi pártunkban, Révai elvtárs, nem szokás, hogy nem hagyjuk a másikat beszélni.

A súlyosan beteg Révai még 1959-ben meghalt, valószínűleg csak ennek köszönhető, hogy nem került sor látványos kenyértörésre. Kapcsolatuk utóéletéről any-nyit érdemes megemlíteni, hogy míg Rákosi szisztematikusan üldözte bukott ellenfeleinek házas társait, gyerekeit, Kádár soha nem állt bosszút ilyenféle módon. Hátrahagyott levelezésében több olyan feljegyzés is

található, melyben kedvező döntést hozott Révai Gábor nevű fia érdekében, például akkor, mikor engedte továbbtanulni, holott bebizonyosodott, hogy részt vett egy szektás „maoista” szervezkedésben.

Magatartását még inkább kiemeli, hogy az MSZMP vezetésének többi tagja nem tanúsított hasonló elnézést Révaival kapcsolatban. Mikor meghalt, a Párttörténeti Intézet át akarta venni a hagyatékát, és mivel a család anyagi nehézségekkel küszködött, méltányosságból fizetni is szándékozott érte. Szirmai István, a Központi Bizottság titkára azonban nem engedélyezte, mondván: Révai József nem tartozik a párttörténethez.

XIV.

Néhány évvel ezelőtt egy életrajzi könyvet írtam Kardos Györgyről, a Magvető Kiadó néhai igazgatójáról. Kardos a barátom volt, legfőbb támaszom az írói pályámon, érthető, hogy minél megtisztelőbb képet kívántam rajzolni róla.

Kardos kiadói működését megelőzően az Államvédelmi Hatóságnál szolgált magas rangú tisztként. Sorsa különös párhuzamot mutat Kádár Jánoséval, egyszerre volt alanya és tárgya a hatalom által elkövetett bűnöknek. A felszabadulás után ő szervezte meg az új magyar határőrséget, fontos szerepet játszott kémek és hazai diverzánsok leleplezésében és elfogásában, és még tovább sorolhatnánk tevékenységének egyéb állomásait. 1950-ben mégis elbocsátották a Hatóságtól, majd koholt vádakkal elítélték, és hosszú éveket töltött börtönben. 1956-ban ennek ellenére újra felhúzta magára a kékparolis egyenruhát, és fegyverrel szállt szembe a felkelőkkel.

Tudtam az említett testületeknél lezajlott kegyetlenkedésekről, beszélgetéseink során soha nem kérdeztem rá, de hittem benne, hogy Kardos ezekben nem vett részt. Nem ütött meg letartóztatott, védtelen embereket akkor sem, ha az illetők csakugyan bűnösök, esetleg gyilkosok voltak. Állításom alátámasztására több bizonyítékot is összegyűjtöttem: hozzáértőkkel folytatott párbeszédok tanúságait, könyvekből, megemléke-

zésekől vett részleteket, már el is oszlottak kétségeim, mikor Kardos egyik közvetlen beosztottjával találkoztam. Azt mondta: bizony előfordult, hogy Kardos kiélezett helyzetekben valóban ütött.

- Nincs olyan operatív tisztje a világnak, sem Kele ten, sem Nyugaton, aki ha szükséges, ne ütne.

- Kardos is?

-Őis.

Nehezen tudtam megemészteni, hogy az a kéz, amely-lyel huszonöt éven keresztül oly sokszor paroláztam barátilag, emberek arcán csattant, de fel sem merült bennem a gondolat, hogy elhallgassam ezt a tényt, úgy éreztem, a könyv egész hitelessége meginogna, ha megtenném.

Elítéltem a durvaságát, de be kell vallanom, akkor is, ha rossz fényt vet rám, továbbra is tisztelem és szeretem Kardos emlékét. Úgy gondolom, hogy egy ember életét felmérve mind a két serpenyőbe kerülnek súlyok, és csak ezek összevetése alapján kaphatunk hiteles eredményt.

Most az 1956. november 4-e után hatalomra került Kádár Jánosról írva ugyanez a szorongó érzés fog el. Bármilyen jól is esne makulátlannak feltüntetni akkori működésének első éveit, ez a történelem meghamisítása volna. Kádár elvállalta az „első ember” szerepét egy hosszú időre szovjet katonai övezetté változott országban, tehát felelősség terheli őt az itt és ekkor történekiért.

Huszár Tibor idéz egy hivatalosnak tekinthető számvetést, e szerint 1958. október 1-jéig az első fokú bíróságok 16798 személyt vontak felelősségre népköztársaság elleni, tehát ellenforradalmi cselekmények miatt. A jogerős ítéletekre vonatkozóan csak 1958. július 1-jéig vannak összesített statisztikai adatok, 63,95%-a egyévi

börtönbüntetést jelentett, 26,2% 1-5 évig terjedőt, 5,88% 5 és 10 év közöttit, 3,5% a 10 évet meghaladók aránya, és 0,6 az életfogytig szólóké. 1958 októberéig a bíróságok 236 személyt ítélték halálra, ellenforradalmi cselekmény elkövetéséért 206-ot, köztörvényes büntett miatt 30-at, ez a szám kegyelmi kérvények és más törvényességi eljárás nyomán 229-re csökkent. Napjainkban egymásnak ellentmondó 230-tól 260 főig terjedő adatok keringenek a köztudatban.

Ez sok, rettenetesen sok, de akármilyen nehéz is, tudomásul kell vennünk, hogy Európának azon a felén, amelyhez Magyarország tartozik - és úgy lehet az egész kontinensen -, a Hatalom sohasem takarékoskodott a halálos ítéletekkel, ha le akart számolni ellenfeleivel.

Csak a XX. század magyar történelméből is számos példát idézhetnénk. „A Tanácsköztársaság bukását követő első három hónapban - írja Gyurkó László - a rendelkezésre álló adatok szerint 5 ezer embert öltek meg, több mint 70 ezret zártak börtönbe, internáló táborba.” Rákosi uralma alatt is megteltek a börtönök, nyújtott műszakban dolgoztak a hóhérok. Bármilyen cinikusan hangzik is, de a század minden fasiszta vagy kommunista megtorlása közül a Kádár János által végrehajtott hatalomátvétel járt a legkevesebb áldozattal. Az NDK megtorlásul 20 ezer kivégzést tartott volna indokoltnak.

Ez akkor is igaz, ha ide soroljuk a későbbi, de a felkeléssel kapcsolatos pereket is. 1956 októberének forgatagában, mely magába rejtette a Horthy-rendszer restaurációjának ígéretét is, sorra a felszínre kerültek a felelősségre vonást a mélybe való lemerüléssel elkerülő egykori terroristák, háborús bűnösök, akik addig téesz-tagokként vagy segédmunkásként éltek az életüket.

Annak idején Rákosi Mátyás Államvédelmi Hatósága kevesebbet törődött az egykori osztályellenség erőszak-szervezete nyomainak felkutatásával, mint „a pártba befurakodott kémek és árulók”, Rajk és Kádár leleplezésével.

Kádár leróta a magyar igazságszolgáltatásnak ezt a történelmi adósságát. A bűnüldöző szervek elővették a korábban már eredménytelenül lezárt ügyeket. Százával kerültek elő prominens fasiszta figurák: az újvidéki vérengzés résztvevői, különítményesek, a zuglói „Hűség Háza” nyilas pártszolgálatosai - köztük olyanok, mint Klöszl Vilmos, aki 1944 telén annyi embert ölt meg egy pincében, hogy kiomlott vérüktől eldugult a lefolyó.

Napjaink objektív pózt magukra öltő polgári történészei egyik-másik nevet a mártírok márványtáblájába vették, mint például a fehérterror hőhérjáét, Francia Kiss Mihályét.

Formailag maga Kádár János személyesen nem tehető felelőssé az ítéletekért, nem sértette meg az akkor hatályban levő jogi rendelkezéseket. Nem avatkozott bele az eljárások törvényes menetébe: a vizsgálatot a rendőrség folytatta le, a vádiratot az ügyészség készítette el, a büntetéseket a bíróság szabta ki, a halálraítéltek kegyelmi kérvényeit a Dobi István vezette Elnöki Tanács bírálta el.

Szakolczai Attila történész azt írja, hogy „Iván Szeröv szovjet tábornok november 11-én Moszkvába küldött jelentésében Kádárt személyesen is megrója, amiért menteni igyekszik a lázadókat”.

A Rubicon című folyóiratban Rainer M. János is elemzi az első titkár akkori felfogását.

„Kádár számára valószínűleg elegendő lett volna az ötvenhatosokkal való leszámolás. Élete vége felé azt hí-

resztelte, hogy személyesen állította le a bosszút. 1985 szeptemberében azt mondta Mihail Gorbacsovnak: »Amikor a halálos ítéletek száma elérte az ellenforradalmi cselekményekben ártatlanul elhunytak számát, arra kértem az elvtársakat, hogy álljunk le«. Ez a megfogalmazás döbbenetes adalékot szolgáltat a »szemet szemért, fogat fogért« elv modern kori érvényességéhez. Emellett azonban rámutat Kádár egykori aggodalmára, attól félt, hogy a megtorlás túlmegy valamiféle »ésszerűnek« tartott határon".

Fel kell tételeznünk, hogy Rainer rendelkezik a fenti állításait alátámasztó bizonyítékokkal, de nekem mégis hihetetlennek tűnik. Kádár személyét piti figurává fokozza le. Feltéve, de meg nem engedve, hogy eszébe jutott volna egy hasonló gondolat, semmiképp sem beszélt volna róla, főképp a likvidátor Gorbacsov előtt. Vélekedésem megerősítése céljából megkérdeztem az ügyről Nyers Rezsőt, nála alaposabban kevesen ismerték Kádár személyét, ő is elképzelhetetlennek tartotta, hogy ilyen kijelentést tett volna.

A büntető intézkedéseket végigtekintve úgy találjuk: 1956 végén még nem vetődött fel az a gondolat, hogy pert indítsanak Nagy Imre és társai ellen. Aczél György szerint Kádár János Moszkvából való visszatérése után arra számított, hogy a volt miniszterelnök a nyakába borulva köszöni meg, hogy megmentette az országot a Rákosi-féle restaurációtól, őt magát pedig a jobbra sodródó felkelők lehetséges inzultációitól. Kádár megdöbbsent és megsértődött, mikor Nagy Imre árulónak tekintette és a jugoszláv követségre menekült előle.

Kádár hivatalos formában nem vádolta Nagy Imrét, de a párt Ideiglenes Intéző Bizottságának november 11-i ülésén a felelősség elvállalásával kezdte:

„Nagy Imrével egy úton jártam. Megszavaztam, hogy

csoportja kapjon szerepet a vezetésben, de hogy hová vitt az útjuk, mindenki előtt világos. Az egész volt Elnökség felelős, annak a tagjai közül viszont már csak én vagyok itt...

Nekem személyes meggyőződésem, hogy Nagy Imre, Losonczy Géza és a többi elvtársak, akik a kormány tagjai voltak, az ellenforradalmat segíteni nem akarták... Ahogyan mentek előre az események, ezek az emberek mind élesebben olyan álláspontra helyezkedtek, amit nem lehet másnak minősíteni, mint nacionalista álláspontnak. Semmivel sem törődtek, mint azzal, hogy ússzanak az árral és a munka homlokterébe a szovjet csapatok kivonásának kérdését állították a kormányon belül is. Ezt a vonalat átvette Nagy Imre is, némi bizonytalansággal, és igen határozottan Losonczy Géza...

A múlt hét végén, általam nem ismert körülmények között, úgy látszik az események tovább sodródtak a nacionalista pozíciók felé, és vasárnap reggel az történt, hogy Nagy Imre fellépett a kormány nevében, hogy a szovjet csapatok támadnak és kijelentette, hogy a kormány a helyén van és védekezni fog... A nagy ellenállás után nem volt itt senki, pánikszerűen menekültek: Nagy Imre, Losonczy, Lukács, Donáth, Haraszi Sándor, Vas, Jánosi, Tánczos, Rajk Júlia, Vásárhelyi és mások a jugoszláv követségen kértek és kaptak menedéket... A jugoszláv követ átnyújtotta a névsort és kérte, egyezzünk bele, hogy az abban szereplőket kivigyék Jugoszláviába. Azt mondtam, hogy semmi szín alatt nem egyezhetünk bele, hogy elhagyják az ország területét. Először, mert Nagy és Losonczy utolsó fellépése az említett kormánynyilatkozat volt, a kormány széthullott, de sehol sem mondták ki, hogy nem tekintik magukat kormánytagoknak. Azt javasoltam, mond-

ják meg nekik, hogy adják írásba, hogy önmagukat, mint minisztereket megszüntnek tekintik és mondjanak valamit a jelenlegi kormánnyal kapcsolatban. Feltétlenül ki kell jelenteniük, hogy ez ellen a kormány ellen sehol sem fognak fellépni. Amíg ezt nem mondják ki, semmiféle kérdésről tárgyalni nem lehet..."

Nagy Imre nem volt hajlandó aláírni egy ilyen tartalmú levelet, így az új, Kádár János vezette kormány legitimitása eleve vitathatóvá vált, bár tagjai november 7-én letették az esküt Dobi Istvánnak, az Elnöki Tanács elnökének a kezébe.

Huszár Tibor szerint: „... a csonka Elnöki Tanács nem volt jogforrás, több tagja is külföldön tartózkodott s hazahozataluk nem volt sem lehetséges, sem kívánatos. ..” Kádár Jánosnak viszont nem voltak kétségei:

„Ami a kormány törvényességét illeti, a megbízást mi ugyanattól a testülettől kaptuk, amelyik Nagy Imrét és kormányának tagjait is felmentette, vagyis az Elnöki Tanácstól. Az igaz, hogy az Elnöki Tanács teljes létszámmal nem volt jelen, de a két legfontosabb tagja: az elnök és a titkár, továbbá a parlament elnöke jelen volt. Mi előttük tettük le az esküt. Akkor rendkívüli állapotok voltak s ez az eljárás, azt hiszem, megfelelt minden formaságnak.”

Egyes emlékezések szerint Nagy Imre hajlandónak mutatkozott volna a megegyezést választani, még később romániai fogsága idején is találtak olyan széttépett papírlapot, amelyen ilyen tartalmú nyilatkozatot fogalmazgatóft - de társai megakadályozták ebben. Számos más körülmény is közrejátszhatott, könnyen lehet: Nagy Imre attól tartott, hogy lemondásával kiadja kezéből a legfontosabb ütőkártyáját, retorzióknak teszi ki magát. Nem felejtette el Rajknak és Kádárnak

az elítéltetését, annál is inkább, mert ezeknek ő maga is cselekvő részese volt.

En a magam részéről azt hiszem, leginkább az vezérelte, hogy megérezte a látványos történelmi szerepvállalás lehetőségét, ez már talán akkor is eszébe jutott, amikor a semlegességet és a Varsói Szerződésből való kilépést bejelentette. Ha tudatos és fegyelmezett kommunistaként folytatott életútján nem következik be ez a váltás, neve rég elmerült volna a hatalmi nómenklatúra többi tagjával együtt.

„Elszigeteltségében, de tudatosan úgy döntött: példát mutat, megálljt parancsol... Nagy Imre magát halálra ítélte és így jelképpé vált" - írja egy elemző, majd hozzáteszi: „Kádár János magát életre ítélte - ez sem volt könnyebb -, s ő történelmi lecke lett. Kádárt egyébként soha nem tájékoztatták a megegyezésnek erről a lehetőségéről. Hruscsovék úgy magyarázzák, hogy Nagy Imre és társai jugoszláv ügynökök, és a magyar eseményekért való felelősség részben a jugoszláv oldalra hárulna."

Tito visszautasította Hruscsov vádjait, megemlítette, hogy Nagy Imre és 15 vezető társa mindenféle előzetes tárgyalás és feltétel nélkül ment be a nagykövetségre és emelt még néhány más kifogást is, de valóságos szembeszállás sem szándékában, sem módjában nem állt. Isztriában elmondott beszédében már nyíltan Nagy Imréék ellen fordult:

„Ha a kormány erélyesebb lett volna, ha nem ingadozott volna ide-oda, ha elszántan fellépett volna az anarchia és a kommunistáknak a reakciós elemek részéről történő öldöklése ellen, ha elszánt ellenállást tanúsított volna a reakcióval szemben, a dolgok talán helyesebb útra kerültek volna, talán nem került volna sor a szovjet hadsereg közbelépésére. És mit tett Nagy?

Fegyverbe szólította a népet a szovjet hadsereg ellen és kérte a nyugati országokat, hogy avatkozzanak be. Nyugaton ezt a beavatkozást óriási mértékben kihasználták. Az imperialisták használták ki, akik alig várták, hogy megtámadják Egyiptomot."

(Nem tudom megállni, hogy ne idézzem fel azt a legendát, miszerint a Magyarországon harcolt szovjet páncélosokat eredetileg a Közel-Keleten folyó harcokba készültek bevetni. A múltkor is hallottam a rádióban egy öreg parasztember emlékezését, aki akár meg is esküdött volna rá, hogy a Tiszához érkező tankisták azt kérdezték tőle:

„- Papa, ez ugye már a Szuez csatorna?"

A történetet nyilvánvalóan alaptalanná teszi, hogy a páncélosok java részét Romániából és Lengyelországból vezényelték át direkt menetben, és pontosan láthatták, hogy hová is kerültek.)

„Hogy a lemondó levélnek és magának a lemondásnak miért volt ilyen jelentősége, az a mai olvasó számára nehezen érthető - fejtegeti Aczél. - Abban a nemzetközi légkörben az ENSZ szerepe a szovjet és a magyar vezetés számára túldimenzionált volt. Kádár János iszonyú indulatokkal beszélt arról, hogy a New Yorkban tartózkodó „szociáldemokrata nagyasszony”, Kéthly Anna azt követelte: a világszervezet rossza meg mandátumától Kádár külügyminiszterét, Horváth Imrét és mint az utolsó törvényes magyar vezetés, a Nagy Imre-kormány tagjaként őt ismerje el az ENSZ. Mind-szenty, aki az amerikai követségre menekült, szintén a Nagy Imre-kormány mellett tört lándzsát. A görcsös félelem attól, hogy külföldön is alakulhat egy »Nagy Imre-kormány« (gyakorlatilag Kéthly Anna vezetésével) és Magyarország, illetve rajta keresztül a Szovjet-

unió diplomáciailag elszigetelődik, messze valódi jelentősége fölé emelte a kérdés megoldását."

Az a megoldás természetesen fel sem merülhetett, hogy fegyveres erővel törjenek be a Nagy Imrének és társainak menedéket nyújtó követségre. Ez a lépés világméretű botrányt vont volna maga után, nem is említve azt a tényt, hogy Jugoszlávia az elsők között ismerte el a Magyar Munkás-Paraszt Forradalmi Kormányt. Az viszont elképzelhetetlennek látszott, hogy egy ország határain belül két kormány is létezzen folyamatosan - ezt a Szovjetunió nem volt hajlandó eltérni.

Hruscsov egy levélben figyelmeztette Titót: „félreérthetővé teszi a helyzetet, hogy Nagy Imréék egy baráti ország követségén tartózkodnak. Egyértelműbb volna, ha az Egyesült Államok követségén volnának... Egy nagykövetség sem rejthet el senkit, még kevésbé viheti ki Magyarországról, ha erre nem kap engedélyt... Ha átadnák Nagyékat Jugoszláviának, az egész világon azzal vádolnák őket, hogy beleavatkoztak egy másik ország belügyeibe."

„...A jelenlegi magyarországi események fejlődését szemlélve, mégpedig abból a szempontból, hogy szocializmus van-e, vagy ellenforradalom, nekünk Kádár mostani kormányát kell támogatni, mert nagyon nehéz helyzetben van" - mondta Tito, értve a szóból.

A jugoszlávok nem szívesen bonyolódtak volna bele egy konfliktusba a Szovjetunióval, a budapesti nagykövetségüknek egyébként is gondot jelentett a hozzátartozókkal együtt ötven főre tehető csoport ellátása. Soldatic nagykövet egy csellel próbálta megoldani a helyzetet. Azt állította Kádárnak, hogy tárgyalásokat folytatott Nagy Imrével, és három alapvető kérdésben egyezsége jutott velük. Elfogadták, hogy a semlegesség, a szovjet csapatok bevonulásának és a többpárt-

rendszer bevezetésének ügyében helytelen álláspontot képviseltek. Ebből a három állításból semmi sem volt igaz, Nagy Imréék nem tettek hasonló kijelentést.

Soldatic félrevezető nyilatkozatával azt kívánta elérni, hogy mind a menedékjog, mind a Jugoszláviába való távozás eshetősége okafogyottá váljon. Huszár idézi a nagykövet konkrét kérését: a jugoszláv kormány csak egy belső formális levelet kér a magyar kormánytól, amelyben tudomására adják, hogy Nagy Imre és társai elhagyhatják a követséget és szabadon hazamehetnek. Ezt a levelet természetesen sehol sem használják fel, Kardelj jugoszláv pártvezér kezébe kerül. A többi már csak technikai kérdés, például az őrségnek utasítást kell adni, hogy ne gördítsenek akadályokat, ha kocsival hazaszállítják őket. Soldatic beérte a tények pusztá rögzítésével, a megvalósításukhoz nem kért biztosítékot, nyilvánvaló, hogy a szovjet vezetéssel, személy szerint Andropovval állapodott meg ebben a tekintetben.

Kádárnak meg sem fordult a fejében, hogy a háttérben egy titkos alku lapul meg. Úgy vélte, hogy ez a megoldás tisztázza és egyértelművé teszi a helyzetet, elvezet addig a célig, hogy az általa vezetett kormányt mind Magyarországon, mind külföldön legitimnek tekintsék majd.

Kádár ugyan már nem elvtársaként említette Nagy Imrééket, de még mindig nem kívánt retorziót alkalmazni velük szemben. Szabad választást engedélyezett volna nekik az országban való maradás és a külföldre való távozás között, szívesebben vette volna, ha elvonulnak, attól tartott, hogy ha hazamennek, provokátorok megölhetik őket. A döntés azonban nem rajta múlt.

Még javában tartottak a tárgyalások a jugoszláv

nagykövettel, mikor november 16-án a Leányfalun tartózkodó Malenkov, a „helytartó” és más magas rangú szovjet vezetők kihívták magukhoz. Közölték Kádárral, hogy Nagy Imrét és társait, mikor elhagyják a jugoszláv nagykövetséget, őrizetbe veszik és Bukarestbe szállítják. Kádár megdöbönt, rá kellett jönnie, hogy szándékosan félrevezették, de nem tehetett mást, mint hogy tudomásul veszi a döntést.

November 22-én a menedékükből távozó Nagy Imre-csoportot egy autóbusz várta, mely a II. Rákóczi Ferenc katonai középiskolába, a KGB, a szovjet elhárítás magyarországi főparancsnokságára vitte őket.

A bekövetkező események arra bírták rá Kádár Jánost, hogy más módon értékelje Nagy Imre szerepét.

„Szeretném emlékeztetni arra, hogy magyar részről kezdetben az az álláspont alakult ki, hogy Nagy Imrével szemben nem kell eljárni - veti fel a riporter Kanyó András. - Ön például az Intéző Bizottság egyik ülésén kijelentette, hogy később bekapcsolódhatnak a munkába, nem kívánják őket örökre száműzni.

- Miért és hogyan változott meg ez az álláspont?

- A párt vezető testületeiben aztán merevedett meg az álláspont, hogy Nagy Imre a vele való többszöri beszélgetés után sem volt hajlandó elhatárolni magát és semmilyen formában nem akarta támogatni az új kormányt, így nem lehetett többé miről tárgyalni.

- On 1957 márciusában magyar párt- és kormánydelegációt vezetett Moszkvába. Volt-e szó külön is Nagy Imrééről?

- A kérdést nem a szovjet elvtársak, hanem mi vetettük fel. Ők úgy vélekedtek, hogy az ügyet a magyar vezetésnek kell mérlegelnie és lezárnia. De azt mondták,

hogy a büntető eljárás nem kerülhető el, bűncselekmények tömegéről van szó és minden vádlott azt mondja, hogy Nagy Imrétől vagy Losonczytól kapta az utasítást..."

Kádár Jánost nem véletlenül nevezték el a „kompromisszumok robotosának”, most sem próbálta karddal elvágni a gordiusi csomót, még egy kísérletet tett a helyzet békés megoldására. A megegyezésbe változatlanul egy feltételt támasztott: Nagy Imre jelentse ki, hogy lemond a miniszterelnöki tisztségről.

A misszió végrehajtását Kádár Kállai Gyulára, a Központi Bizottság titkárára bízta. Kállai sorsa egyes időszakokban párhuzamos síneken futott Kádáréval. O is részt vett az illegális mozgalomban, lebukása után a sötétzárkában eltöltött évek annyira megviselték a szemét, hogy állandóan sötét szemüveget kellett hordania és az irodájában speciális fényforrásokat szereltek fel. A felszabadulás utáni életútjáról azt mondta az egyik volt munkatársa: „nagyformátumú politikusnak indult, és koncepció nélküli adminisztrátorrá vált”.

Kádár János kormányában miniszteri tárcát kapott, emellett komoly párttiszséget is betöltött, Kállai mégsem elégedett meg a neki jutó pozíciókkal. Úgy tekintette magát, hogy ő ennek a vezetésnek az ideológusa, sohasem nyugodott bele, hogy ezen a téren második emberré vált Aczél György mögött, később pedig a sokadik helyre szorult vissza.

Kállai fényűző életmódjával, akkor még ritkaságszámba menő úszómedencés villájával kivívta Kádár hallgatóságos ellenszenvét. Procc új felesége luxurió-zus vacsorákat adott, ezeket a puritán Kádár házaspár undorral kóstolgatta végig - ők legfeljebb megszokott paprikás krumplijukat, káposztás kockájukat fogyasztották el esténként, esetleg néhány szelet felvágottal

megtoldva. „Mariska néni”-t külön dühítette, hogy Kállainé képes volt háromméternyi selyem ruhaanyagért Párizsba utazni.

Kádár János általában ritkán gyakorolt önkritikát, de Kállai romániai kiküldetése ügyében megtette:

„- Állat voltam - mondta Aczél Györgynek -, hogy nem tudtam, Kállai október 23-a után valósággal követelődve ajánlkozott, hogy vegyék be őt a Nagy Imrekormányba és nem tudtam, hogy most a lelepleződéstől való félelmében durva fellépésre szánja el magát.” Később is élete súlyos hibájának tartotta, hogy Kállait küldte ki: ha más ment volna ki, akkor el tudta volna érni azt a bizonyos lemondást és akkor Nagy Imréék „itt sétálnának köztünk”.

A romániai találkozást gondosan készítették elő, még arra is gondoltak, hogy Nagy Imrét kivonják társai közelségének pressziója alól, ezért Snagovból egy bukaresti kastélyba vitték át tárgyalni. Kállai tolmácsolta a magyar pártvezetés ajánlatát, melyre Nagy Imre nemet mondott, de ott maradt a tárgyalóasztal mellett. A küldött azonban mintha a dolgát a legjobban végezte volna el, meg sem próbálta meggyőzni, érveket felhozni. Egy biccentéssel jelezte, hogy tudomásul veszi a tagadó választ, felállt és eltávozott, az egész tárgyalás állítólag alig néhány percig tartott.

Nagy Imrét és társait 1957. április 15-én formailag is letartóztatták Snagovón. A vizsgálatot néhány hónap alatt lefolytatták, de az ítélet csak egy év alatt született meg.

„- Mi volt ennek az oka? - kérdezte Kádárt a riporter.

- Ezt ma már nem tudnám pontosan megmondani, de gondolom, hogy ebben is szerepet játszottak a külső és belső okok.

- Igaz-e, hogy szovjet részről többször a per halasztását kérték?

- Egy esetre emlékszem. Egyszer azt közölték velem, talán 1958 elején, hogy a szovjet kormány nem tartaná jónak, ha a per az akkor napirenden levő fontos nemzetközi tanácskozás alatt kerülne megrendezésre."

Csak találgatni lehet, hogy milyen esemény húzódott meg a háttérben, az SZKP kongresszusa, Hruscsov látogatása Eisenhower amerikai elnöknél, vagy a légköri atomrobbantások szüneteltetéséről folyó tárgyalások. Maga a szovjet szándék nem változott, nem tudni, mennyire tényszerű, de jól érzékelteti a helyzetet az a máig élő legenda, hogy kész névsort adtak át a kivég-zendőkről.

Kádárra több kommunista testvérpárt részéről is nyomás nehezedett. 1957 őszén, kínai útja során találkozott Mao Ce Tunggal, aki ragaszkodott a könyörtelen megtorláshoz. Elmondta, hogy a Kína különböző területein fel-fellobbanó zendüléseket a közvélemény „Kis-Magyarország”-nak hívja és ezt a folyamatot csak úgy lehet megállítani, ha magát a modellt elrettentő példával zárják le.

A bolgár és a keletnémet párt is ilyen követelésekkel lépett fel. Változatlanul kárhoztatták Kádár Jánost, amiért a felkelés leverése után nem hozott tízezerszámra halálos ítéleteket. A Nagy Imre-ügyet mintegy lehetőségnek tekintették az akkor elkövetett hiba kijavítására.

Kádár aligha állhatott ellent ennek a folyamatos nyomásnak, jóllehet tudta, hogy Nagy Imrének és társainak elítélésével addig elért politikai és gazdasági eredményeit is megingatja. Véget ért a hosszú sztrájkidőszak, a termelés folyamatosan emelkedett, az újjáépítés is látványosan haladt, személyes népszerűsége is mind

inkább növekedett, 1957. május elsején százezrek köszöntötték őt a Hősök terén rendezett nagygyűlésen -és minden a visszajára fordulhatott egyetlen téves döntés nyomán. Bár arra feltehetően nem számított, hogy megismétlődhetnek az októberi események - egy nemzedék életében csak egyszer szokott forradalmat csinálni.

Nagy Imre és társainak pere óta közel egy fél évszázad múlt el, ezalatt számtalan tanulmány, antológia, önálló kötetek foglalkoztak vele. Ezek mindenre kiterjedő pontossággal és részletességgel feltárták az ügyet, én itt csak az ítélet rövid kivonatára szorítkozom.

„A Magyar Népköztársaság legfőbb ügyésze vádiratában Nagy Imrét és bűntársait: Donáth Ferencet, Gimes Miklóst, Tildy Zoltánt, Maiéter Pált, Kopácsi Sándort, Szilágyi Józsefet, Jánosi Ferencet, Vásárhelyi Miklóst a magyar nép demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés büntetvével, ezen kívül Nagy Imrét hazaárulás, Kopácsi Sándort és Maiéter Pált katonai zendülés büntetvével vádolta meg. Lo-sonczy Géza terhelt ellen az ügyészség a büntetőeljárást megszüntette, mert nevezett időközben betegség következtében meghalt...

...A Legfelsőbb Bíróság népbírószági tanácsa mérlegelve a bűncselekmények súlyát, a súlyosbító és enyhítő körülményeket, a lefolytatott tárgyalás alapján a vádlottakat bűnösnek mondta ki és ezért Nagy Imrét halálra, Donáth Ferencet 12 évi börtönre, Gimes Miklóst halálra, Tildy Zoltánt hatévi börtönre, Maiéter Pált halálra, Kopácsi Sándort életfogytiglani börtönre, dr. Szilágyi Józsefet halálra, Jánosi Ferencet nyolcévi börtönre, Vásárhelyi Miklóst ötévi börtönre ítélte.

Az ítélet jogerős. A halálos ítéletet végrehajtották..."
Természetes reflexeink közé tartozik, hogy belebor-

zongunk és önkéntelen részvétet érzünk, ha kivégzésekről hallunk vagy olvasunk. Eltöprengünk, hogy a társadalomnak szabad-e bármelyik tagját megfosztani az életétől, de ez a gondolat sor messzire vezetne, maradjunk a témánknál.

Újra és újra felmerül a kérdés, hogy Kádár Jánost mekkora felelősség terheli Nagy Imre haláláért. Berecz János egy cikkében így ír erről:

„...Sokféle értelmezés látott már napvilágot... egyesek elítélik, mások mentegetik Kádár Jánost. Bármennyire is fájdalmas számomra, nem hallgathatom el a véleményemet. Álláspontom szerint - a nagyarányú hazai és nemzetközi nyomás ellenére - sem került volna sor Nagy Imre kivégzésére, ha Kádár János ezzel nem ért egyet.” Sajnos sem Berecz, sem a többi hasonló vélekedő elemző nem támasztja alá a véleményét bővebb és kézzelfoghatóbb bizonyítékokkal.

Semmit sem szeretnék jobban, mint elkerülni, hogy ezzel az üggyel foglalkozzam, de meghátrálásnak tekinteném, ha említés nélkül lépnék túl Kádár János egész életútjának ezen a sarkalatos pontján.

Nem tudok titkokat, csak elszórt utalásokra, feltételezésekre támaszkodhatok. Kádár nem akarta, hogy az útja levágott fejekkel legyen kikövezve, most még egy esetet említek, mikor megpróbált interveniálni halálraítéltek érdekében. Kopácsi Sándort, Budapest rendőrfőkapitányát, aki 1956 októberében átállt a felkelők oldalára, Hruscsov mindenáron bitófára akarta juttatni. Kádár állítólag negyven percig agitálta a szovjet vezetőt, amíg rábírta, hogy érje be nála büntetéssel.

Nagy Imre esetében hiába kísérletezett volna hasonló mentőakcióval - legalábbis a szocialista táboron belül -, a miniszterelnök azonosult magával a felkelés-

sel, és a neki juttatott kegyelem az események utólagos elfogadását jelentette volna.

Kádár maga nem tett perdöntő lépéseket.

„- Van-e valamilyen valóságos alapja annak a híresztelésnek - kérdezte a riporter tőle 1989-ben -, hogy Nagy Imre és társai halálra ítéelését az MSZMP Politikai Bizottsága, netán személy szerint Ön hagyta volna jóvá?

- Nincs. Ez minden alapot nélkülöz. Nem ismerek olyan embert az akkori Politikai Bizottságból, aki erre vállalkozott volna...”

(A „vérbíróként” emlegetett Vida Ferenc is úgy nyilatkozott, hogy „semmilyen eligazítást nem kértem és nem kaptam senkitől”, jóllehet enyhítette volna a maga felelősségét, ha az akkor már halott Kádár János ráhatására hivatkozik.)

Már említettem, hogy az írás menete során adódnak olyan események, melyek az általam elmondandók lényegét érintik. 2006. június elsején végighallgattam egy, a tárgyba vágó vitát a budapesti Pen Klubban. Huszár Tibor mutatta be új könyvét, ebben Nagy Imre sorsával kapcsolatos, újonnan feltárt dokumentumokat is ismertetett.

Huszár előadásából a hozzászólók különböző következtetéseket vontak le. A Párizsban élő Kende Péter (Pierre Kende) szociológus-történész az iratokból egyértelműen Kádár János bűnösségét vélte kiolvasni, szerinte felelős volt Nagy Imre kivégzéséért. Kendét egész életútja hajlamossá teszi az ilyen verdikre, valaha a „Szabad Nép”-nél szolgált, mint külpolitikai szakértő, majd Nagy Imre lelkes hívévé szegődött. Nyugatra való távozása után a brüsszeli Nagy Imre Intézet főmunkatársa lett, a rendszerváltást követően itthon is sokszorosan kitüntették.

Kende sommás megállapításait Huszár Tibor, a szerző nem fogadta el. Hivatkozott a lappangó, máig sem hozzáférhető dokumentumokra, melyek perdöntő szerepet játszhatnak. A meghívottként jelen levő Nyers Rezső, a kérdés feltehetőleg legközvetlenebb magyar történelmi tanúja szintén ellentmondott Kendének:

- Nagy Imre sorsát nem Magyarországon döntötték el! - jelentette ki.

Zárszavában Huszár még megjegyezte, hogy Nagy Imre kivégzését a Kreml valószínűleg már 1956. november 4-én reggel elhatározta, mikor szembeszállt a szovjet csapatokkal, és csak külpolitikai megfontolások miatt halasztotta el két évvel a végrehajtását.

XV.

Egy felmérés szerint a felkelés során lezajlott harci cselekmények nyomán mintegy húszmillió forintnyi kár keletkezett. Ha ezt mai értékre kívánjuk átszámítani, legalább ezres, de könnyen lehet, hogy még annál is magasabb szorzót kellene használnunk. A válságot tovább növelte a termelés nagymérvű visszaesése, az úgynevezett „fixfizetéses sztrájkok”, mikor a munkát megtagadók is megkapták a teljes bérüket - számuk százezreket tett ki. Az éhínséget is csak a Szovjetunióból és más szocialista országokból beérkező élelmiszerszállítmányokkal lehetett elkerülni, az energiaellátást hasonlóképpen a tőlük kapott segélyek tartották fenn. A teljes gazdasági összeomlás veszélye fenyegetett, több mint kérdéses volt, hogy az új kormány megtalálja-e a csődből kivezető utat. Az 1956-os esztendő végén Kádár még folyamatos harcra kényszerült a tömegeket irányító munkástanácsokkal, az ellenállást nyíltan vagy titokban folytató értelmiségi csoportokkal. Ebben a küzdelemben nem segítette őt egy megfelelő színvonalú vezetőség.

Mint említettem, a huszadik század folyamán sokszor megtizedelték a magyar kommunisták sorait, a mozgalom több alkalommal is a teljes felszámolódás szélére sodródott. Ez történt 1919-ben Horthy fehér terrorja idején, mikor kivégezték vagy emigrációba kényszerítették a Tanácsköztársaság vezérkarát, majd a kon-

szolidaltabbnak tűnő évek-évtizedek alatt is akasztófára küldték az illegális kommunista párt irányítóit: Schönherzet, Sallait, Fürstöt, Rózsa Ferencet és még hosszan lehetne sorolni a neveket. A kommunistákkal való leszámolás folytatódott a frontra küldött büntetőszázadokkal, melyek tagjai „fegyvertelen álltak az aknamezőkön...” A sorozatot végül is a Szálasi-rendszer tetőzte be.

A Szovjetunióba emigrált magyar kommunisták a „szocializmus szülőföldjén” sem találtak sokkal több irgalomra. Százszámra ismerték meg belülről a Ljub-jankát, a Monfortot és a többi orosz börtönt, tucatszámra estek a sztálini önkény áldozatául Kun Bélától Landler Jenőn át Vági Istvánig, az első Magyar Szocialista Munkáspárt alapítójáig. Szerencésnek mondhatta magát, aki megúszta néhány, büntetőtáborban eltöltött évvel.

(Sok Szovjetunióból hazatért egykori emigránssal találkoztam, többségük még most sem mert szót ejteni erről az időszakról. Az egyik felkeresett alanyom már túl járt a századik évén, öt 12 évre csukták be kint - az egyik volt párttársa szerint ebből kilencet megérdemelt, mert mindig is az „osztály-osztály elleni” szektás vonalat, a frontális támadás taktikáját képviselte:

- Itthon is bármilyen munkaterületre ment - a boszszúvágy, a személyes elfogultság, az intrika és a cenzúra járt a nyomában.

Az öregember bár fogadott, valójában egyetlen szót sem volt hajlandó mondani.

- Milyen ember volt Kádár János? - kérdeztem.

- Jó, jó ember volt. Sokat sakkoztunk, ő több partit nyert, mint én.

Látva, hogy ezzel hiába próbálkozom, témát váltottam.

- Rákosit ismerte?
- Igen, ismertem.
- O milyen ember volt?
- Rossz. A szegedi csillag börtönben ő volt a könyvtáros, és csak annak adott könyvet, aki gazsulált neki, másnak nem.

(Itt megköszöntem a beszélgetést, és eltávoztam.)

A felszabadulás is csak rövid viharszünetet hozott, a hatalom átvétele után Rákosi elindította a koncepciók sora sorozatát, melynek elsősorban kommunista vezetők estek áldozatául. Az 1956. októberi felkelés is tovább ritkította a sorokat, mind az elesettek, mind az emigráltak, mind a Kádár-rendszerrel közösséget nem vállalók, vagy azzal nyíltan szembeszállók révén. A legjellemzőbb példának azt az egyszer már említettényt hozhatjuk fel, hogy az MSZMP első Ideiglenes Intéző Bizottságának hét tagja közül ötöt Romániába száműztek, egyet pedig letartóztattak, Kádár János magára maradt. A korábbi állami és pártvezetésből is alig néhányan tartottak ki mellette, többségük politikai súlyát és képességeit tekintve a második-harmadik vonalba tartozott.

A kivételek közé sorolható Kádár kormánybeli közvetlen helyettese: Münnich Ferenc. Bár ő volt a szovjet csapatok novemberi bevonulásának egyik legalizálója, senki sem tekintette őt a KGB beszervezett ügynökének.

1956-ban Münnich már túl járt a hetvenedik évén, de edzett katonatisztként bírta a ránehezülő feladatokat. A fegyveres testületek összevont minisztériumát irányította, és minden erejét erre a feladatra összpontosította, nem a delegációkkal, a munkástanácsi küldöttségekkel tárgyalt, inkább a karhatalom szervezésével foglalkozott.

Münnich munkájában nem fogadott el kompromisszumokat, bár kifakadt egyesek „magán lelkiismereti válsága ellen olyan időkben, mikor tenni, vállalni kell”. Több mint hatezren nem írták alá az úgynevezett „tishti nyilatkozatot”, mely a karhatalomba való belépést és a szovjet hadsereggel folytatandó együttműködés kötelmét tartalmazta, de ezeken sem állt bosszút, gondoskodott róla, hogy képzettségüknek megfelelően helyezkedhessenek el a polgári életben. Isinerte saját képessége határait, gazdasági ügyekben, rész kérdésekben sohasem foglalt állást. Nyíltan vállalta, ha valamihez nem értett, Marosánnal ellentétben mindig röviden szólt hozzá a megbeszéléseken - írja róla egy volt munkatársa - a sztálinista önkényt gyűlölte, egyértelműen diktatúraellenes, konszolidációpárti politikusnak bizonyult. Mélyen lenézte az apparátus passzívan viselkedő tagjait.

- Rákosit várják vissza, a jelenlegi pártot csak átmenetinek tekintik - mondta róluk.

Münnich kora ellenére változatlanul kedvelte az ételt és italt, nem vetette meg a nők társaságát sem - ez utóbbi szenvedélye majdnem a tisztsége elvesztésével járt.

1957 nyarán Hruscsov egy krími üdülésre hívta meg az MSZMP Politikai Bizottságának tagjait. Mindegyikük magával vitte a feleségét, csak Münnich érkezett a titkárnőjével, akivel már hosszú ideje gyakorlatilag együtt élt. A helyzet megértéséhez tudni kell, hogy Münnichné már hosszú évek óta súlyos idegbajban szenvedett, megbénult, állandó kórházi kezelésre szorult, kapcsolata a férjével már régen megszakadt. A titkárnő nem tartozott a lángeszek közé, de ez Münnichet nem zavarta.

- Tudjátok, hogy milyen pihentető egy buta nő?! -szokta mondani.

A többi vezető funkcionárius felesége nem nézte jó szemmel Münnich eljárását. Már csak a saját pozíciójuk védelmében is megtettek mindent a kapcsolat felszámolásáért, mozgósították az ügyben a férjüket. Az ügy Kádár fülébe is eljutott, behívatta magához Münnichet - ez már eleve rossz előjelnek számított, mert általában ő szokta felkeresni a beosztottjait, ha valamit meg akart beszélni velük.

A titkára úgy emlékszik vissza, hogy ez volt az egyetlen eset, mikor Kádár János olyan magasra emelte a hangját, hogy még a dupla, párnázott ajtón is áthallatszott. Felszólította Münnichet, hogy ne csorbítsa a Párt tekintélyét, tisztázza a magánéletét. Mivel a felesége gyógyíthatatlan és csak vegetál, váljon el tőle, és vegye el már régen az élettársának számító szeretőjét. Megígérte, hogy segítséget nyújt a magára maradt asz-szony ellátásához, további gyógykezeléséhez. Ez a megértés nem afféle „kan szolidaritásból” származott, nem abból, hogy Kádár mintegy igazolást keresett a maga esetleges gáláns kalandjára, neki a felesége mindvégig egyetlen társa és bizalmasa maradt.

Kádár másik feltétlen támasza a vezetésen belül Fock Jenő volt. O apjával együtt már a háború előtt bekapcsolódott az illegális kommunista mozgalomba, a legendák szerint az idősebb és ifjabb Fock Jenőt egyszerre fogta el a Horthy-rendőrség, és a vallatok kínzásai között egymást biztatták kitartásra. A munkások iránt érzelmileg elkötelezett Kádár szemében az is jó pontnak számított, hogy régi, törzsökös MÁVAG-koló-niabeli családból származott és hosszú ideig fizikai munkásként dolgozott, közelről ismerte társai gondjait.

„A szakszervezetben végzett tevékenysége áttekintést adott neki és meggyőzte arról, hogy a munkásság csak akkor dolgozik, ha jobban fizetik - írja róla Ságvári Ágnes (ez a megállapítás így primitívnek hangzik, de ne felejtjük el, hogy olyan világban tették, melyben az öntudatra való hivatkozással próbálták helyettesíteni a tisztos keresetet) -, gazdaságpolitikai titkár lett, majd a Politikai Bizottság tagja. Rend, biztonság, bátorság volt körülötte, feltűnés, láрма nem... Mindig tele volt ötletekkel, számokkal, akik nála „előszobáztak”, nem aktákat, hanem koncepciókat hoztak.”

Kádár munkatársai közül talán Marosán Györgyöt kellett volna elsőként említeni, valószínűleg a kapcsolatuk kínos befejezése változtatta meg gondolataimban a sorrendet. Valaha együtt ült Rákosi börtönében az első titkárral, tagja lett a Szolnokon megalakult Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányznak. Megítélésében Kádár úgy gondolta: Marosán munkás múltja, dinamikus egyénisége felkeltheti, erősítheti a tömegek bizalmát a Párt iránt. Az is mellette szólt, hogy magánéletét nem érthette kifogás, mintaszerű házasságban élt, felesége naponta küldte neki az ebédet, mert a börtönkoszton tönkrement a gyomra.

A Kádár János vezette kormányban államminiszteri posztot töltött be, és ő vette át a pártapparátus irányítását. Kádár János távollétében, mintegy annak helyetteseként ő hitelesítette aláírásával a határozatokat. Több-kevesebb joggal tekintette magát a vezetés második emberének, bár képességek tekintetében nem vehette fel a versenyt az első titkárral.

Személyesen ismertem „Buci Gyuri”-t, ahogy a közvélemény nevezte őt - pék múltjára való tekintettel -, véleményem szerint egyszerű és tisztességes ember volt. Soha nem láttam hozzá hasonló tömegszónokot.

A Kádár-kormány elfogadottságáért küzdve száz és száz alkalommal tartott beszédet: munkások, értelmiségiek, diákok előtt. Fellépései egy időben a leglátványosabb programok közé tartoztak a szórakoztató eseményekben nem túlságosan bővelkedő Budapesten. Ha tudtam, én is meghallgattam őt.

Beszéd közben Marosán ritkán maradt fenn a pulpituson, előrejött, a közönség első sorától alig egy-két méterre állt meg. Arca elvörösödött, kis terpeszbe vágta magát, és harsogó hangon megszólalt:

- Akarják tudni, hogy novemberben ki hívta be Magyarországra az oroszokat - kérdezte kihívóan a hallgatóktól, egy pillanatnyi szünetet tartott, majd megdöngette a mellét: EN!

A felkelés emlékétől még mindig felfűtött tömeg, ha felfogja kijelentésének súlyát, talán agyon is verte volna, de Marosán egy pillanatnyi gondolkodási időt sem engedélyezett neki. Egyszerre szidta Rákosit, aki annak idején halálra ítélte őt, és Nagy Imrét, amiért elárulta a szocializmust. Új és új témákat hozott elő olyan stílusfordulatokkal, hogy: „tetűfészek”, „húgy-agyú”, „kurvapeccér”. Mikor kifogásolták triviális szóhasználatát, azzal vágott vissza, hogy ezeket a szavakat valamelyik Balzac-regényben olvasta, azt is megemlítette, hogy melyikben.

-Vagy maguknak Balzac sem elég művelt? - kérdezte számonkérően.

Sortűzzel fenyegette meg az ellenállókat, a szakmától való eltiltással a renitenskedő újságírókat, de a valóságban sokkal több emberen segített, mint amennyinek ártott. Elfogultság nélkül intézkedett politikai ellenfelei érdekében is, például kiállt a börtönbe vetett színész, Darvas Iván szabadon bocsátásáért is.

Kádár a maga visszafogott stílusával alapvetően kü-

lönbözött a végletekre hajlamos Marosántói. Ha egy-egy bizottsági ülésen Marosán túl indulatosan beszélt, Kádár figyelmeztetésül a térdére tette a kezét.

„Kádár egyre nehezebben viselte el Marosán hiper-trófiás megnyilvánulásait - írja Aczél György. - Olyan kijelentéseket tett, miszerint »ahhoz, hogy Kádár elvtárs ma elismert vezető, nekem sok közöm van! Elismertségében az én munkám is bőven benne van!« Igyekezett magát Kádár mellett főszereplőként beállítani. Kádár mindig rendkívül udvariasan, a konfliktus Kerülésének igényével tárgyalt vele, de belülről mosolyogva. Nyíltan sohasem fordult ellene, még négszemközt sem tett megjegyzést rá, de a mindennapi munkában egyre inkább másokkal dolgozott, igyekezett »domesztikálni« Marosán utasításait."

Ahogy a helyzet konszolidálódott, kialakult a szabályos ügymenet, a nagyon aktív, anarchiába hajló, mégis egyéni arcélú Marosán egyre nehezebben találta a helyét. A szakítás előbb-utóbb elkerülhetetlennek látszott.

Az említetteken kívül talán még két-három valóban jelentős egyéniséget tudnánk megemlíteni az akkori idők vezető gárdájából. Kádár Jánosnak a meglevő emberanyaggal kellett együtt dolgoznia, új kádereket egyelőre sehol sem találhatott. Az új Ideiglenes Központi Bizottság 21 tagjából tizenöten az MDP régi Központi Vezetőségében is helyet foglaltak, és bár most elfogadták ezt az újabb tisztséget is, nem kívánták túlságosan is elkötelezni magukat Kádár mellett. Egyáltalán nem tartották kizártnak, hogy a Szovjetunió megelégedi Kádár ténykedését, és néhány hónapon belül meneszti majd.

Akik beálltak a sorba és őszinte meggyőződéssel próbálták segíteni Kádár János munkáját, meg sem kö-

zelítették Münnich, Fock vagy Marosán színvonalát. Apró Antal azzal az ötlettel állt elő, hogy a kínai példa nyomán a magyar párt- és állami vezetők csak a fél napjukat töltsék az irodájukban, a nap másik felében végezzenek fizikai munkát, hogy ne szakadjanak el a dolgozó néptől. (Nehéz elképzelni, hogy a tüdőtágulással küszködő, széttroncsolódott csuklójú Kádár János vagy a hetvenen felül járó Münnich miképp vált volna be például kubikosnak vagy vasbetonszerelőnek.) Kádár indulatosan háritotta el ezt a demagóg felvetést, mondván: az ő munkája a miniszterelnöki feladatok ellátása és a párt irányítása, ha ezt nem végezné el, akkor lenne hűtlen a dolgozó néphez.

- Nem minden politika népi, amely népi jelszavakat hirdet! - tette hozzá.

A hatalom belső eszközeit jól ismerő Ságvári Ágnes más személyeket is megemlít.

Kádár János beszédének megfogalmazásánál gyakran értekezett Szirmai Istvánnal. Az ő kapcsolatuk még az illegális időkből származott, és tovább erősítette az a körülmény, hogy mindketten hosszú éveket töltöttek el Rákosi börtöneiben.

„Kállai Gyula árnyékában az értelmiségi »politi-káért«, de inkább a tárgyalásokért és elhallgatásokért volt felelős... Szirmai kapcsolatát az alkotó értelmiségiekkel a tudatos félelemkeltés jellemezte... Amikor Lukács György romániai kényszertartózkodásából kérte visszavételét a pártba, Szirmai vonakodott... Később behívatta Lukácsot, és sugalmazta, majd követelte a filozófustól, hogy kérjen kivándorlóútlevelet. Lukács György, aki személyében valósággal megtestesítette a marxizmust és a kommunista pártot, azt válaszolta neki: »nem vándoroltathatja ki a gondolkodást!«" - írja Ságvári Ágnes.

Szirmai szakmai gondolkodása is formális keretekbe szorult. Még a Rádió elnöke volt, mikor azt a javaslatot tette, hogy az intézmény nagy hírű zenekarában kevesebb fűvóst kellene alkalmazni, mert egy-egy művön belül csak ritkábban szólalnak meg, mint a vonósok, vagy pedig a játékkal töltött idővel arányosan csökkentsék a fizetésüket, mivel nem dolgozzák ki teljesen a munkaidőt. 1956 után Aczél György színrelépéséig ő számított a kulturális élet legfőbb irányítójának. Még a televízióban fellépő hölgyek ruháinak a szabását is ő határozta meg. Döntéséért állítólag néha ellenszolgáltatásokat igényelt, a pletykák szerint a fontos tanácskozássokat is otthagya, mert valahol egy autóban egy nő várta „pásztor tízpercre”.

Ságvári Ágnes másik története Nemes Dezsőről szól, aki másfél évtizeden át számított meghatározó szereplőnek a párt Politikai Bizottságában. Lojalitása és elhűsége vitán felül állt. 1956 októberében a Köztársaság téri Pártház védőihez csatlakozott, és kitartott a helyén, de életidegensége, a mindennapokban való tájékozatlansága folyamatosan kiütközött.

Nemes Dezső egyszer a feleségével együtt lement úszni a Lukács fürdőbe, és az asszony némi aprópénzt kért tőle, hogy borralalót adhasson a kabinosnak. Nemesnek fogalma sem volt arról, hogy milyen is az aprópénz, a felesége mutatta meg a pénztárcájában: látod, ez itt az apró, ez a papír pedig a nagy pénz.

Kádár János később megjegyezte:

- Sajnos úgy kell dolgoznom, hogy az egyik oldalamon Marosán György ül, a másikon Nemes Dezső.

Kiélezett helyzetekben Kádár János nem számíthatott valódi segítségre munkatársai részéről, neki magának kellett megkeresni a megoldást, vagy legalábbis meghozni a döntést. 1956 végén is neki kellett szem-

benézni azzal a gondolattal, hogy a nyugati bankoktól felvett hitelek soros törlesztése lehetetlennek látszik.

Fekete János, a bankár akkoriban a Magyar Nemzeti Bank ügynevezett „kis deviza főnöke” volt. 1956. november 23-án jött haza külföldi útjáról, jelentkezett főnökénél, Antos István pénzügyminiszternél. Antos közölte, hogy másnap magával viszi a kormányülésre:

- Addig is gondolkozzál, próbáld kitalálni, hogy lehetne megoldani az aktuális törlesztések problémáját.

Elbeszélése szerint Fekete el is kísérte Antost, mint külső ember a tárgyalóterem előszobájában ült le, de hamarosan szólították.

Kádár János komoran nézett rá.

- Az elvtársak azt javasolják, hogy kérjünk moratóriumot az esedékes törlesztésekre. Azt a példát hozták fel, hogy a Szovjetunió sem fizette vissza a cári adósságokat - így mi sem vagyunk kötelesek helytállni Rákosiért. Szerintük elégséges magyarázat, hogy az országban még alig fejeződtek be az utcai harcok, akadozik a termelés. Ha nem fizetünk, egy kis levegőhöz juthatunk. Maga tapasztalt és a világban járatos ember, egyetért velük?

-Nem. Ha százmilliárd dollárról volna szó, akkor nem lehetne mást tenni, de a mi tartozásunk legfeljebb egy-két milliárd, ennyiért nem érdemes „bedobni a törülközőt”, tönkretenni a jó hírünket Európa előtt. A nyugati kereskedelmi bankoknak módjában áll azonnal visszavágni, nem csak új kölcsönöket nem kapunk, hanem lefoglalják a mi követeléseinket, és leáll az importunk is.

- Mit csináljunk?

- Írjanak egy levelet az érintett nyugati bankoknak, melyben rövid haladékkal vállaljuk a további kamattörlesztéseket, ettől le fognak csendesedni. Ha úgy

gondolják, én magamra vállalom, hogy tárgyalok velük, de csak akkor, ha senki nem szól bele a dolgomba.

- Ezt meg kell beszélünk! - mondták, és kiküldtek a teremből. A háttérben hosszú vita kezdődött, Kádár nyilvánvalóan tájékozódni kívánt, mielőtt döntene. December 8-án újra behívtak. Kádár azt mondta, hogy Antos és Kossá a kormányból engem támogattak, és neki magának is szimpatikusabb, ha nem kérünk átutemezt. Menjen és próbálja meg!

Engedélyezték, hogy a feleségemet és a kislányomat átvihessem Prágába, ahol nagyobb biztonságban tudtam őket, mint a még mindig forrongó Budapesten.

-Arra nem vállalkozhattam - folytatja Fekete János -, hogy sorra járjam az ügyeinkben érdekelt száz és száz bankot, úgy döntöttem, elutazom Baselbe, ahol a Nemzetközi Fizetések Bankja működött. Ismertem az elnököt, Maurice Fréret, a Belga Nemzeti Bank kormányzóját, kihallgatást kértem tőle. Bent éppen a szokásos havi konferencia folyt, melyen az összes fontos nemzeti bank vezetője részt vett mint tag. Frére kijött, rám nézett:

- Megszöktél hazulról? -Nem.

- Azt akarod bejelenteni, hogy nem fizettek? -Nem.

- Akkor miért jöttél?

- Csak azt akarom kérni, hogy hagyjátok levegőhöz jutni Magyarországot.

- Várj itt rám.

Visszatért a tárgyalóterembe tájékozódni a többiek véleményéről, majd újra megjelent és behívott. Frére kijelentette, hogy ha az igazgatóság teljesíti a magyar kérést, akkor ők lesznek felelősek a tagság előtt.

- Milyen biztosítékot tudsz adni? Esetleg a Szovjetunió áll mögöttetek?

- Nem, semmi hasonlót sem állíthatunk.

- Akkor mi a garancia?

- Ma parole, az én becsületszavam.

Nem tudok róla, hogy egy pénzügyi kérelmet valaha is hasonló alapon terjesztettek volna bankok elé. Az asztal mellett ülők összenéztek, végül Wilhelm Vocke, a Bundesbank elnöke szólalt meg:

- Nekem elég a Fekete becsületszava, nem kell lefogalni a magyar követeléseket.

Ott helyben kibocsátottak egy körlevelet, amelyben minden érintett bankot felszólítottak, hogy ne foglaljanak, ne pereljenek, a Magyar Nemzeti Bank fizetni fog. Ennek alapján folytatódhatott a felénk irányuló nyugati export.

Fekete hazatért, és jelentette Antos és Kossá minisztereknek, hogy teljesítette a vállalását. Megdicsérték és Kádár is behívatta:

- Most ezzel elintézte, amit vállalt?

-Igen.

- Köszönöm, nem fogom elfelejteni magának.

Ezután Kádár és Fekete találkozásai gyakorivá váltak.

Később egy alkalommal Fekete kifejtette abbeli véleményét, hogy az olyan ország, amelyből a polgárok nem tudnak kiutazni, börtönnek számít, mindenképpen szélesíteni kell a turistautak körét és a velük kapcsolatos lehetőségeket. Azt javasolta, hogy aki megkapja az útlevelet, az egyúttal részesüljön egy hetvendolláros banki ígérvényben is - ez az összeg úgy alakulhatott ki, hogy az átlagosan kéthetes kinttartózkodás minden napjára öt dollár költőpénzt számítottak.

Az ügy kormányülés elé került, Benkei, a belügyminiszter ellene szavazott, véleménye szerint a kiutazás liberalizálása csak tovább növelné a disszidálások számát. Fekete ragaszkodott az ötletéhez, és Kádár Jánoshoz fordult, biztosította, hogy a könnyítés ellenére sem maradnak kinn többen, Kádár hozzájárult. Az eredmény az elgondolást igazolta, kevesebben léptek le.

Még lehetőségem nyílt rá, hogy néhány alkalommal elbeszélgessek Kádár János egykori pártközpontbeli referensével, Katona Istvánnal - kapcsolatunkat sajnos megszakította váratlan halála. Hosszan kérdezősködtem, hogy folyt le az első titkár egy-egy munkanapja.

-Óraműszerű pontossággal élt, és ezt a környezetétől is elvárta. A titkárság minden beosztottjának az asztalán ugyanolyan bőr naptártok állt, mint az övé, évente egyforma betétet kaptunk hozzá - a legolcsóbb fajtából - ebbe fel kellett jegyeznünk az ő programját. Ceruzát kellett használnunk, hogy korrigálni tudjuk az esetleges változásokat, neki is hegyesre faragott B2-es írót kellett beadnunk, csak a működése vége felé tért át a golyóstollra.

Kádár irodai felszerelése aligha lehetett volna egyszerűbb: egy Honeckertől kapott asztali lámpából, egy nagy méretű krómozott hamutartóból állt, egy közönséges jegyzettömbből és kéznél tartott egy pohár ásványvizet is. Levélpapírára is csak a nevét engedte rá-nyomatni, nem tüntette fel rajta miniszterelnöki vagy első titkári rangját.

Kádár János maga körül sem tűrt el semmiféle fényűzést. Mikor a régi Remingtonokat modern gömbfejes írógépekre cserélték le az irodájában, azonnal feltűnt neki, ami egyébként természetes, hiszen írógépműszerésznek tanult. Felháborodott:

- Maguk is csak a pénzt tudják költeni. Tudják, hogy mennyibe kerül egy ilyen gép?

- De hát már a Pártközpontban is ilyeneket használnak.

Kádár nem volt rest, átment a Pártközpontba, és leellenőrizte, hogy igazat mondtak-e neki.

- Mi reggel nyolckor kezdtük a munkát, előkészítettük számára a referendumokat. Tíz óra előtt néhány perccel a személyi biztosítói leszóltak a Cserje utcai házból, hogy a főnök elindult, a titkárnő már kapcsolta is be a kávéfőzőt. Rákosi három Mercedest tartott, egyet előfutárnak, egyet utóvédnek, Kádár beérte eggyel.

- A kocsijára nem volt felszerelve sem kék villogó lámpa, sem megkülönböztető hangjelzés, a közlekedési rendet a legszigorúbban betartotta. Nem védette le az útvonalat, amelyen elhaladt, bent, az irodája előtt is csak egy fegyvertelen kormány őr strázsált. Személyi titkárságán mindössze három ember dolgozott: a titkárnője, a politikai referense és az orosz tolmácsa, rangjuk nem volt, politikai munkatársnak minősültek.

(„Viszonya a munkatársaihoz mindig udvarias és korrekt volt, úgy vélte, az udvariasság a legjobb és legolcsóbb befektetés. Érzelmeit nem adta ki, titkárnőjét évtizedeken keresztül elvtársnőnek hívta, ritkán fordult elő, hogy a keresztnevéen szólította - írja Aczél György. - Erdélyi Károlyt, aki őt apjaként szerette, s az első időben a személyi titkára volt, szintén elvtársnak szólította. Csak azokkal tegeződött, akikkel már az 1951-es börtönbüntetése előtt is pertu viszonyban állt, ezek száma a tízet sem érte el. Gondos, emberi dolgokat számon tartó vezető volt, tudta, mennyi ideig tart egy oldal legépelése, egy gépirónőnek mennyi a teherbíró képessége, és a munkában el is fáradhat. Az embe-

reket azonban nem engedte közel magához, adott rá, hogy a környezete tudja: ő objektív és elfogulatlan.")

Az emlékezésekben akadnak disszonáns hangok is. Egyik munkatársnője, Ságvári Ágnes így ír:

„Féltem tőle [Kádár Jánostól - M. Gy.]. Azt hiszem, az utolsó évekig különös fenntartással viseltetett a nők iránt. Ellenszenvvel azokkal szemben, akik öltözködni szerettek, sőt mi több, egy kis mosollyal maguk körül feszültséget oldani voltak képesek. Rajongva tisztelte édesanyját s gondoskodásában a gyerekeket egyedül nevelő anyák megkülönböztetett helyet kaptak. Az anyákat nagyon tisztelte, de csak általában... A politikai életben ellenfeleket látott az ösztönükkel sokat kitapintani képes nőkben. Talán később már inkább meg-bocsátotta tapintatukat, egyéniségüket. Környezetében mindenkinek személytelenné kellett válnia, igaz, eleinte maga is erre törekedett... Kezdetben azzal tartott mindnyájunkat kordában, hogy az apparátus nem kerekedhet még egyszer a választott testületek fölé. Akkor még pártmunkás-önérzetem tiltakozott az ellen, hogy egy gépezetben jellegtelen csavarok, kerekék legyünk. Igaz, a pártfegyelem és a pártegység követelményeit joggal emelte magasra. S a későbbi hatalmi monopólium az én szememben ezt utólag sem teszi kérdésessé..."

Kádár János megérkezése után kezét fogott a beosztottaival, és leült az irodájában. A személyi titkárnője bevitte a kávé és a személyesen az első titkár számára készült jelentéseket és összefoglalókat.

- Maguk mindent felbonthatnak, ami a nevemre érkezik - közölte Kádár a munkatársaival, de a kék és szürke borítékokhoz ne nyúljanak, mert ebben érkeznek a belügyi és a katonai jelentések. Maguknak is ez áll az érdekükben, nekem elhíhetik, hogy az ember

csak azt nem vallja be, amint nem tud. Amit nem tud, attól sohasem lesz melege.

AIII. Főcsoportfőnökség küldeményeit mindig saját kezűleg nyitotta ki és ragasztotta le, a kézjegyével látta el a borítékszár szalagot.

Ezután Bártané „Nágya”, a szovjet ügyek referense következett, aki a szovjet lapokat és jelentéseket szemlélte. Kádár minden, a Szovjetunióval kapcsolatos iratot, dokumentumot vagy bármilyen más írott szöveget különös gonddal ellenőrzött, még az üdvözlő táviratokat is átnézte az utolsó betűig. Tudta: ezen a téren a legkisebb botlást sem engedheti meg magának.

Utána sorra jöttek a tágabb keretbe tartozó titkársági tagok, referáltak neki, megbeszéltek az aktuális feladatokat. Kádár János mindig megkérdezte a referálót, hogy mennyi idő alatt tudja elvégezni a szóban forgó munkát, a válaszát általában tudomásul vette, és a terminus lejártáig nem is zavarta, az elmaradást viszont annál keményebben kérte számon.

Nem tűrte, hogy bárki is felesleges vagy szubjektív témákkal traktálja, a fecsegést és a mellébeszélést jellegzetes értelmiségi defektusnak tartotta. Nem fogadta el azt sem, hogy a partnerei általánosságokban vagy hozzávetőlegesen fogalmazzanak, az 1+1 nála mindig pontosan kettő volt, és sohasem 1,9 vagy 2,1.

Megkövetelte, hogy a munkatársai folyamatosan a rendelkezésére álljanak. Katona István egy alkalommal átment egy másik irodába és valamiért elmaradt, közben Kádár kereste őt a Parlamentből, és mivel nem találta a helyén, átjött, és keményen összeszidta.

Rákosi Mátyás regnálása alatt nem illett hamarabb eltávozni a pártközpontból, mint a főtitkár, mindenki azt figyelte, mikor sötétedik el a szobáján az ablak. Kádár János idejében öt órakor kiürült a ház, csak az ma-

radt benn tovább, aki halaszthatatlan feladaton dolgozott. Ahhoz viszont Kádár ragaszkodott, hogy reggel 9-től délután 5-ig mindenki munkára fordítsa az idejét.

Ugyanakkor nem a komorság jellemezte a hangulatot. Az első titkár számon tartotta közvetlen munkatársainak a születés- és névnapját. Pénzt nem hordott magával, de a páncélszekrényben őrzött egy borítékot, és titkárnőjét megbízta, hogy ilyen alkalmakkor vegyen ki belőle, és az ő nevében vásároljon egy csokrot az ünnepeltnek. Ezekre a köszöntőkre azonban csak öt óra után kerülhetett sor, az az igazi figyelmesség - vélte Kádár, ha valaki a szabadidejéből áldoz rá, és nem a munkaidejét rövidíti meg. Kádár születés- és névnapját is megünnepelték a munkatársai, általában neki is egy csokor virág járt, csak a 75. születésnapja számított kivételnek, mikor egy, a Skála Áruházban vásárolt paplannal lepték meg.

Kádár János azonban mindig is óvakodott attól, hogy túl magasra engedje fel a sorompókat a hozzá vezető úton, következetesen elhárította az ünneplés túlzó formáit:

„...Ezzel kapcsolatban én úgy vagyok, hogy az eszemmel értem és tulajdonképpen helyesnek is tartom, hogy bizonyos esetekben az ízlés megfelelő határáig egy tisztára személyes ügyből - mondjuk egy születésnapból - politikát és közügyet csinálnak. Két feltétellel helyeslem ezt és értem az eszemmel: azzal, hogy az ízlés megfelelő határáig terjed és azzal, ha nem rólam van szó. Akkor nagyon is helyeslem. Ha rólam van szó, akkor megerősítem, amit már mondtam, hogy engem feszélyez, zavarba hoz, zavar - egyszerűen nem szoktam hozzá.”

Kádár János már beteg volt, mikor Lakatos Ernő, a párt Agitációs és Propaganda Osztályának (az úgyne-

vezett APO-nak) a vezetője meglátogatta őt a kórházban:

„...Nehezen indultam a betegszoba ajtaja felé - nyilatkozta Lakatos -, miközben előjöttek a szavak:

- Sajnos nem sok »nagy udvara« volt ennek az országnak. Olyan, mint István királyé, Mátyás királyé, Rákóczié vagy Kossuthé. Én ide sorolom a három évtizedes kádári korszakot is. Köszönöm Önnek, hogy ilyen udvarban »szolgálhattam«. Ennek élményét senki sem veheti el tőlem.

Kádár János szinte zavartan nézett rám és legyintett:

- Azért azt nem szeretném, ha még egyszer mondaná, netán híresztelné!"

(-Mennyire hatott Kádár személyes példája a párt többi vezetőjére? - kérdeztem Katona Istvántól.

- Nem kötelező erővel, nem váltak „kis Kádárokká”. Ha teheték, sokat megengedtek maguknak. Az egész házban egyetlen valóban puritán ember volt: maga Kádár János.)

Ami a munkamorált illeti, Kádár azt sem tűrte el, hogy valaki otthon, családi környezetben pertraktálja a hivatalos ügyeket. Mikor Knopp András államtitkárról kiderült, hogy beszélni szokott róluk, magához rendelte:

- Maga kiviszi a házból a belső dolgokat? Figyelmeztetem, hogy most utoljára tette!

Azt sem engedte meg, hogy valaki kilépjen teendőinek megszabott keretei közül. Havasi Ferenc az MSZMP gazdaságpolitikai titkáráként egyszer egymillió márkás hitelt szerzett a nyugatnémetektől. Néhány héttel később a helyzet úgy alakult, hogy egy átszervezés során átkerült első titkárnak a Budapesti Pártbizottsághoz. Havasi célzást tett rá, hogy az áthelyezés

nyomán meginoghat a németek bizalma, Kádár haragosan vágott vissza:

-Mi maga?! A németek ügynöke? Nem Németország fogja eldönteni, hogy milyen legyen a mi káderpolitikánk!

De folytassuk Kádár János napirendjének leírását.

A jelentések 11 óra felé lefutottak. Kádár ezután fogadta a külföldi tárgyalópartnereit, diplomatákat, újságírókat, leggyakrabban a szovjet nagykövetet. Szeretett ingujjra vetkőzve dolgozni, de ha a vendége zakót viselt, ő is felvette a magáét. Ha rá kívánt gyűjtani, mindig engedélyt kért a látogatójától.

Az idővel folyamatosan igyekezett takarékoskodni, az előtte és a mögötte levő falon is lógott egy-egy óra, hogy mind ő, mind a vendégei tudják mihez tartani magukat. Ha valaki mégis tovább maradt a megszokottnál, belépett a titkárnője, és bejelentette, hogy megérkezett a következő tárgyalófél.

Egyre, fél kettőre ez a munkaszakasz is befejeződött, Kádár felkelt a székéből, és végigjárta a házat, meglátogatott néhány titkárt, osztályvezetőt. Helyére visszatérve megebédelt, általában fasírtot, tepertőt, felvágottat evett, a gyerekkori beidegződések nyomán egy falatot sem hagyott a tányérján, citromos-rumos teát ivott hozzá.

Ebéd után Kádár hátra vonult az irodája mögötti kis szobába, lefeküdt és aludt egy-másfél órát. A titkárnője négy órakor kopogással ébresztette. A pihenőtől felfrissült, szinte a reggeli energiájával folytatta a napot.

Újra külső embereket fogadott, tárgyalt velük, telefonokat intézett, majd ezzel is végezve, a referenseknek kiadta a másnapra elvégzendő feladatokat, és egy nagy táskát ő is megrakott ügyiratokkal, aktákkal, olvasnivalóval. Ő nem tartotta be az ötórás „fájrontot”, általa-

ban nyolcig dolgozott. Néha úgy elfáradt, hogy a leírt szövegben duplázta a betűket, két á-t vagy b-t írt, ilyenkor megkérte a beosztottait, hogy különös gonddal nézzék át az anyagot.

Kádár nem szeretett diktálni, utasításait egy cédulára jegyezte fel, melyet gemkapoccsal fűzött az ügyszerhez. Ez általában is jellemezte a munkastílusát, a hivatalos beszédeire is úgy készült fel, hogy egy papírszeletre írta fel mondanivalóját, teljesen kidolgozott szöveget ritkán rakott maga elé. Dr. Magyar Kálmán így emlékszik vissza erre a szokására:

„A kibontakozó gazdasági válság idején az a pletyka járta, hogy ha gyűléseken Kádár papírból beszél, ha csak felolvassa a szöveget, akkor nagy baj van, mert azt mondja, amit (elsősorban szovjet részről) ráerőltettek. Ha viszont szabadon beszél, akkor még nincs itt a vég. Lehet, hogy eljutott hozzá ez a szóbeszéd, mert néha tréfát űzött belőle, zsebéből kivette a papírt, és olvasni kezdte: »Kedves elvtársak! Elvtársnők!« - majd összehajtotta a lapot, zsebre tette, és szabadon folytatta a mondanivalóját. Lehetett hallani, hogy mindenki fellélegzett a teremben."

Katona István mutatott egy-két utasítást tartalmazó cédulát. Kádár kézírásából önkéntelenül az jutott az eszembe, hogy kisiskolás korában figyelmes, és rendes külalakra is sokat adó tanítónő ismertette meg vele a betűket, szabályos és könnyen olvasható sorokat vetett a papírra.

Miután felkelt az asztalától, még egyszer végigsétált a Pártközpont már kihalt folyosóján. Ha bent találta valamelyik munkatársát, bekopogott hozzá, és elbeszélgetett vele. Ha megkínálták, általában egyujjnyi whiskyt fogadott el, ennek a felét is áttöltötte a partnere poharába.

Az italnál sokkal erősebben élt benne a dohányzás iránti szenvedély. Napi húsz cigarettát szívott el, az orvosok hiába próbálták rábeszélni, hogy csökkentse a fogyasztását, Kádár csak legyintett:

-Ha most lemennék tízre, akkor legközelebb már csak ötöt engedélyeznének - mindennek van fele.

Rétsági professzor - Kádár János egyik állandó kezelőorvosa - Gál Jolán újságírónének egy jellemző apróságot mesélt el az első titkár precizitásáról, mely még a dohányzási szokásokban is megnyilvánult:

„...Általában gyufával gyújtott rá - a gyufásdo-bozra, amit használt, mindig húzott egy kis vonást. Ezzel jelezte, hogy hol van a gyufák feje, hogy amikor használja, ne kelljen forgatnia a dobozt, hanem tudja, hol lehet azt az ujjával megfogni." (Én nem tartom kizártnak, hogy itt többről van szó pusztá pedantériánál, nem szívesen mozgatta börtönben tönkrement csuklóját.)

Általában a felesége jött érte, sétálgattak a Duna-parton, aztán kocsiba ültek, és vagy betértek vacsorázni a közelben fekvő külügyi szállóba, vagy hazamentek, és valamilyen hideg ételt ettek. Maguknak tálaltak, csak egy háztartási alkalmazottat tartottak, aki addigra már rég hazament.

Vacsora után Kádár nekiállt feldolgozni a nagy aktatáskában magával hozott anyagot. Legfőljebb négy-öt órát aludt, azt is altatóval, de előfordult, hogy munkával töltötte az egész éjszakát. Az elintézett iratokat visz-szarakta a táskába, reggelenként a felesége egy órával korábban járt be dolgozni, mint ő, vele küldte be a titkárságra. Korán kelt, és megkezdte a felkészülést az új napra.

- Tevékenysége messze túlterjedt az első titkár számára meghatározott feladatok körén - mondja egykori referense, Katona István -, kancelláriájához tartozott az úgynevezett „Panasziroda” is, sőt a köznyelv épp ezt a részleget nevezte Kádár-titkárságnak. Minden magyar állampolgárnak jogában állt, hogy felszólalásával, tiltakozásával ide forduljon, függetlenül attól, hogy az illető párttag-e vagy sem. Kádár azt a véleményt vallotta: nincs olyan nagy ügy, amellyel ne volna szabad foglalkozni, és nincs olyan jelentéktelen, mellyel ne volna kötelező.

Számtalanszor lehetett hallani, hogy a valódi vagy vélt igazukban megsértett emberek azt vetették oda utolsó érvnek, hogy „akkor megírom a Kádár-titkárságnak!”. Az iroda nem minősült jogi fórumnak, bírósági peres folyamatokba sem avatkozhatott bele, de igyekezett méltányossági alapon megoldást találni a panaszokra. Ha más nem is, de Kádár neve a levél fel-zetén visszariasztotta azokat, akik áthágták a társadalom normáit. Ez a beavatkozás látszólag ellentmond a törvényességnek, de az ország életében sűrűn akadnak olyan helyzetek és ügyek, mikor inkább a méltányosság mutatja meg a helyes döntést.

Ez az intézmény szorosan kapcsolódott Kádár János személyéhez, nem véletlen, hogy amikor Grósz Károly lett az első titkár, szinte azonnal megszüntették ezt a panaszirodát.

Kádár ritkán adódó szabadidejét lehetőleg olvasással töltötte, ezen kívül csak egy péntek esti filmnézést engedélyezett magának. A Filmfőigazgatóság alagsori nagytermében vetítettek neki többnyire egy-egy amerikai vígjátékot. Dörzsölt filmrendezők időnként be-

csempészték egy-egy frissen elkészült alkotásukat, melyet a cenzúra nem akart engedélyezni, abban reménykedtek, hogy az első titkár majd felülbírálja ezt a döntést. Ez néhány esetben meg is történt, például Kovács András súlyos társadalmi problémákkal küszködő művével, a „Nehéz emberek”-kel.

- Igen, ez így van - sajnos! - mondta Kádár, és ez a mondat megnyitotta a film útját a nagyközönség felé.

Színházba csak akkor járt, ha az Aczél házaspár valósággal magával cipelte. Ha rá tudták bírni, úgy foglalta el a helyét, mint egy átlagos néző, ebben is különbözött Rákosi Mátyástól, aki egy szigorúan őrzött helyiségben várta ki, amíg a lámpák elsötétednek, és csak akkor jött elő, és a páholyában is biztonsági emberekkel vétette körül magát.

Szerette a természetet, el-eljárt vadászni.

„...A vadászati stílusa is jellemző volt Kádárra - írja Aczél György -, nem kockáztatott feleslegesen, nem akart nagy eredményeket felmutatni. Mérhetetlen mértékletességgel vadászott, egy-egy szép trófea után éveket csak selejtet akart löni: nem fogta el a vadászat mámore. Egyetlen világrekordot lőtt, de azt is csak azért, mert félrevezették, azt mondták neki, hogy egy közepes dámszarvas. Ha utolsó éveiben elment társas vadászatokra, mindig azt kérte: olyan helyre osszák be, ahol nem kell sokat használnia a puskáját.”

Aczél szavai mellé oda kívánczodik egy fővadász róla adott jellemzése:

„... sosem Kádár elvtárs lövi a legtöbb vadat, és mindig ő használja el a legkevesebb töltényt...” Az ilyen alkalmakkor tanúsított magatartását érdemes összehasonlítani más szocialista pártvezetőkével, például Ceaușescuével vagy Hruscsovéval. A „Kárpátok Génusza” nyolc-tíz kastélyt tartott fenn magának

saját használatra Románia különböző tájain, ha felkereste valamelyiket, ötméterenként felállított rendőrök és katonák biztosították az útját, az erdőben beetéssel odaszoktatott, világrekorder medvepéldányokat tereltek a puszkacsöve elé. Hruscsovról is kevés jót jegyeztek fel a vadászat annaleseiben. Egyszer állítólag a zsákmánynak kijelölt szarvast egy vastag nejlonfonattal a fához rögzítették, de a szovjet pártvezérnek sikerült ezt a célpontot is elvéteni, az állat helyett a kötelet találta el.

Kádár még ebben a kedvtelésében sem fogadott el kivételezést, közhasználatú szállásokon helyezkedett el. Mikor Somogyban a túlbuzgó helyi vezetők egy vadászkastélyt építettek neki, széles ívben elkerülte az ottani területet. Esténcént együtt vacsorázott a társaival, rabló ultit játszottak, tízfilléres alapon, a többiek egy forintra akarták emelni a tétet, de Kádár azt már hazardírozásnak tekintette.

Itt is megpróbálta érvényesíteni azt az elvet, hogy a vezetők ingyen semmihez se juthassanak hozzá, mindenért fizessék meg a méltányos árat - ennek a jegyében szüntette meg azt a budapesti Széchenyi utcában működő boltot is, ahol a kiválasztottak magas kedvezményeket élvezhettek. Kádár a vadászházban is szó nélkül és az utolsó fillérig kiegyenlítette a számlát - néhány társa viszont sokallta a szállás és koszt díját, olyanokba kötöttek bele, hogy valamelyik nap nem is fogyasztottak reggelit, mégis felszámolták nekik.

Azt se engedte, hogy valaki a munkát összekeverje a szórakozással. Egy időben bevett szokásnak számított, hogy a vidékre kiszálló ellenőröket a helyiek meghívják egy-egy alkalmi vadászatra. Egyszer jelentették Kádárnak, hogy valamelyik felelős pártfunkcionárius kiküldetése helyszínére tartva "megcsúszott az úton, és a

balesetet helyszínelő rendőr vadászfegyvereket talált a kocsii csomagtartójában. Kádár felelősségre vonta és megbüntette az illetőt.

A hivatásos vadászok szerették, ennek számos jelét adták. A hajtók egyszer elevenen fogtak el egy fácánt, felajánlották neki, de Kádár elhárította az ajánlatot:

- Köszönöm, de nekem épp elég az a néhány tyúk, amely ott kapirgál az ablakunk előtt. Ha ezt most hazavinném, a feleségem rögtön csinálna még egy ketrecet a kertünkben.

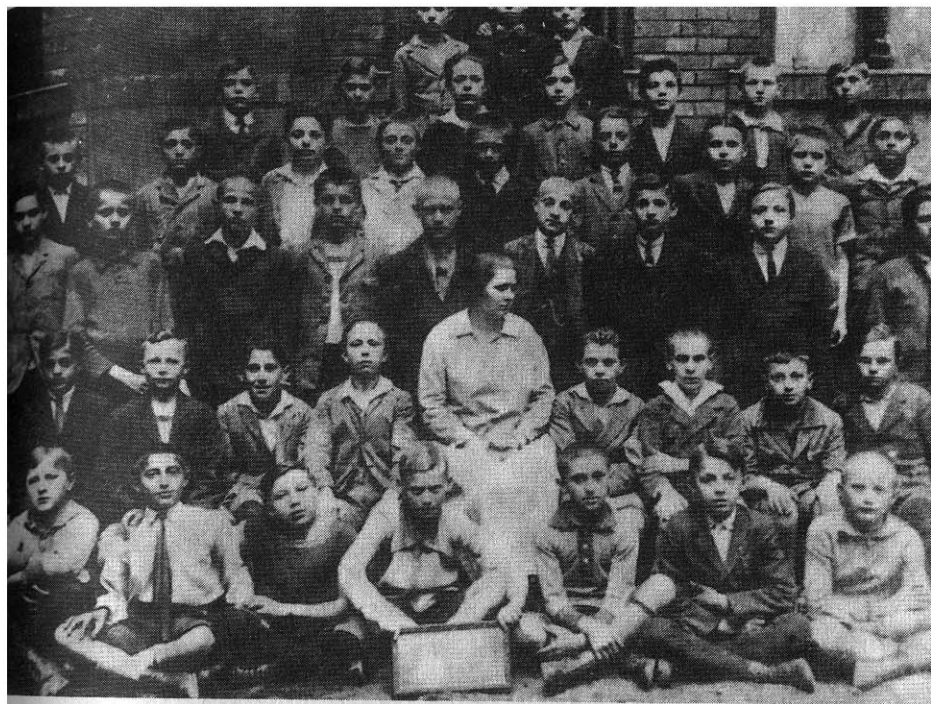
Mikor fel kellett hagynia a vadászattal, akkor is szeretett a szabadban járni. Folyamatos fülzúgás gyötörte, mely még alvás közben is elő-előjött, csak akkor enyhült, ha sétálgatott az erdőben vagy valamilyen ligetes vidéken. Fenn a dobogókői hegyi ösvényeken gyakran lehetett látni egy jellegzetes hármast: elől Kádár lépkedett gondolataiban elmerülve, a felesége, hogy ne zavarja a töprengésben, egy-két méterrel lemaradt tőle, mögöttük pedig tisztas távolban haladt a személyi biztosító.

Luxusutakat nem tett, mint említettem, már betöltötte a negyvennyolcadik évét, mikor először lépte át a határt - nyugati irányban. Gyakran meghívták a Szovjetunióba vagy más szocialista országokba, hosszabb-rövidebb pihenőre, de Kádár, ha csak tehetett, itthon töltötte a szabadságát - többnyire az aligai pártüdülőben. Előfordult, hogy édesanyját, a félig vak Cserma-nek Borbálát is levitte magával. Kádár az úgynevezett „Aliga I”-ben kapott egy lakosztályt - itt helyezték el a magasabb rangú funkcionáriusokat, az alacsonyabb beosztásúakat az „Aliga II”-ben, ez egyben más ellátási fokozatot jelentett. Kádár, ha megszüntetni nem is tudta ezt az elkülönítést, mindent megtett az enyhítésére, például intézkedett, hogy az üdülőben kialakított

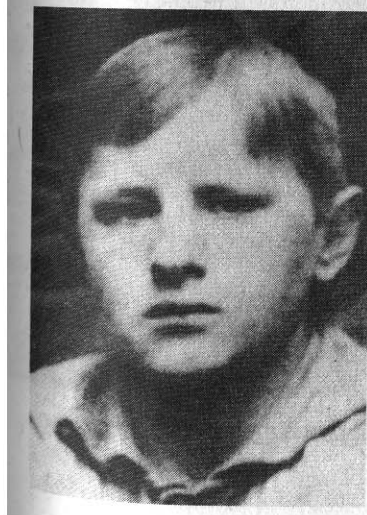
uszodát és más létesítményeket is használhassa mindenki.

Akárhogy is nézzük a mindennap] ait-ünnepeit, csak azt mondhatjuk, hogy kevés látványos szín keveredett bele. Kádár János életét alárendelte a munkájának. Akadhatnak olyanok, akik ezt „kispolgári életformának” minősítik, Kádár, ha meghallotta volna, aligha sértődik meg ettől a vélekedéstől. Egyrészt soha nem találta sértőnek ezt a magyar emberek tömegeire érvényes jelzót, másrészt úgy gondolta, hogy az idővelerővel takarékoskodó, túlzásoktól tartózkodó puritán életvitel a legforradalmibb magatartás, mert lehetővé teszi, hogy minden energiát - képességet a nagy célok szolgálatára lehessen fordítani.

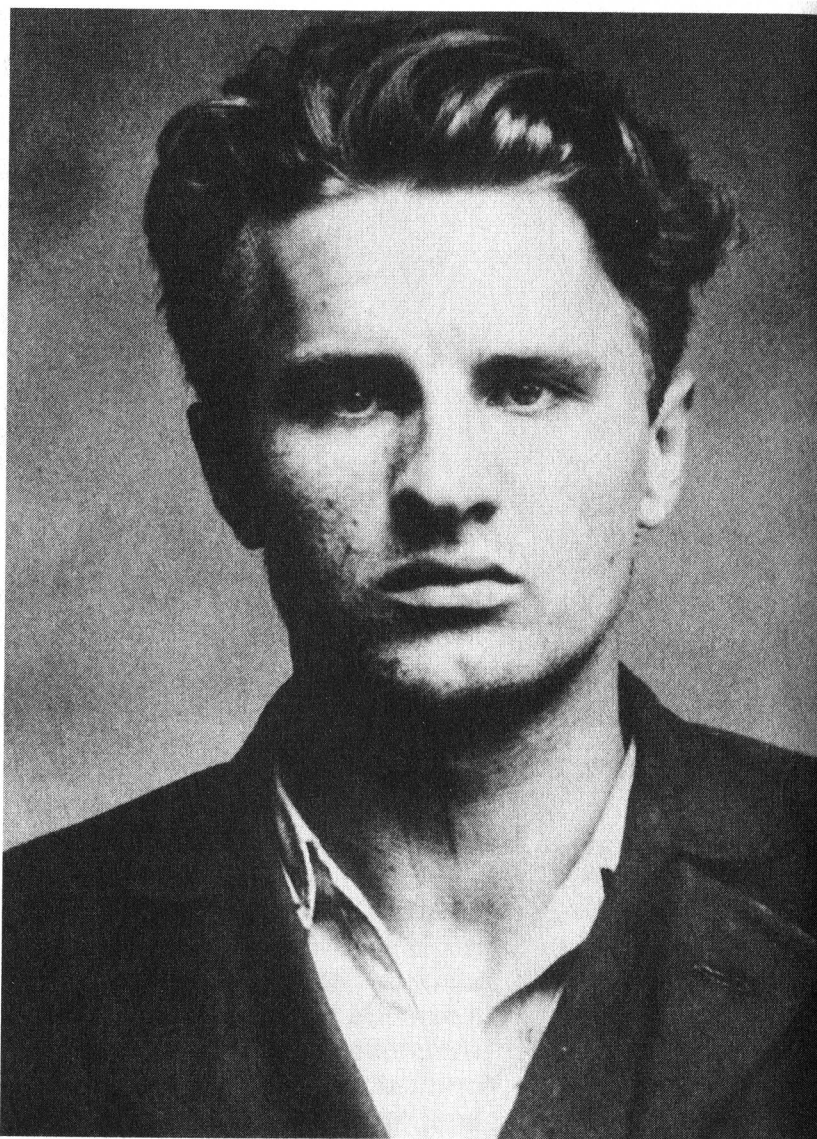
Vége az első kötetnek

*A Wesselényi utcai polgári fiúiskola
osztályfotója. Csermanek János
az első sorban balról az első*

Arcképe kinagyítva

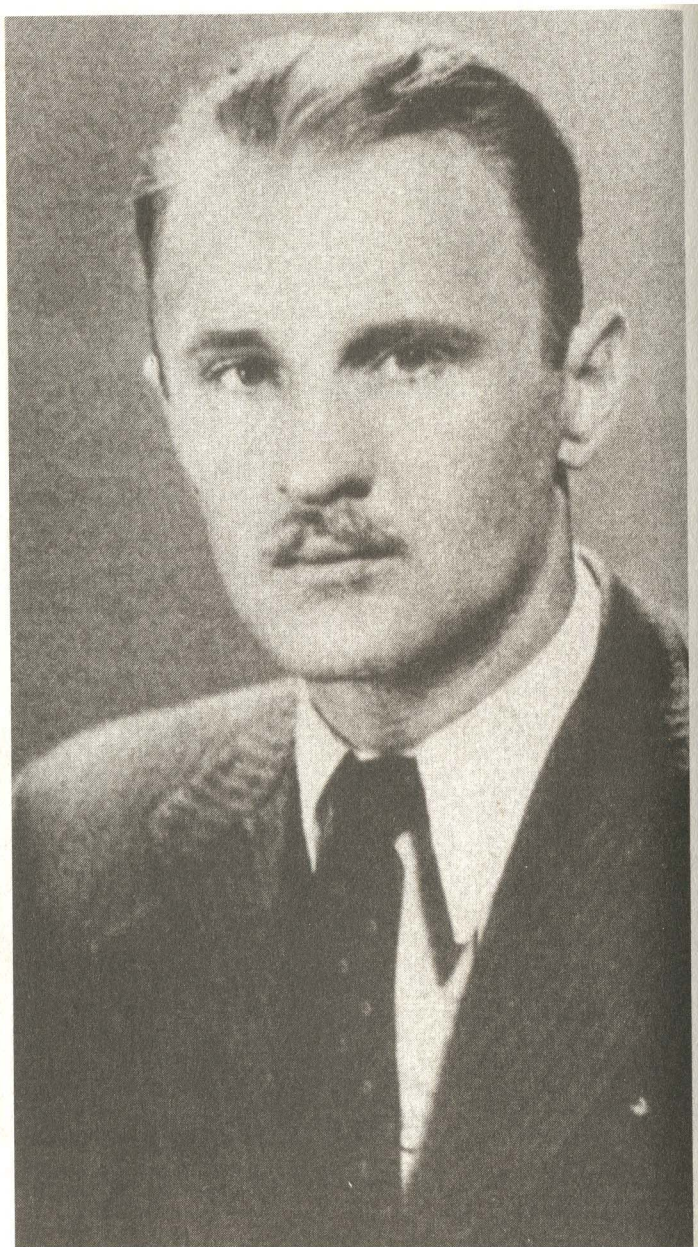

Kádár János képe a Horthy-rendőrség bűnügyi nyilvántartójában

Munkatársai között a Kaszap-féle esernyőgyárban

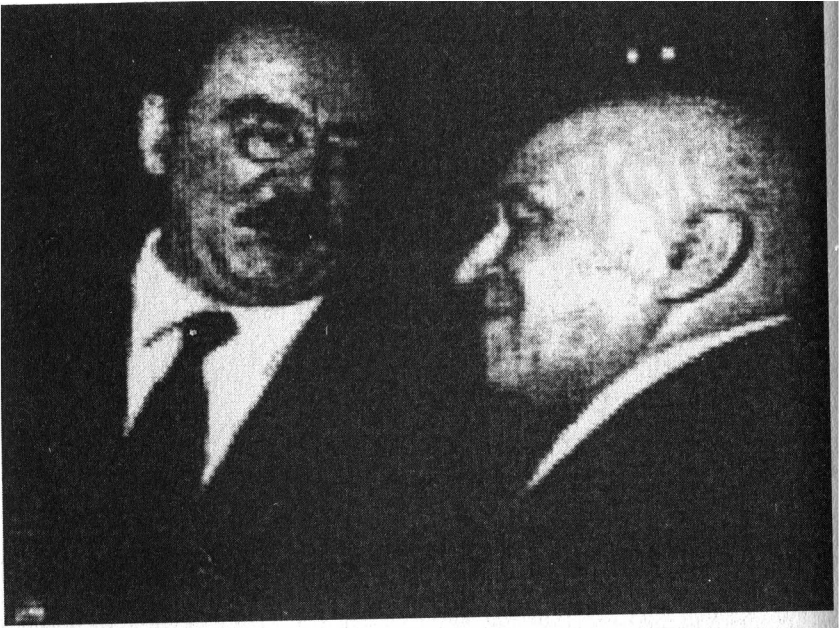

◁ Kádár illegalításban – bajuszt növesztve

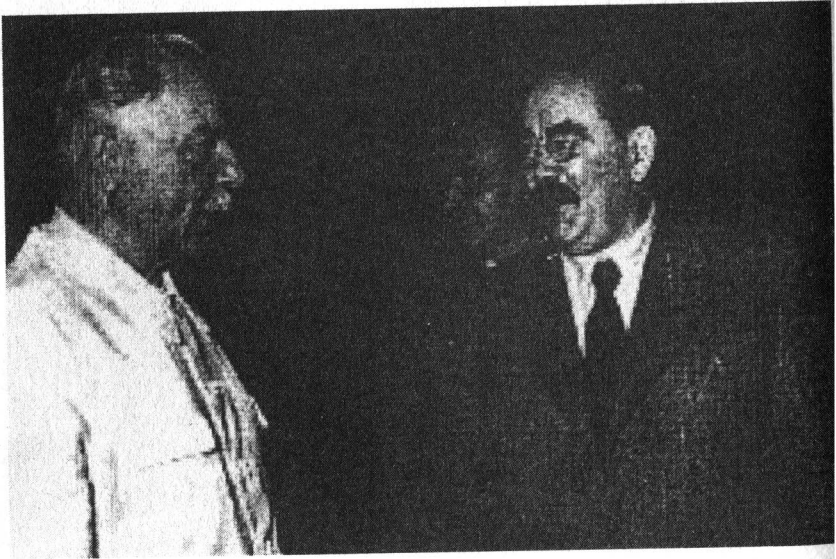
△ *A felszabadulás évében*

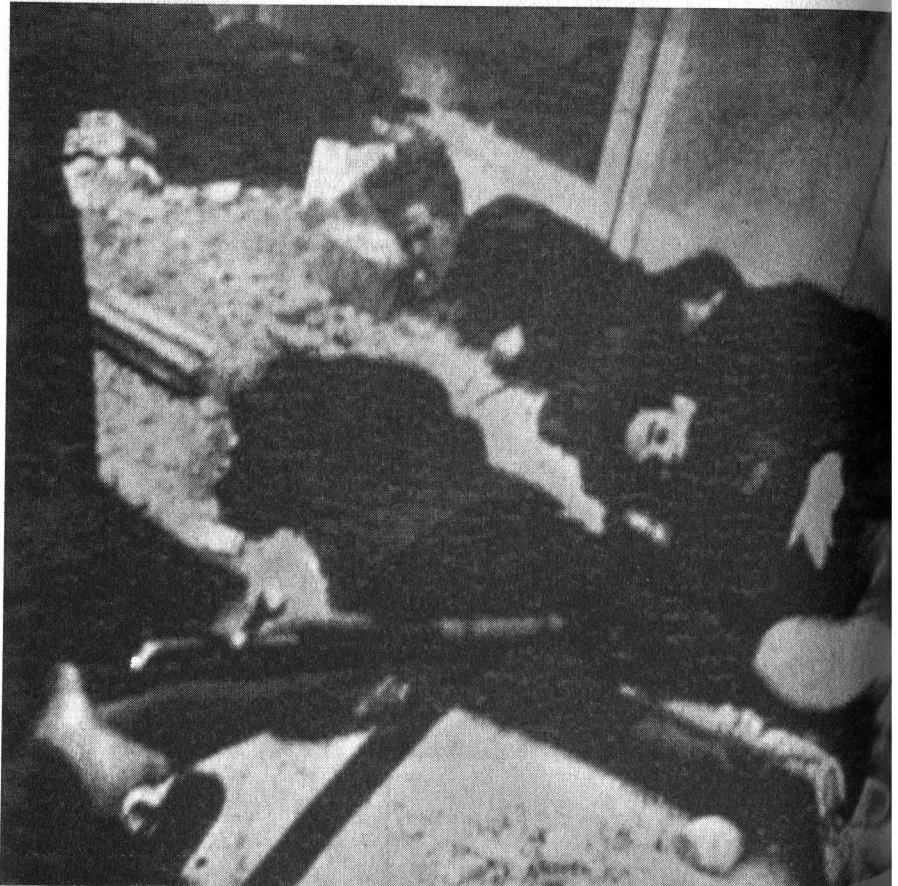
△ Nagy Imre és Rákosi Mátyás

▽ Nagy Imre Vorosilov marsallal

Kádár Rajk Lászlóval

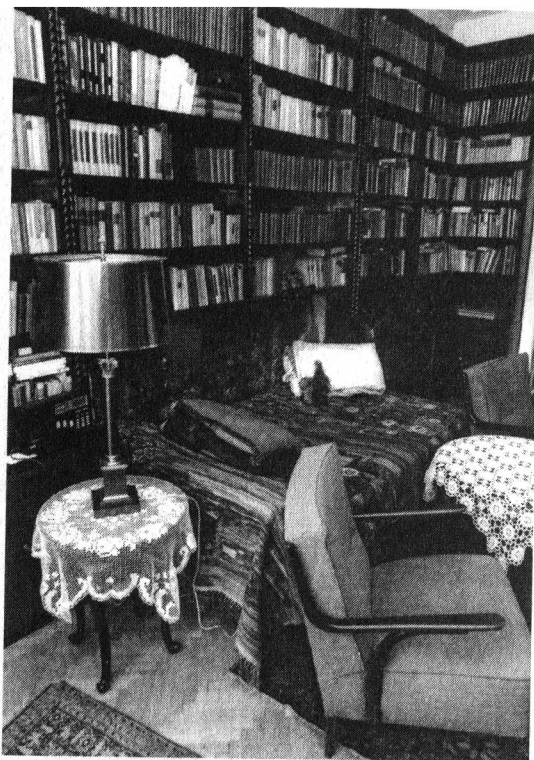
A párház védőinek kivégzése

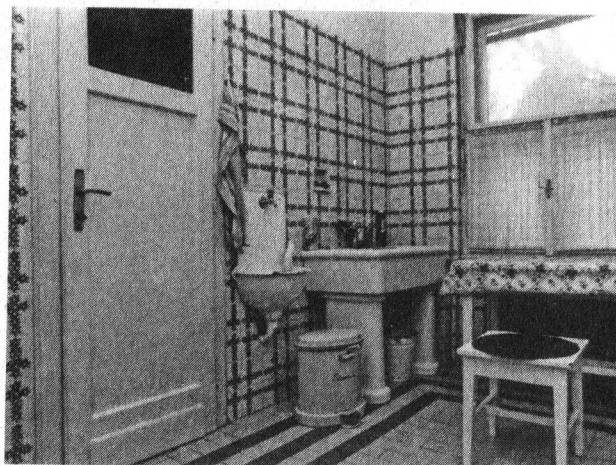

A háromszobás szolgálati ház a Cserje utcában Kádár Jánosné a verandán ülve

*A nappali
s a konyha*

Péter Gábor, az ÁVH vezetője

Kádár János elhagyja Rákosi börtönét

*Kádár János
és Münnich Ferenc*

*Kádár János
az 1957. május 1-jei
ünnepségen*